

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Заң факультеті

Кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасы

Бекітілді

Факультеттің Ғылыми
кеңісінің отырысында
«27» 08.2025 ж. Хаттама № 1
Заң факультетінің деканы
_____ У.А. Ахатов

ПӘННІҢ ОҚУ-ӘДІСТЕМЕЛІК КЕШЕНІ

103831 Су заңнамасын жетілдіру мәселелері
7M04217 - «Құқықтану» білім беру бағдарламасы

Курс – 1

Семестр – 1

Кредит саны - 6

Оқу нысаны - күндізгі.

Алматы, 2025

7М04217 - «Құқықтану» білім беру бағдарламасы бойынша оқу жоспарының негізінде жасалынды.
ПОӘК құрастырған – з.ғ.к., аға оқытушы Н.С. Джетибаев

Кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының мәжілісінде қаралып ұсынылды.
№ 1 Хаттама «27» тамыз 2025 ж.
Кафедра меңгерушісі, з.ғ.д., профессор _____ Г.А. Куаналиева

Оқыту және білім беру сапасы бойынша академиялық комитетпен мақұлданды.
№ 1 Хаттама «27» тамыз 2025 ж.
Төрайымы _____ А.А. Урисбаева

Факультеттің Ғылыми кеңесінде ұсынылды.
№ 1 Хаттама «27» тамыз 2025 ж.
Ғалым хатшы _____ Г.М. Атаханова

СИЛЛАБУС
2025-2026 оқу жылының күзгі семестрі
7M04217 «Құқықтану» білім беру бағдарламасы

Пәннің ID және атауы	Білім алушының өзіндік жұмысын (СӨЖ)	Кредиттер саны			Кредиттердің жалпы саны	Оқытушының жетекшілігімен білім алушының өзіндік жұмысы (СОӨЖ)	
		Дәрістер (Д)	Семинар сабақтар (СС)	Зерт. сабақтар (ЗС)			
103831 Су заңнамасын жетілдіру мәселелері	4	3	3	-	6	6	
ПӘН ТУРАЛЫ АКАДЕМИЯЛЫҚ АҚПАРАТ							
Оқыту түрі	Циклы, компоненті	Дәріс түрлері	Семинар сабақтарының түрлері		Қорытынды бақылаудың түрі мен платформасы		
Офлайн	БП, таңдау компоненті	Классикалық шолу, аналитикалық дәріс	логикалық тапсырмалар, пікірталас, сөзжұмбақтар құрастыру, тест-сұрақтар				
Дәріскер (лер)	Джетибаев Нұрбол Сатыбалдиевич						
e-mail:	Zhetybaev_14mail.ru						
Телефоны:	87074607905						
Ассистент (тер)	Джетибаев Нұрбол Сатыбалдиевич						
e-mail:	Zhetybaev_14mail.ru						
Телефоны:	87074607905						
ПӘННІҢ АКАДЕМИЯЛЫҚ ПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ							
Пәннің мақсаты	Оқытудан күтілетін нәтижелер (ОН)*			ОН қол жеткізу индикаторлары (ЖИ)			
Қазақстан Республикасын ың Су заңнамасы, Су құқығы нормаларын қолдану практикасы, су объектілерін пайдалану және қорғау саласындағы қатынастардың	1. Нарықтық қатынастар жағдайындағы Қазақстандық су заңнамасының қалыптасуы мен дамуын зерттеп оқу.			1.1 Қазақстан Республикасын су қорының құқықтық мәртебесін қарастыру			
				1.2 Осы курсты оқу кезінде алынған білімді тәжірибелік жұмыста қолдану дағдысын үйрену			
	2. ҚР-дағы су заңнамасы бойынша негізгі түсініктері, пәні, реттеу әдістерімен қайнар көздерімен танысуы			2.1 Суды қорғау саласындағы нормаларды қолдану шарттарын талдау әдістемесін қолданды.			
				2.2 Суды қорғау қатынастарында белгілі бір нормаларды қолдану шарттарын түсіндіре біледі.			

ерекшелігі туралы тұтас түсінік қалыптастыру. Зерделенетін болады - су заңнамасын дамыту ерекшелігі; су қорын пайдалану және қорғау саласындағы қатынастар; су қорын басқарудың құқықтық практикасы; шет елдердің су заңнамасы.		2.3 Әр түрлі практикалық жағдайларда су-құқықтық нормаларды заңнамалық бекітудің ерекшеліктерін талдауды меңгерген.
	3. Қазақстанның қолданыстағы су құқықтық қатынастарының негізгі ережелерімен танысу танысу	3.1 Суды қорғау саласындағы құқықтық қатынастарды мемлекеттік реттеу әдістемелерін жіктей біледі.
		3.2 Суды қорғау саласындағы құқықтық қатынастарын мемлекеттік реттеудің экономикалық әдістерін салыстыра алады.
		3.3 Мемлекеттік реттеу мен басқарудың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын және осы әдістерді қолдану негіздерін анықтады
	4. Қазақстан Республикасындағы су заңнамасын бұзғаны үшін заңды жауапкершіліктің түрлерін қарастыру	4.1 Суды қорғау саласындағы құқықтық заңнаманы қамтамасыз ету жөніндегі шараларды әзірлеуді біледі.

		4.2 Заңдылықты бұзудың себептерін және олардың алдын алу жолдарын, жоюды түсіндіре алады.
	5. Су заңнамасын бұзғаны үшін заңды жауапкершілікке тартатын органдарының құзіреттерін саралау, өзара ара қатынастарын ажырата білу	5.1 Су заңнамасын бұзғаны үшін заңды жауапкершілікті қолдану қажеттілігін негіздеуді меңгерген.
		5.2 Су заңнамасын бұзғаны үшін заңды жауапкершілік бойынша шет елдердің тәжірибесін қолдана біледі.
Пререквизиттер	Жер құқығы	
Постреквизиттер		
Оқу ресурстары	Әдебиет: 1. Негізгі: Қазақстан Республикасының Су кодексі Қазақстан Республикасының 2025 жылғы 9 сәуірдегі № 178-VIII ҚРЗ Кодексі.// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2500000178 2. Жумагулов Т. ҚР су қауіпсіздігін қамтамасыз ету. – Талдықорған, 2025. 3. Сулейменова С.Ж. Водное право Республики Казахстан: Учебное пособие. – Алматы, 2010. – 286 с. 2. Қосымша: 3. Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан: учебное пособие. – Караганда: Арко, 2009. – 472 с. 4. Айгаринова Г.Т. Джангабулова Г.Т. Қазақстан Республикасының Экологиялық құқығы. Алматы, қазақ университеті баспасы. 2018 жыл 5. Айгаринова Г.Т. Қазақстан Республикасының Экологиялық құқығы. Сызба түрінде Алматы, Қазақ университеті баспасы. 2020 жыл Интернет-ресурстар	

	1. http://elibrary.kaznu.kz/ru 2. https://adilet.zan.kz/kaz/ 3. https://blog.agrokebety.com/ponyatiye-agrarnogo-prava
--	--

Пәннің академиялық саясаты	Пәннің академиялық саясаты әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың Академиялық саясатымен және академиялық адалдық Саясатымен айқындалады. Құжаттар Univer ИЖ басты бетінде қолжетімді. Ғылым мен білімнің интеграциясы. Студенттердің, магистранттардың және докторанттардың ғылыми-зерттеу жұмысы – бұл оқу үдерісінің тереңдетілуі. Ол тікелей кафедраларда, зертханаларда, университеттің ғылыми және жобалау бөлімшелерінде, студенттік ғылыми-техникалық бірлестіктерінде ұйымдастырылады. Білім берудің барлық деңгейлеріндегі білім алушылардың өзіндік жұмысы заманауи ғылыми-зерттеу және ақпараттық технологияларды қолдана отырып, жаңа білім алу негізінде зерттеу дағдылары мен құзыреттіліктерін дамытуға бағытталған. Зерттеу университетінің оқытушысы ғылыми-зерттеу қызметінің нәтижелерін дәрістер мен семинарлық (практикалық) сабақтар, зертханалық сабақтар тақырыбында, силлабустарда көрініс табатын және оқу сабақтары мен тапсырмалар тақырыптарының өзектілігіне жауап беретін СОӨЗ, СӨЖ тапсырмаларына біріктіреді. Сабаққа қатысуы. Әр тапсырманың мерзімі пән мазмұнын іске асыру күнтізбесінде (кестесінде) көрсетілген. Мерзімдерді сақтамау баллдардың жоғалуына әкеледі. Академиялық адалдық. Практикалық/зертханалық сабақтар, БӨЖ білім алушының дербестігін, сыни ойлауын, шығармашылығын дамытады. Плагиат, жалғандық, шпаргалка пайдалану, тапсырмаларды орындаудың барлық кезеңдерінде көшіруге жол берілмейді. Теориялық оқыту кезеңінде және емтихандарда академиялық адалдықты сақтау негізгі саясаттардан басқа «Қорытынды бақылауды жүргізу Ережелері», «Ағымдағы оқу жылының күзгі/көктемгі семестрінің қорытынды бақылауын жүргізуге арналған Нұсқаулықтары», «Білім алушылардың тестілік құжаттарының көшіріліп алынуын тексеру туралы Ережесі» тәрізді құжаттармен регламенттеледі. Инклюзивті білім берудің негізгі принциптері. Университеттің білім беру ортасы гендерлік, нәсілдік/этникалық тегіне, діни сенімдеріне, әлеуметтік-экономикалық мәртебесіне, студенттің физикалық денсаулығына және т.б. қарамастан, оқытушы тарапынан барлық білім алушыларға және білім алушылардың бір-біріне әрқашан қолдау мен тең қарым-қатынас болатын қауіпсіз орын ретінде ойластырылған. Барлық адамдар құрдастары мен курстастарының қолдауы мен достығына мұқтаж. Барлық студенттер үшін жетістікке жету, мүмкін емес нәрселерден гөрі не істей алатындығы болып табылады. Әртүрлілік өмірдің барлық жақтарын күшейтеді. Барлық білім алушылар, әсіресе мүмкіндігі шектеулі жандар, телефон rahmetov@mail.ru 87012821378 https://us04web.zoom.us/j/77053453571?pwd=rC2PIPTvXpERzxMakilRbgHuA5oV
-----------------------------------	---

	4B.1 https://teams.microsoft.com/l/meetup-join/19%3ameeting_OTdmZWVIMzEtZTNhYi00ZDJmLWFmNmUtNzg2ZDc5MTg3YTNm%40thead.v2/0?context=%7b%22Tid%22%3a%22b0ab71a5-75b1-4d65-81f7-f479b4978d7b%22%2c%22Oid%22%3a%22ccf5cbec-bd61-4fa7-bedd-aa16eed5e428%22%7d
--	---

	МООС интеграциясы (massive openlline course). МООС-тың пәнге интеграциялануы жағдайында барлық білім алушылар МООС-қа тіркелуі қажет. МООС модульдерінің өту мерзімі пәнді оқу кестесіне сәйкес қатаң сақталуы керек. Назар салыңыз! Әр тапсырманың мерзімі пәннің мазмұнын іске асыру күнтізбесінде (кестесінде) көрсетілген, сондай-ақ МООС-та көрсетілген. Мерзімдерді сақтамау баллдардың жоғалуына әкеледі
--	---

БІЛІМ БЕРУ, БІЛІМ АЛУ ЖӘНЕ БАҒАЛАҢАУ ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Оқу жетістіктерін есептеудің баллдық-рейтингтік әріптік бағалау жүйесі				Бағалау әдістері	
Баға	Баллдардың сандық баламасы	% мәндегі баллдар	Дәстүрлі жүйедегі баға	Критериалды бағалау – айқын әзірленген критерийлер негізінде оқытудың нақты қол жеткізілген нәтижелерін оқытудан күтілетін нәтижелерімен ара салмақтық процесі. Формативті және жиынтық бағалауға негізделген. Формативті бағалау – күнделікті оқу қызметі барысында жүргізілетін бағалау түрі. Ағымдағы көрсеткіш болып табылады. Білім алушы мен оқытушы арасындағы жедел өзара байланысты қамтамасыз етеді. Білім алушының мүмкіндіктерін айқындауға, қиындықтарды анықтауға, ең жақсы нәтижелерге қол жеткізуге көмектесуге, оқытушының білім беру процесін уақтылы түзетуге мүмкіндік береді. Дәрістер, семинарлар, практикалық сабақтар (пікірталастар, викториналар, жарыссөздер, дөңгелек үстелдер, зертханалық жұмыстар және т.б.) кезінде тапсырмалардың орындалуы, аудиториядағы жұмыс белсенділігі бағаланады. Алынған білім мен құзыреттілік бағаланады. Жиынтық бағалау – пән бағдарламасына сәйкес бөлімді зерделеу аяқталғаннан кейін жүргізілетін бағалау түрі. СӨЖ орындаған кезде семестр ішінде 3- 4 рет өткізіледі. Бұл оқытудан күтілетін нәтижелерін игеруді дескрипторлармен арақатынаста бағалау. Белгілі бір кезеңдегі пәнді меңгеру деңгейін анықтауға және тіркеуге мүмкіндік береді. Оқу нәтижелері бағаланады.	
A	4,0	95-100	Өте жақсы		
A-	3,67	90-94			
B+	3,33	85-89	Жақсы	Формативті және жиынтық бағалау	
B	3,0	80-84		Дәрістердегі белсенділік	
B-	2,67	75-79		Практикалық сабақтарда жұмыс істеуі	
C+	2,33	70-74			
C	2,0	65-69			

C-	1,67	60-64	Қанағаттанарлық	Өзіндік жұмысы	30
D+	1,33	55-59		Қорытынды бақылау (емтихан)	40
D	1,0	50-54		ЖИЫНТЫҒЫ	100
FX	0,5	25-49	Қанағаттанарлықсыз		
F	0	0-24			

Оқу курсының мазмұнын іске асыру күнтізбесі (кестесі). Оқытудың және білім берудің әдістері.

Аптасы	Тақырып атауы	Сағат саны	Мак балл
МОДУЛЬ 1 Су құқығының негіздерін дамыту мәселелері			
1	Д 1. ҚР су заңнамасы: түсінігі, пәні, құқықтық реттеу әдістері.	1	
	СС 1. Су заңнамасының міндеттері, мақсаттары, қағидалары.	2	0
2	Д 2. Су заңнамасының даму тарихы.	1	
	СЗ 2. Қазақстандағы су заңнамасының қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдері мен бағыттары	2	0
3	Д 3. Су қорын қорғау және пайдалану саласындағы қоғамдық қатынастарына жалпы сипаттама. Су қатынастарының объектілері мен субъектілері.	1	
	СС 3. Қазақстан Республикасының су қауіпсіздігі. Су қатынастары объектілеріне меншік құқығы және өзге де заттық құқықтар.	2	0
	СОӨЖ 1. СӨЖ 1 орындау бойынша кеңестер		
4	Д 4. Су пайдалану құқығы	1	
	СС 4. Су объектілерінің түрлері және оларды пайдалану құқығы Су пайдалану құқығы және оның түрлері, су тұтыну құқығы Су пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттері Су сервитуты	2	10
	СӨЖ 1. 2025ж. 9 сәуірдегі Су Кодексіне жалпы сипаттама тақырыбында презентация бойынша түсіндірме талдау. Нысаны жазбаша. Өткізілетін апта – 3,4 апталар.		25
5	Д 5. Су қорын қорғау және пайдалану саласындағы мемлекеттік реттеу.	1	
	СС 5. Су қорын қорғау және пайдалану саласындағы мемлекеттік басқару Су қорын қорғау және пайдалану саласындағы мемлекеттік реттеу, мемлекеттік бақылау және қадағалау. Мемлекеттік жоспарлау. Су ресурстарын интеграцияланған басқарудың бас жоспары. Су ресурстарын қорғау мен пайдаланудың бассейндік жоспары. Су шаруашылығы баланстары. Су ресурстарын пайдалану туралы ұлттық ақпараттық есеп. Су ресурстарының ұлттық ақпараттық жүйесі. Су қорын мемлекеттік есепке алу. Су объектілері мен су ресурстарының мемлекеттік мониторингі. Мемлекеттік су кадастры. Су қорын қорғау және пайдалану саласында нормалау және сараптама жүргізу	2	10
6	Д 6. Су шаруашылығы ұйымдарының құқықтық мәртебесі. Өндірістік және қоғамдық бақылау, бассейндік кеңес және бассейндік келісімдер	1	
	СС 6. Су шаруашылығы ұйымдары. Су қорын қорғау және пайдалану саласындағы қоғамдық бақылау. Бассейндік кеңес. Су объектілерін қалпына келтіру және қорғау туралы бассейндік келісімдер. Су ресурстарының	2	10

	пайдаланылуын өндірістік бақылау. Су шаруашылығы құрылысжайлары мен гидротехникалық құрылысжайларды пайдалануға қойылатын жалпы талаптар. Су шаруашылығы құрылысжайлары мен гидротехникалық құрылысжайларды пайдаланудың жалпы ережелері. Құрылысжайлардың тізілімі. Қауіптілігі ықтимал құрылысжайларды пайдалану ерекшеліктері. Қауіптілігі ықтимал құрылысжайлар туралы жалпы ережелер. Гидротехникалық құрылысжайларды пайдалану. Гидротехникалық құрылысжайларды қауіпсіз пайдалануды қамтамасыз ету. Тірек гидротехникалық құрылысжайларды пайдаланудың ерекше режимі. Гидротехникалық құрылысжайлардың меншік иелерінің (иеленушілерінің) жауапкершілігі		
	СОӨЖ 2. СӨЖ 2 орындау бойынша кеңестер		
7	Д 7 Су объектілерін қорғау. Су қорғау қызметі	1	
	СС 7. Су объектілерін қорғау. Жерүсті су объектілерін ластанудан қорғау. Жерүсті су объектілерін қоқыстанудан қорғау. Су объектілерін сарқылудан қорғау. Шағын су объектілерін қорғау ерекшеліктері. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың су объектілерін қорғау ерекшеліктері. Мемлекеттік орман қорының су объектілерін қорғау ерекшеліктері. Ерекше мемлекеттік маңызы бар су объектілерін қорғау ерекшеліктері. Сулы-батпақты алқаптарды қорғау ерекшеліктері. Мұздықтар мен көпжылдық қарды қорғау ерекшеліктері. Жерүсті су объектілерінің су қорғау аймақтары мен белдеулері.	2	10
	СӨЖ 2. Су объектілерін сарқылудан қорғау. Тапсыру нысаны реферат		25
МОДУЛЬ 2 Су ресурстары мен су шаруашылығы құрылыс жайларын пайдалану мәселесі			
8	Д 8. Елді мекендердің сумен жабдықтау және су бұру жүйелері.	1	
	СС 8. Елді мекендердің ауызсумен жабдықтау жүйесі. Елді мекендердің сумен жабдықтау және су бұру жүйесі. Елді мекендердің техникалық сумен жабдықтау жүйесі. Кондоминиумдар объектісінің құрамына кіретін сумен жабдықтау және су бұру жүйесі. Елді мекендердің су бұру жүйесі. Елді мекендердің нөсерлік (дренаждық) кәріз жүйесі. Су тұтынушының меншігіндегі сумен жабдықтау және су бұру жүйесі	2	10
Аралық бақылау 1			100
9	Д 9. Таза суға құқық. Ауызсудың сапасын және сарқынды сулардың құрамын өндірістік бақылау	1	
	СС 9. Ауызсу сапасын жақсарту жөніндегі талаптар. Су тұтынушылар елді мекендердің орталықтандырылған су бұру жүйелеріне ағызатын сарқынды суларға қойылатын талаптар. Сумен жабдықтау және су бұру саласында су тұтынушылардың құқықтары мен міндеттері. Сумен жабдықтау және (немесе) су бұру, сарқынды суларды қабылдау бойынша қызметтер көрсетуді уақытша тоқтату немесе шектеу.	2	7
	СОӨЖ 3. СӨЖ 3 орындау бойынша кеңестер.		
10	Д 10. Су объектілері мен су шаруашылығы құрылысжайларын ауыл шаруашылығында пайдалану. Су объектілері мен су ресурстарын ауыл шаруашылығы мұқтаждықтары үшін пайдалану	1	

ЖИЫНТЫҚ БАҒАЛАУ РУБРИКАТОРЫ
ОҚУ НӘТИЖЕЛЕРІН БАҒАЛАУ КРИТЕРИЙЛЕРІ
2025ж. 9 сәуірдегі Су Кодексіне жалпы сипаттама
тақырыбында презентация бойынша түсіндірме талдау.
Нысаны жазбаша.

Критерий	«Өте жақсы» 20-25 %	«Жақсы» 15-20 %	«Қанағаттанарлық» 10-15 %	«Қанағаттанарлықсыз» 0-10 %
Су құқығы саласындағы заңнаманың теориялары мен түсініктерін түсіну	Су кодексінің негізгі қағидаттары, халықаралық су құқығы нормаларымен байланысын толық әрі терең түсіндіреді. Негізгі баптарға дәл сілтеме жасайды.	Су кодексінің негізгі ұғымдарын сипаттайды, бірақ барлық тұстарды толық ашпайды. Сілтемдер бар, бірақ толық емес.	Су кодексінің негізгі ұғымдарына үстірт тоқталады, кейбір түсініктер ашылмаған, сілтемелер шектеулі.	Су кодексінің нормаларын үстірт немесе қате түсіндіреді, дереккөздерге сілтеме жасалмаған.
Су кодексіндегі негізгі жаңалықтар	2025 ж. жаңа Су кодексіндегі өзгерістер	Су кодексіндегі жаңалықтарды	Жаңалықтар мен мәселелерді шектеулі сипаттайды,	Су кодексіндегі өзгерістер мен жаңалықтарды көрсетпейді

қтар мен құқықтық мәселелерді ұғыну	ер мен жаңалықтарды анық сипаттайды, нақты мысалдар келтіреді, салыстырмалы зерттеу жүргізеді. Эмпирикалық дәлелдерге сүйенеді.	түсіндіреді, бірақ кейбір мәселелер толық ашылмаған. Дәлелдер бар, бірақ аз.	кейбір тұстар үстірт талданған.	немесе қате түсіндіреді.
Саясаттық немесе практикалық ұсыныстар	Су ресурстарын басқаруды жетілдіруге арналған нақты, негізделген саяси және практикалық ұсыныстар	Кейбір ұсыныстар береді, бірақ толық негізделмеген.	Ұсыныстар жалпы сипатта, талдау жеткіліксіз.	Ұсыныстар жоқ немесе сапасыз.

	жасайды .			
Жазу, APA style	Жазу өте анық, нақты, логикалық құрылым бар, APA style талаптары толық сақталған.	Жазу анық, аздаған қателері бар, APA style негізінен сақталған.	Жазуда бірнеше қате бар, APA style талаптары толық орындалмаған.	Жазу түсініксіз, логикасы жоқ, APA style сақталмаған.

ЖИЫНТЫҚ БАҒАЛАУ РУБРИКАТОРЫ
ОҚУ НӘТИЖЕЛЕРІН БАҒАЛАУ КРИТЕРИЙЛЕРІ

«Су объектілерін сарқылудан қорғау» жазбаша тапсырмасы

Критерий	«Өте жақсы» 20-25 %	«Жақсы» 15-20 %	«Қанағаттанарлық» 10-15 %	«Қанағаттанарлықсыз» 0-10 %
Су объектілерін қорғау саласындағы теориялар мен тұжырымдарды түсіну	Су ресурстарын сарқылудан қорғаудың экологиялық-құқықты	Су қорғау теорияларын түсіндіреді, бірақ кейбір тұстар толық ашылмағ	Су қорғау түсініктерін шектеулі сипаттайды, негізгі ұғымдарды үстірт қарастырады.	Су қорғау теорияларын үстірт немесе қате түсіндіреді, сілтемелер жоқ.

Критерий	«Өте жақсы» 20-25 %	«Жақсы» 15-20 %	«Қанағаттанарлық» 10-15 %	«Қанағаттанарлықсыз» 0-10 %
	Қ теорияларын, халықаралық тәжірибені толық әрі терең түсіндіреді. Негізгі ұғымдарға дәл және орынды сілтеме береді.	ан. Сілтемелер бар, бірақ толық емес.		
Су объектілерін қорғаудағы негізгі мәселелерді ұғыну	Қазақстан заңнамасы мен халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, су объектілерінің сарқылу мәселелерін анық сипаттайды. Эмпирик	Негізгі мәселелерді түсіндіреді, бірақ дәлелдер аз. Мысалдар бар, бірақ толық емес.	Мәселелерді үстірт талдайды, нақты дәлелдер келтірілмеген.	Су объектілерінің сарқылу мәселелерін көрсетпейді немесе қате талдайды.

Критерий	«Өте жақсы» 20-25 %	«Жақсы» 15-20 %	«Қанағаттанарлық» 10-15 %	«Қанағаттанарлықсыз» 0-10 %
	алық және салыстырмалы зерттеу нәтижелерін қолданады.			
Саясаттық немесе практикалық ұсыныстар	Су объектілерін сарқылудан қорғауға арналған нақты, ғылыми негізделген ұсыныстар береді (заңнамалық, басқарушылық, экологиялық шаралар).	Кейбір ұсыныстар бар, бірақ толық дәлелденбеген.	Ұсыныстар жалпы сипатта, нақты негіздемесі жоқ.	Ұсыныстар жоқ немесе сапасыз.
Жазу, APA style	Жазу өте анық, нақты, логикалық,	Жазу айқын, бірақ кейбір қателер	Жазуда бірнеше қате бар, APA style талаптары	Жазу түсініксіз, жүйесіз, APA style сақталмаған.

Критерий	«Өте жақсы» 20-25 %	«Жақсы» 15-20 %	«Қанағаттанарлық» 10-15 %	«Қанағаттанарлықсыз» 0-10 %
	талапқа сай. APA style толық сақталған.	бар. APA style негізінен сақталған.	толық орындалмаған.	

ЖИЫНТЫҚ БАҒАЛАУ РУБРИКАТОРЫ
ОҚУ НӘТИЖЕЛЕРІН БАҒАЛАУ КРИТЕРИЙЛЕРІ

«Қазақстан Республикасы су заңнамасы бойынша климаттың өзгеруіне бейімдеу мәселелері мен шешу жолдары» ауызша тапсырмасы

Критерий	«Өте жақсы» 20-25 %	«Жақсы» 15-20 %	«Қанағаттанарлық» 10-15 %	«Қанағаттанарлықсыз» 0-10 %
Су заңнамасы мен климаттық бейімдеу теорияларын түсіну	ҚР су заңнамасының негізгі нормаларын, климаттық бейімдеу қағидаттары мен терең әрі нақты түсіндіреді.	Су заңнамасы мен климаттық бейімдеудің негізгі ұғымдарын	Негізгі түсініктерді үстірт қарастырады, тек кейбір аспектілерін атап өтеді.	Су заңнамасы мен климаттық бейімдеу ұғымдарын үстірт немесе қате түсіндіреді.

	Халықаралық тәжірибемен салыстырады.	сипаттайды, бірақ толық емес.		
Негізгі мәселелерді талдау және дәлел келтіру	Қазақстандағы су ресурстарын климаттық өзгерістерге бейімдеудегі басты проблемаларды айқын сипаттайды, ғылыми дәлелдер мен нақты мысалдар келтіреді.	Негізгі мәселелерді түсіндіреді, бірақ дәлелдері шектеулі.	Мәселелерді жалпы атап өтеді, бірақ нақты талдау жоқ.	Су ресурстары мен климаттық өзгеріс мәселелерін көрсетпейді немесе қате сипаттайды.
Шешу жолдары мен ұсыныстар	Су заңнамасын жетілдіру, экологиялық, институционалдық және басқарушылық шараларға қатысты нақты әрі негізделген ұсыныстар береді.	Кейбір ұсыныстар жасайды, бірақ толық негізделмеген.	Ұсыныстар жалпы сипатта, нақты дәлелдемесі жоқ.	Ұсыныстар жоқ немесе сапасыз.

Ауызша баяндау мәдениеті	Сөйлеу өте анық, сенімді, логикалық жүйелі, уақытты тиімді пайдаланады. Сұрақтарға толық жауап береді.	Сөйлеу анық, аздап кідіріс бар. Логика сақталған, сұрақтарға жауап береді.	Сөйлеуінде жүйелілік аз, ой жеткізу қиындық тудырады. Сұрақтарға толық емес жауап береді.	Сөйлеу түсініксіз, жүйесіз. Сұрақтарға жауап бермейді немесе тақырыптан ауытқиды.
---------------------------------	--	--	---	---

ЖИЫНТЫҚ БАҒАЛАУ РУБРИКАТОРЫ ОҚУ НӘТИЖЕЛЕРІН БАҒАЛАУ КРИТЕРИЙЛЕРІ

Су ресурстарына келтірілген залалдың орнын толтыру, практикалық нысанда жағдаяттық есептерді шешу

Критерий	«Өте жақсы» 20-25 %	«Жақсы» 15-20 %	«Қанағаттанарлық» 10-15 %	«Қанағаттанарлықсыз» 0-10 %
Су ресурстарына келтірілген залал туралы заңнамалық нормаларды түсіну	ҚР Су кодексі, Экологиялық кодекс және басқа нормативтік-құқықтық актілердің нормаларын толық	Негізгі заң нормаларын біледі, мысалдар келтіреді, бірақ толық ашпайды.	Заң нормаларына үстірт тоқталады, тек жекелеген баптарды атайды.	Заңнаманы білмейді немесе қате түсіндіреді.

Критерий	«Өте жақсы» 20-25 %	«Жақсы» 15-20 %	«Қанағаттанарлық» 10-15 %	«Қанағаттанарлықсыз» 0-10 %
	әрі терең түсіндіреді. Нақты баптарға сілтеме жасайды.			
Жағдаяттық есептерді шешу	Есептерді дұрыс шешеді, залалды есептеудің барлық құқықтық және экономикалық әдістерін қолданады. Нәтижені заңды негіздермен дәлелдейді.	Есептерді шешеді, бірақ кейбір қателері бар немесе барлық әдістерді қолданбаған.	Есеп шешімі жартылай дұрыс, дәлелдемелері әлсіз.	Есепті шешпейді немесе шешімі дұрыс емес.
Практикалық ұсыныстар мен қорытынды	Суресурстарын қорғау және келтірілген залалды болдырмау	Ұсыныстар бар, бірақ толық негізделмеген.	Ұсыныстар жалпы сипатта, дәлелсіз.	Ұсыныстар жоқ немесе сапасыз.

Критерий	«Өте жақсы» 20-25 %	«Жақсы» 15-20 %	«Қанағаттанарлық» 10-15 %	«Қанағаттанарлықсыз» 0-10 %
	бойынша нақты әрі негізделген практикалық ұсыныстар жасайды.			
Жазу, құрылым және стиль	Жазу өте анық, логикалық жүйелі, практикалық есептердің шешімдері түсінікті. APA style сақталған.	Жазу анық, бірақ аздаған қателері бар. APA style негізінен сақталған.	Жазуда бірнеше қате бар, құрылым әлсіз, APA style толық сақталмаған.	Жазу түсініксіз, жүйесіз, APA style сақталмаған.

Жалпы ережелер

6В04205- Құқықтану, мамандығы бойынша оқып жатқан студенттердің оқу нысанының бір түрі болып семинарлық сабақтар танылады. Ұсынылып жатқан жалпы ережелер тек қана ұсынушылық сипатқа ие.

Тәжірибелік сабақтар оқу үдерісінің қажетті элементі болып табылады. Тәжірибелік сабақтардың мақсаты – дәрістен алған білімді тереңдету, ұлғайту, кәсіби маңызды білім мен машықты қалыптастыру. Тәжірибелік сабақтар студенттерге заңи

терминологияны меңгеруге, сөйлеу мәдениетін және кәсіби ойлау қабілетін дамытуға көмектесіп, оралымды екі жақты байланыстың құралы болып табылады.

Студенттер тәжірибелік сабақтарда нақты жағдайларға құқықтық нормаларды қолдану, нормативтік құжаттарды түсіндіру, көптеген құқықтық актілердің ішінен тиісті нормаларды таңдап алу машығына, өзінің даралығын, ойлау дербестігін, өз пікірін аяғына дейін ұстану қабілетіне ие болады.

Тәжірибелік сабақтардың құрылымы келесі элементтерді қамтиды: ұйымдастырушылық кезең (оқытушы студенттермен сәлемдесіп, журналда сабаққа келмеген студенттерді белгілейді, студенттердің сабаққа дайындығын анықтап, сабақтың тақырыбы мен жоспарын жариялайды); материал бойынша студенттердің сұраққа жауабын тыңдайды; негізгі бөлім (теориялық сұрақтарды талдау және есептерді шығару); сабақты қорытындылау (оқытушы бүкіл топтың жұмысын бағалап, бағаларды жариялап, түсінедіреді, нақты студенттердің жауаптарындағы жетістіктер мен жіберілген кемшіліктерді көрсетіп, келесі сабаққа тапсырма береді). Тәжірибелік сабақтардың негізгі бөлімі теориялық сұрақтарды есептерді шешумен оралымды үйлестіруге арналуы керек, уақыттың елеулі бөлігі есептерді шешуге жіберіліп, 50 минуттық сабақ барысында теориялық сұрақтарды талдауға 10-15 минут уақыттың жұмсалуды ұсынылады. Теориялық сұрақтарды талдау әртүрлі: студенттердің баяндамалары, есептерді шешу, теориялық семинар жүргізілуі мүмкін.

Оқытушы студенттерге баяндаманың қандай талаптарға сәйкес келуі қажет екендігін түсіндіруі қажет. Баяндаманың тақырыбын белгіліген соң, жұмыста пайдаланылған авторларды атап, баяндаманың жоспарын және баяндама бойынша тиісті сұрақтарды қайнар көздерге сілтеме, авторлардың пікірін келтіре отырып, мүмкіндігінше өз пікірін білдіре отырып жан- жақты түрде баяндау қажет.

Есептерді шешу, қойылған сұрақтарға толық жауап беру түрінде жазбаша нысанда студенттердің дәптерлерінде болуы қажет. Есепте берілген әрбір оқиға, жағдай олармен байланысты сұрақтарды заңи бағалауды талап етеді. Әр сұраққа заң нормаларына сілтеме жасай отырып, нақты жауап

берілуі (иә, жоқ) керек. Студент тиісті норманы қалай қолданғанын, сәйкес жағдайларда ҚР Жоғарғы сотының нормативтік қаулыларына (өзге құқықтық актілер), ғылыми түсіндірулерге сілтеме жасай отырып көрсетуі

қажет. Осы әдіснаманы меңгерген студент кәсіби міндеттерді тиімді шешуге байланысты тәжірибелік машыққа ие болады.

Семинар (лат. *seminarium* – рассадник, көшет) – жетекшінің тапсырмасы бойынша жекелеген сұрақтар, проблемаларды баяндама немесе бірігіп талқылау түрінде студенттердің өз бетінше зерделеуіне негізделген, оқу үдерісінің нысаны. Тәжірибелік сабақтарға қарағанда семинар теориялық сипатқа ие және белгілі бір пәнде терең бағытталған. Семинар сабақтары оқушыларды оқу-танымдық қызмет барысында дербестік танытуға бағыттай отырып, білімді нығайтуға көмектеседі. Семинар барысында қайнар көздермен, қосымша әдебиеттермен, құжаттармен жұмыс нәтижесінде алынған білім жүйеленеді, тереңдетіледі, қадағаланады. Семинар сабақтарының басты мақсаты – студенттерді зерттелінетін салалардың ерекшелігіне қарай, теориялық білімді пайдалану дағдылары мен машықтарына ие болу мүмкіндігімен қамтамасыз ету.

Негізгі мақсаттық бағытына байланысты семинардың үш типін ажыратамыз:

1) белгілі бір оқу курсын терең зерттеуге арналған, осы курстың материалымен тақырыптық байланысты семинар;

2) әдіснамалық тұрғыдан маңызды курстың немесе белгілі бір тақырыпты негізді түрде дайындауға арналған семинар;

3) арнайы семинарға ұласуы мүмкін, жекелеген өзекті мәселелерді ғылыми өңдеуге арналған зерттеу типіндегі семинар.

Арнайы семинар белгілі ғалымның жетекшілігімен белгілі бір проблемаға байланысты жас зерттеушілердің қарым-қатынасының мектебін білдіреді. Тәжірибелі жетекші ғылыми шығармашылықтың ауа-райын қалыптастырып, студенттерді ұжымдық ойлау қызметіне бағдарлап, зерттеу жұмысының тиімді әдістерін пайдаланады. Қорытынды сабақта оқытушы студенттік ғылыми жұмыстарға толыққанды шолу жасап,

қорытындылайды, қарастырылған проблемалардың ары қарата зерттелу мүмкіндіктерін аша отырып, қызығушылық білдірген студенттердің осы проблемаларды зерттеуге қатысу мүмкіндіктерін түсіндіреді.

Семинар сабақтары дәріс сабақтарымен тығыз байланысты, дегенмен де семинардың оқу материалы дәріс материалын қайталамайды. Оқытушының жетекшілік рөлі оқу жұмысын тиянақты жоспарлаудан, маңызды сұрақтарды семинарда талдауға бөліп шығарудан, дербес дайындалу үшін әдебиеттерді таңдаудан, талқылау үдерісіне басшылық жасаудан көрінеді.

Жүргізу әдісіне байланысты семинар келесі түрлерге бөлінеді.

Семинар-сұхбат семинар жоспарындағы барлық сұрақтар бойынша бүкіл студенттердің сабаққа дайындалуын білдіріп, тақырыпты белсенді талқылауға студенттердің елеулі бөлігінің тартылуын білдіреді. Оқытушының қысқаша баяндамасынан кейін, жоспардағы нақты сұрақтар бойынша бірнеше студенттердің жан-жақты мәлімдемелері тыңдалып, басқа студенттердің жауаптарымен толықтырылады, соңынан оқытушы қорытындылайды.

Семинар-дискуссия, немесе семинар-диспут қандай да болмасын проблеманы ұжымдық талқылау және шешу үшін семинарға қатысушылардың диалогтық сөйлесу мүмкіндігін білдіреді. Талқылау үшін оқытылатын пәннің ең өзекті мәселелері таңдалынады. Дискуссияға қатысушылар өз ойларын нақты құруға, өз пікірлерін ұстап тұруға, сын пікірлерге дәлелді түрде қарсы тұруға үйренеді. Семинар сабақтарының ең тиімді нысаны қатысушылардың сәйкес орналасуы қағидасындағы

«дөңгелек үстел». Осыған байланысты диалог арқылы дискуссия тақырыбын бірігіп өрбіту үшін, студенттерді қарым-қатынас, өзара әрекет мәдениетіне үйрету қажет.

Семинардың аралас нысаны баяндамаларды талқылау, қатысушылардың еркін сөйлеуі, жоспарланған дискуссиялар түрінде өтеді.

Студенттердің семинарға дайындалуына педогогикалық жетекшілік ету оқытушының баяндамалардың жоспарын құруға көмектесуінен, әдеби қайнар көздерді конспектiлеуге

үйретуден, рефераттар мен баяндамалардың мәтінін дұрыс рәсімдеуге, өзіндік жұмыс барысында туындаған сұрақтарға байланысты кеңес беруден көрінеді.

Студенттердің өзіндік жұмысы

Жұмыс түрлері. Олардың жалпы сипаттамасы. Жазуға қойылатын талаптар

1. Өзіндік жұмысты жазудың мақсаттары

Өзіндік жұмыс – оқытушының тапсырмасы бойынша және әдістемелік жетекшілігімен студенттердің танымдық қабілеттерін дамыту және өзіндік үздіксіз білім көтеруге бағытталған студенттердің жоспарланған жұмысы.

Оқу және ғылыми материалдың күрт өсуіне байланысты, пәнді оқуға арналған аудиториялық сағаттардың жетіспеушілігі барысында оқу үдерісі шеңберінде СӨЖ маңызды рөл атқарады. Жоғары оқу орнының кез келген бітірушісі студенттердің өзіндік жұмысы барысында қалыптасатын іргелі білімге, кәсіби қызметтің дағды, машықтарына, шығармашылық және зерттеу қызметінің тәжірибесіне, әлеуметтік және коммуникативті хұзыреттерге ие болуы қажет. СӨЖ-дің дидактикалық міндеттері: аудиториялық сабақ барысында алған білімді бекіту, тереңдету, ұлғайту, жүйелеу; жаңа оқу матеиалын дербес түрде меңгеру; кәсіби машықты сондай-ақ дербес ойлау қызметінің дағдысын дамыту; дербес ойлау қабілетін, заңи әдебиетке, тәжірибелік заңи қызметке, құқық шығармашылық үдерісіне қызығушылықты жетілдіру. СӨЖ-дің негізгі нысандары: үй жұмысы; жекелеген тақырыптар бойынша рефераттар дайындау; ғылыми студенттік үйірмелердің және ғылыми конференциялардың жұмысына қатысуды білдіретін, студенттердің оқу-зерттеу және ғылыми-зерттеу жұмыстары (студенттердің оқу-зерттеу жұмыстары - СОЗЖ және студенттердің және ғылыми-зерттеу жұмыстары - СҒЗЖ); аудиториядан тыс уақытта іскерлік ойындар ұйымдастыру және өткізу.

Үй жұмысы тәжірибелік және семинар сабақтарына өз бетінше дайындалудан, оқу үдерісінің бір бөлігі болып табылатын кез келген дербес оқу қызметі түрінде көрінеді. Негізгі қызметі – өз бетінше оқу машығын дамыту, жұмыстың әдістері мен құралдарын анықтау, оқуды жоспарлау болып табылады. Үй жұмысы аудиториялық сабақтарда алынған білім мен машықтарды бекітуге, дағдыны қалыптастыруға, жаңа

материалды меңгеруге барынша көмектеседі.

Өзіндік жұмыстарды табысты орындауды қамтамасыз ететін дидактикалық шарттар: тапсырмаларды орындауға қатысты міндеттер мен ұсыныстардың нақты берілуі; оқу тапсырмасының негізделуі (не үшін, неге көмектеседі); үй тапсырмаларының тиімді көлемі; оқытушы арқылы есептің нысаны, тапсыру мерзімдері; кеңес беру түрлерін анықтау; бағалау критерилері, бақылаудың түрлері және нысандары.

Студенттердің өзіндік оқу жұмыстарының мазмұнын құрайды:

оқытушымен ұсынылған әдебиеттерді оқу және конспектілеу; курстың нақты тараулары, бөлімдері бойынша тәжірибелік сабақтарда талқылаумен ұштастыра отырып есептер шешу; семинарда немесе ғылыми студенттік үйірменің отырысында талқылай отырып, сот істеріне шолу жасау; оқытушының тапсырмасы бойынша сот мәжілістеріне қатысу, әртүрлі ұйымдардың заң бөлімдеріне, нотариалдық кеңселердің жұмыстарымен танысу; үй тапсырмасы түрінде заң жобаларына пікірлер дайындау; тәжірибелік сабақтармен ұштастыра отырып, зерттелінетін тақырып аясында құқықтық құжаттардың жобасын дайындау.

Рефераттарды дайындау – СӨЖ ұйымдастыру және бақылаудың бір нысаны. Реферат (лат. *referre* – баяндау, хабарлау) – бұл ұтымды бағалау арқылы қайнар көздің мазмұнын қысқаша баяндау немесе бірнеше қайнар көздерді салыстыру және талдау негізінде қандай да болмасын проблеманың жай-күйін ашу. Оқу үдерісіндегі мазмұны және қызметіне байланысты рефераттар ғылыми-проблемалық және шолу-ақпараттық болып бөлінеді.

Рефератты жазу мақсаты – студенттерде әдеби және нормативтік қайнар көздермен дербес жұмыс істеу машыты жазу мақсаты – студенттерде әдеби және нормативтік қайнар көздермен, жарияланған сот-тергеу тәжірибесімен дербес жұмыс істеу машығын жетілдіру. Студенттер оларды талдау және жалпылау негізінде өзіндік негіздеу арқылы теориялық және тәжірибелік сипаттағы қорытындылар жасай алады. Рефераттардың тақырыптары, ұсынылатын әдебиеттер тізімі оқытушы арқылы анықталады. Қандай да болмасын кітаптың

немесе мақаланың мазмұнын қысқаша баяндаумен байланысты рефераттар сәйкес тақырып бойынша дипломдық жұмысты дайындаудың алғашқы кезеңі болап қарастырылуы мүмкін. Реферат көлемі машиналық мәтіннің 15-20 беттік түрі ретінде бола алады. Рефераттың әдеттегі құрылымы: жоспар; тақырыптың негізделуі және міндеттері көрсетілген кіріспе; бірнеше параграфтан тұратын негізгі бөлім; тақырып бойынша жасалған түйіндер қарастырылған қорытынды; библиографиялық тізім.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ оқу-әдістемелік кешені
6B04205 – «Құқықтану» білім беру бағдарламасы

**Пән: Су заңнамасын жетілдіру
мәселелері
Дәріс кешені**

1 классикалық дәріс.

Су құқығының түсінігі, пәні және жүйесі.

Су құқықтық қатынастар

Мақсаты: Қазақстан Республикасының су құқығы түсінігі, пәні және жүйесі. экологиялық құқықтық қатынастарды қарастыру. **Түйінді сөздер:** Қазақстан Республикасының экология заңнамасы, экологиялық қауіпсіздік, Қазақстан Республикасының орнықты дамуының экологиялық негіздері, қоршаған орта,

экологиялық бағалау, экологиялық талаптар.

Негізгі сұрақтар: Мемлекеттің су функциясы. Қоршаған табиғи орта құқық объектісі ретінде. Су құқығының түсінігі мен пәні. Экологиялық құқықтың әдістері. Экологиялық құқықтың жалпы және арнайы қағидалары. Экологиялық құқықтың жүйесі. Қазақстан Республикасының қазіргі құқық жүйесіндегі экологиялық құқықтың орны. Экологиялық құқықтың басқа құқық салаларымен ара қатынасы. Экологиялық құқық қатынастарының түсінігі және мазмұны. Экологиялық қатынастардың түрлері. Экологиялық құқық қатынастардың субъектілері және

объектілері. Экологиялық құқық катынастардың пайда болуы, өзгертілуі және тоқтатылуы.

Мемлекеттің экологиялық функциясы

Мемлекеттің функциялары адамның, қоғамның және мемлекеттің қарым-қатынасы, мемлекеттің қызметін жүзеге асыруын- дағы қоғамның рөлі және мемлекеттің қоғамның дамуындағы рөлі тұрғысынан қарастырылуы тиіс.

Мемлекеттің функциялары дегеніміз – қоғам үшін жалпы міндеттерді шешу қажеттілігінен туындайтын мемлекет қызметінің негізгі бағыттары. Функциялар мемлекеттің қоғамдағы мәні мен мағынасын сипаттайды.

Мемлекеттің экологиялық функциясы қазіргі заманға сай мемлекеттің ірі және тәуелсіз функцияларының бірі ретінде қарастырылады. Мемлекет және құқық теориясы әдебиеттерінде аталған функция кейде табиғат қорғау (қоршаған ортаны қорғау) функциясы деп аталады. Мемлекеттің экологиялық функциясының мазмұны табиғат қорғаумен ғана шектелмейді, оның мазмұны кеңірек. Қоғам табиғаттың және оның ресурстарына қатысты маңызды мәселелердің оңтайлы кешенді және бір

мезгілде шешілуіне мүдделі. Демек, мемлекеттің экологиялық функциясының мазмұнына мемлекеттік меншіктегі табиғи ресурстарды қоғам мүддесі үшін басқару қызметі, сонымен қатар олардың сарқылуын болдырмау мақсатында табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану, қоршаған ортаны бүлінуден қорғау, жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтау мен қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған іс-шаралар кіреді. Аталған функцияны іске асыру тиімділігін мемлекеттің ұтымды табиғат пайдалану, қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз етуінен көруге болады.

Табиғат пайдалануды және табиғатты қорғауды құқықтық реттеудің дамуын зерттеу экологиялық функцияның тек мемлекетке ғана тән функция емес екендігін көрсетеді. Мемлекет өз мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес тиімді дамуы үшін қоғамға маңызды қызметті нақты бағыттарда жүзеге асыру қажет. Мемлекеттің экологиялық функциясын жүзеге асыру қажеттілігі табиғат қорғау және қоршаған ортаны қорғау мәселелерін шешуге жеке әлеуметтік топтардың немесе қоғамның қажеттіліктерінің туындауына байланысты пайда болады. Бірақ арқашанда ол функцияның мазмұны, оны жүзеге асырудың құқықтық және ұйымдастырушылық нысандар мен әдістерін есте сақтау маңызды. Функцияның мазмұны мемлекет дамуының әр кезеңдеріндегі мүдделері мен міндеттері арқылы анықталады. XX ғасырға дейін табиғат қорғау функциясы, негізінен, мемлекеттің меншік құқығын, экономикалық, әскери және саяси мүдделерін қорғау функциясы арқылы дамыды. Экологиялық функция екінші қатарда болып жеке өз бетінше дамымады.

Функцияны жүзеге асыру — бұл қоғам мен мемлекет алдында тұрған белгілі бір міндеттерді шешуге қатысты тәжірибелік қызмет.

Мемлекеттің экологиялық функциясы түрлі нысандар арқылы жүзеге асырылады. **Нысан** ретінде оны жүзеге асыру әдістері немесе тәсілдері түсіндіріледі. Мемлекет өзінің экологиялық функциясын жүзеге асыру кезінде құқықтық және ұйымдастырушылық әдістерді пайдаланады. **Құқықтық әдістерге** заңдар мен табиғат пен қоршаған ортаны қорғау бойынша басқа да құқықтық актілерді қабылдау, құқық қолданушылық және құқық қорғау қызметтері жатады. **Құқық қолдану қызме-**

тіне экологиялық құқықтық нормаларды жүзеге асыруға бағытталған арнайы уәкілетті мемлекеттік органдардың қызметі жатады. **Құқық қорғау қызметі** дегеніміз – заңға сәйкес құқық қорғау шараларын қолдану арқылы құқықтарды қорғауға бағытталған арнайы уәкілетті органдардың қызметі. Демек, мемлекеттің экологиялық функцияларын жүзеге асырудың аталған нысандары арнайы билік тармақтары шегінде іске асырылады – заң шығарушы, атқарушы және сот.

Мемлекеттің қоршаған ортаны қорғау функциясының **ұйым- дастырушылық әдістеріне** экономикалық шараларды қолдану (бюджеттік қаржыландыру, несие бөлу және т.б.), қоршаған ортаны ластаудың шекті

мөлшерін белгілеу, экологиялық сарап- тама, экологиялық сертификаттау, қоршаған ортаны қорғауды жоспарлау, экологиялық бақылауды жүргізу және т.б жатады. Ұйымдастырушылық әдістері құқықтық болып табылмаса да, олар қоршаған орта құқығында қолданылады және құқықтық шеңберде жүзеге асырылады.

Мемлекеттің экологиялық функцияны жүзеге асыруы – тиісті қоғамдық қатынастарды реттеуі болып табылады. Қоршаған ортаға қатысты маңызды қоғамдық қатынастардың басым бөлігі экологиялық құқықпен реттеледі.

Демек, мемлекеттің меншігіндегі табиғи ресурстарға қоғам мүддесі үшін билік ету, олардың сарқылуын болдырмау және ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету, қоршаған ортаны қорғау, жеке және заңды тұлғалардың экологиялық құқықтары мен мүдделерін қорғау ретіндегі мемлекеттің басты функцияларының бірі – экологиялық құқықтың қалыптасуының маңызды алғышарты болып табылады.

Қоршаған табиғи орта – құқық объектісі ретінде

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне сәйкес, қоршаған орта – атмосфералық ауаны, Жердің озон қабатын,

жер бетіндегі және жер астындағы суларды, жерді, жер қойнауын, өсімдіктер мен жануарлар дүниесін, сондай-ақ олардың өзара іс-әрекетінен туындайтын климатты қоса алғанда, табиғи және жасанды объектілердің жиынтығы. Бұл қоғам мен қоршаған ортаның өзара әрекеттесу үрдісінде пайда болатын және шаруашылық қызметтің барлық ауыртпалығын сезінетін күрделі табиғи және әлеуметтік кешен.

Құқықтық қорғау объектісі ретінде қоршаған орта мынадай ерекшеліктерге ие болады:

- табиғи ортаға қарағанда қоршаған орта табиғи элементтердің адам қызметінің нәтижесімен үйлесетін сапалы жаңа құрылым болып табылады;

- егер табиғаттың сапасы табиғаттың өзімен қамтамасыз етілсе, қоршаған ортаның сапасы оны қорғау және қалпына келтіру арқылы жүзеге асырылады;

- табиғи орта аясында қорғаудың орталық объектісі экосистема болып табылады, қоршаған орта саласында қорғау объектісі – адамның экологиялық игілігі, ал қоршаған ортаны

қорғау – оған қол жеткізу құралы болып табы- лады.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы қатынастардың объектілері арасында «ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, сирек табиғи ландшафтар, табиғи экожүйелер және өзге де табиғи объектілер» ерекшеленеді. Аталған объектілер «функционалды және табиғи өзара байланыста географиялық және өзге де белгілермен біріктірілген табиғи объектілер» ретіндегі «табиғи кешен» түсінігіне біріктірілуі мүмкін. Сонымен қатар заң

шығарушы «экологиялық жүйе (экожүйе) – бірыңғай функционалдық тұтастық ретінде өзара іс-әрекет ететін организмдердің және олар мекендейтін тіршіліксіз ортаның өзара байланысты жиынтығы» ретінде қарастырады.

Экологиялық құқықтың түсінігі мен пәні

Экологиялық-құқықтық әдебиетте экологиялық құқық пәні мен мәніне қатысты пікірлердің бірлігі жоқ. Аталған мәселеге байланысты экологиялық құқықтың сала ретіндегі (кешенді не жеке) табиғаты туралы әртүрлі пікірлерді қамтитын көптеген түрлі тұжырымдар бар.

Құқық саласы ретіндегі экологиялық құқықтың түсінігі туралы ғылыми тұжырымдамалар жалпы екі негізгі бағытқа бөлінеді. Бір авторлар экологиялық құқықты құрамында әртүрлі экологиялық қатынас түрлерін реттейтін бірнеше жеке құқық салалары кіретін кешенді (интеграцияланған) құқық салаларына жатады деп есептейді. Бұл ретте экологиялық құқықтың кешенділігін қарастыру кезінде біртекті бағыт жоқ. Мысалы, экологиялық құқық құрамына кіретін құқықтың әрбір саласы экологиялық қатынастардың дербес (әр қатынастың өзінің жеке экологиялық объектісі бар) түрлерін реттейді. Яғни жер құқығы, су құқығы, тау-кен құқығы және т.б. құқықтар секілді құқықтың жеке салалары бар.

Экологиялық құқық – табиғи ресурстарды тиімді пайдалану, қорғау, қалпына келтіру, қоршаған ортаның сапасын қамтама-сыз ету, экологиялық қауіпсіздікке кепілдік беру, экологиялық құқықтарды қорғауды жүзеге асыру мақсатында экологиялық қатынастарды реттейтін, экологиялық құқықтық нормалардың жиынтығын біріктіретін кешенді құқық саласы. Не болмаса, экологиялық құқықты қоғам мен табиғаттың өзара әрекеті саласында қалыптасатын қатынастарды, табиғатты ұтымды пайдалану, қоршаған ортаны қорғау және қалпына келтіру, эко-логиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы қатынас-тарды реттейтін құқықтық нормалар жүйесі ретінде қарастыра-ды.

О.Л. Дубовиктің пікірінше, экологиялық құқық – қоршаған орта немесе оның жекелеген компоненттерімен қоғам мен адам-ның өзара байланыстылығы саласында туындаған қатынастарды реттейтін құқықтың дербес кешенді саласы. Сонымен қатар ол экологиялық құқықтың құқық жүйесіндегі орнын анықтағанда оған жоғары орын береді, өйткені экологиялық құқықтың негізгі мақсаты – жердегі өмірді сақтап қалу және адам өміріне қажетті жағдайларды қамтамасыз ету деп есептейді.

Б.В. Ерофеевтың пікірінше, экологиялық құқық – ортақ және жалғыз үйіміз Жерде өмір сүретін адамдардың мүдделері үшін қоғам мен табиғат арасындағы үйлесімді қатынастарға қол жеткізу мақсатында арнайы экологиялық қоғамдық қатынас-тарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығын құрайтын құқық саласы ретінде танылады.

М.М. Бринчук экологиялық құқық деп (қоршаған орта құқығы) – экологиялық-құқықтық идеяларға негізделген, табиғи ресурстарға меншік қатынастарын реттейтін, шаруашылық және басқа да қызмет үрдісінде қоршаған ортаны химиялық, физика-лық және биологиялық әсерден қорғау мен табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету бойынша заңды және жеке тұлғалардың заңды мүдделері мен экологиялық құқық-тарын қорғау бойынша нормалардың жиынтығын таниды.

А.С. Стамқұлов экологиялық құқықты қоғам мен табиғат-тың ара қатынасы саласындағы қоғамдық қатынастарды рет-тейтін құқықтық нормалардың жиынтығы санаған.

Д.Л. Байдельдиновтың пікірінше, экологиялық құқық – мемлекет пен оның субъектілері арасында табиғат пен жекеле-ген табиғи ресурстардың өзара байланысы нәтижесінде пайда болатын экологиялық қатынастарды реттейтін құқықтық нор-малар жиынтығын құрайтын қазіргі уақыттағы жекеленген кешенді құқық салаларының бірі болып табылады.

Д.Л. Байдельдиновтың пікірінше, экологиялық құқық – табиғат ресурстарына меншік құқығы институты, табиғатты пайдалану құқығы институты, экологиялық сараптама институ-ты, экологиялық құқық бұзушылық үшін жауаптылық инсти-туты сияқты т.б.институттардан тұрады.

Екінші топ авторлары, экологиялық құқық құқықтың кешенді саласы болып табылмайды, ол тек құқықтың жалпы жүйесіндегі дербес жеке құқық саласын қамтиды деп тұжырым-дайды. Ю.А. Вовк экологиялық құқық құқықтық реттеудің дербес пәніне ие деп есептейді, ол – біздің еліміздің табиғат объектілері мен табиғи ресурстарын ұтымды пайдалану мен қорғау саласындағы қоғамдық қатынастар. Сонымен қатар атал-ған пән біртұтас, өйткені барлық табиғат объектілері ажырамас байланыста және біртұтас болады, сонымен қатар табиғат пайдалану принциптері де ортақ деп есептейді. Осы көзқарасты бірқатар авторлар қолдай отырып, біртұтас экологиялық қаты-настар іштей бөлінеді (жер, су, орман, тау-кен және т.б.) және оларға экологиялық құқықтың ішкі салалары (жер, су, орман, тау-кен құқығы және т.б.) түріндегі арнайы құқықтық нысандар (формалар) және ерекшеліктер тән деп есептейді. Олардың пікі-рінше, экологиялық құқық түсінігіне бұндай көзқарас экологиялық құқықтың дербес (кешенді емес) саласы ретіндегі бір-тұтастығын

және оның ішкі дифференциациясын көрсетеді.

В.В. Петров бұндай көзқарастарды ұзақ уақыт қолдамаған, бірақ соңғы жұмыстарында ол экологиялық құқық, оның пәнін ескере отырып, біртекті қоғамдық экологиялық қатынастар жиынтығы болып табылады, сондықтан да оны құқықтың кешенді салаларына жатқызуға болмайды деп тұжырымдайды.

Демек, ғылымда экологиялық құқық мәнін түсіну, оның құқық жүйесіндегі орнын анықтауға байланысты белсенді ізденістер жүріп жатыр. Жоғарыда аталған көзқарастардың ішіндегі негізделгені болып, экологиялық құқықты дербес кешенді құқық саласы ретінде қарастыратын авторлардың пікірі деп есептеуге болады.

Демек, экологиялық құқық – табиғи ресурстарды тиімді пайдалану мен қалпына келтіру, қоршаған ортаны жағымсыз әсерден қорғау саласындағы экологиялық құқықтық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалар жүйесінен тұратын дербес кешенді құқық саласы болып табылады.

Экологиялық құқықты құқық саласы, ғылым саласы мен оқу пәні ретінде қарастырылады.

Экологиялық құқық – құқық саласы ретінде қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған құқықтық нормалардың жиынтығы болып табылады.

Экологиялық құқық ғылым ретінде табиғат пен адамның өзара қарым-қатынасын құқықтық реттеу

туралы, қоршаған ортаны құқықтық қорғау әдістері, әлемдегі қоршаған ортаны қорғау саласындағы үрдістер, экологиялық заңнаманы жетілдіру бағыттары туралы ғылыми білімдер жиынтығы болып табы- лады.

Экологиялық құқық оқу пәні ретінде қоршаған ортаны қорғау заңнамасының негізгі ережелерін неғұрлым тиімді зерде- леу және игеру мақсатында құрылымдалған білім алушылардың қажетті оқыту деңгейін анықтайтын экологиялық құқық ғылы- мы саласындағы білім жүйесі болып табылады.

Құқық саласының дербестігі құқықтық реттеу пәнінің, атап айтқанда заң нормаларымен реттелетін нақты қоғамдық қаты- настардың, сондай-ақ құқықтық реттеу әдістерінің, дамыған нормативтік құқықтық базасының, яғни қайнар көздерінің бо- луымен анықталады.

Құқықтық реттеу пәні болып басқа құқық салаларының пәнін құрайтын қоғамдық қатынастардан өзге нақты қоғамдық қатынастар саласы табылады.

Қарастырылып жатқан саладағы құқықтық реттеудің объек- тісі ретінде табиғат (қоршаған орта) және оның жекелеген эле- менттері (жер, жер қойнауы, су және т.б.) және олармен бай- ланысты адамның мүдделері танылады, яғни құқықтық реттеу пәні болып табиғат немесе қоршаған ортаға байланысты қо- ғамдық қатынастар деп айтуға болады.

Экологиялық құқықтың пәнін анықтауда жіберілетін қате- лік – аталған құқық адам мен қоғамның табиғатқа деген қарым- қатынасын реттейді деген тұжырым. Дегенмен, құқық қоғамдық қатынастарды, яғни белгілі бір объектіге байланысты туындай- тын адамдар арасындағы қатынастарды реттейді. Біздің жағ- дайымызда бұл су, атмосфералық ауа, минералдық байлық және т.б. болып табылады.

Экологиялық құқықтың пәні ретінде қоғамдық қатынастар- дың екі тобы танылады: табиғи ресурстарды пайдалану және қоршаған ортаны қорғау (табиғи ресурстарды қорғау) саласында туындайтын қоғамдық қатынастар. Шынында да, бұл қатынас- тар тобы экологиялық құқықтың пәнін құрайды. Бірақ экология- лық құқық аталған қатынастар тобынан тыс табиғи объектілер мен ресурстарға меншік құқығы және адам мен азаматтың экологиялық құқықтары мен мүдделерін қорғау қатынастарын да реттейді.

Демек, адам мен азаматтың қоғам мен табиғат арасындағы өзара әрекеттесу саласындағы мүдделері мен қажеттіліктерін ескере отырып, экологиялық құқықтың пәнін мына қатынастар құрайды:

- табиғи объектілер мен ресурстарға меншік;
- табиғатты пайдалану;
- қоршаған ортаны қорғау;
- жеке және заңды тұлғалардың экологиялық құқықтары және заңды

мүдделерін қорғау қатынастары.

Экологиялық құқықтың әдістері

Құқықтық реттеу әдісі – бұл заң нормаларының қоғамдық қатынастарға әсер ету әдісі. Сәйкесінше, экологиялық құқық әдісі – қоршаған ортаны қорғау мен табиғат пайдалану саласын- дағы қоғамдық қатынастарға әсер ету әдістері мен амалдары, белгілі тәсілдері.

Құқықтық реттеу әдісінің ерекшеліктері:

- әдіс реттеу пәніне – нақты қоғамдық қатынастарға сәй- кес келуінде;
- әдісте мемлекеттік ерік білінетінінде, өйткені дәл мемле- кет құқықтық әсер етудің осы не басқа әдісін таңдайды;

– теорияда екі әдіс ерекшеленеді: императивті және дис- позитивті, олардың әрқайсысы рұқсат беру, тыйым салу, құқық беру, рұқсат ету және өзге де құқықтық амалдар бөлігінде арнайы белгілерге ие болып табылады;

– әрбір құқық саласына өзіндік әдіс тән, яғни құқықтық реттеудің императивтік және диспозитивтік бастау- лардың үйлесімділігі, сәйкесінше әдіс құқық салаларын ажыратудың критерийлерінің бірі болып табылады.

Экологиялық құқықта мынадай әдістерді қолданады:

- императивтік (әкімшілік-құқықтық) және диспозитивтік (азаматтық-құқықтық);
- экологияландыру (күнделікті қоғам өміріндегі құбы- лыстарға жалпы экологиялық көзқараспен қарау, барлық адамзат баласының міндеті ретінде қоршаған ортаны қорғауды құқық нормаларымен реттелетін барлық қоғамдық қатынастар аясында қолдану);

– экономикалық ынталандыру әдістері.

Экологиялық құқықтың императивтік әдісі.

Экологиялық құқықпен реттелген қатынастардың үлкен тобын билік пен бағыну қатынастары құрайды.

Аталған қатынастардың билік жағы мемлекеттік биліктің құзыретті органы болып табылады (аумақтық немесе жергілікті өзін-өзі басқару органы) және де тараптар тең емес қатынас- тарда орналасқан (бір тарап екінші тараптан құқықтық нор- маларды санкциялар қолдану қаупімен орындауды талап етуге құқығы бар). Мұндай қатынастарды реттеу императивті әдіс арқылы жүзеге асырылады, оның көмегімен: қоғамдық қатынастардың мүшелерінің міндеттері белгіленеді; құқықтық тыйым салулар мен нұсқаулар енгізіледі; нормалау жүргізіледі (мыса- лы, зиянды заттарды табиғи ортаға орналастыру, олардың жол берілетін шектік концентрациялары); қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік бақылауды қамтамасыз ететін инсти- туттар құрады (экологиялық сараптама, сертификаттау мен лицензиялау).

Императивті әдіс басқару тәртібін қамтамасыз ету үшін қолданылады және құқық субъектілерінің тең емес жағдайы- нан – билік ету мен бағыну қатынастарынан шығады. Жарты ғасырдан астам уақыт негізгі табиғи ресурстарға «айрық- ша» мемлекеттік (жалпыхалықтық) меншік танылды, бұл жағ- дай оларды басқаруда әкімшілік әдістің басымдылығын негіз- деді.

«Айрықша» түсінігі табиғи ресурстардың тек мемлекетке тиесілілігін білдірді. Табиғи ресурстар мемлекеттен басқа біреудің меншігінде болуы мүмкін емес еді, оларға тек пай- далануға ғана жалға берілетін болды және оларға билік ету әрқашан да мемлекеттің айрықша құқығы болып қалды. Қазіргі жағдайда бұндай бағыттың оң жақтарымен бірге теріс жақтары да көрінуі мүмкін: табиғат ресурстарды пайдалануды жоспарлау жеңілдетілді, табиғат қорғау іс-шараларын үйлестіру бір орта- лықтан үйлестіру, табиғат пайдаланушылардың жеке меншік инстинкттерін тыю оңай болуы мүмкін; алайда, бұл факторлар күтілетін нәтиже әкелмеді, яғни табиғи ресурстарды экономи- калық бағалауға үстіртін қарау, тиімсіз басқару мен жауапсыз- дыққа әкелді.

Экологиялық құқықтың диспозитивтік әдісі.

Экологиялық құқықтың пәніне, алайда тек мемлекеттік-би- ліктік қатынастар ғана емес, сонымен қатар тараптарының теңдігі мен еркіне негізделген экологиялық қатынастар да кіреді. Құқықтық реттеудің негізгі әдістері бұл ретте рұқсат беру болып танылады.

Қоғамдық қатынастарды реттеудің диспозитивтік әдісі қа- тынастардың мүшелерінің теңдігін, меншіктің қол сұғылмау- шылығын, шарттың бостандығын, жеке істерге қандай да бір ерікті қол сұғылушылықтың жол берілмеуін, бұзылған құқықтарды қалпына келтіруді қамтамасыз етуді, оларды сот арқылы қорғауға негізделеді.

80-ші жылдардың соңында біздің елімізде экологиялық қатынастарды құқықтық реттеуде басым әкімшілік әдістерінен экономикалық әдістерге өту қағидасы жарияланды. Аталған мақсатта бірқатар әрекеттер жасалынды: табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін, табиғи ортаны ластағаны үшін ақы белгі- ленген, жеке және мемлекеттік меншіктің басқа да нысандары тең дәрежеде мойындалады және қорғалады, яғни қоршаған ортаны сақтауға деген материалдық қызығушылықты енгізу, біртіндеп қоршаған ортаны қорғаудың экономикалық тетігін қа- лыптастыра бастады.

Сонымен қатар мемлекет табиғатты пайдалануды ұйымдас- тырудың әкімшілік тәсілдерінен бас тартпайды, керісінше кей- бір жағдайларда оларды қоршаған ортаны қорғау бағытында қолданылуын күшейтеді, олар: ластанумен байланысты әкімші- лік айыппұлдар ұлғайтылды, табиғатты қорғау органдарының мемлекеттік жүйесі қалыптасады, қоршаған ортаның сапасын нормалау шаралары қолданылады, мемлекеттік экологиялық қадағалау күшейтіледі.

Экологияландыру әдістері

Экологияландыру әдістері дегеніміз – қоршаған орта мен қоғамдық қатынастарды үйлестіруге бағытталған экологиялық құқыққа тән ерекше әдіс.

Экологияландыру әдісі экологиялық құқық пәнінің ерек- шеліктеріне байланысты, яғни адамның барлық қызметте таби- ғат заңын білуін, түсінуін және түсінбеуін есепке алу немесе есепке алмауында. Бірақ объективті табиғат заңдары оларды есепке алуды талап етеді, яғни қоршаған ортамен байланысты және байланысты емес әрекеттерді экологияландыру қажет.

Жекелеген ресурстарды қолдануды реттейтін нормалар экологиялық құқықта маңызды, өткені олар қоршаған ортаны қорғау, оның негізгі компоненттерін ұтымды пайдалану мүд- делеріне қатысты болады.

«Экологияландыру» әдісі – экологиялық талаптардың қоғам өмірінің барлық салаларына енуімен сипатталады. Осылайша Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдалану саласындағы талаптары қоршаған ортаның қып компоненттеріне қатысты ғана емес, сондай-ақ заңды және жеке кәсіпкерлердің шаруашылық және өзге де қызметіне қа- тысты белгіленеді. Қолданыстағы заңнамада мемлекеттік орган- дардың басқару шешімдерін қабылдауы мен бақылау шараларын іске асыруда интеграциялық көзқарас байқалады.

Экологияландыру – жергілікті, өңірлік және жаһандық деңгейде табиғи ресурстар мен жағдайлардың тиімділігін арт- тыру немесе қоршаған ортаның сапасын сақтай отырып техно- логиялық, басқарушылық және басқа да шешімдер жүйесін тұрақты және дәйекті іске

асыру процесі.

Экологияландыру әдісі келесі элементтерді қамтиды:

- қолданыстағы заңнамада экономиканы экологияландыру әдістерін бекіту (жасыл экономиканы

ендіру);

- өндірісті экологизациялау және қалдықтарды жоюдың әдістерін тиісті технологияларды қолдану

арқылы жүзеге асыру;

- ресурстарды пайдалануда тиімді әдістер мен техноло- гияларды қолдану, атап

айтқанда энергияны ұтымды пайдалану;

- нормативтік-құқықтық актілердің жобаларына экология- лық сараптама жасау;

- қоршаған ортаны қорғау бойынша жаңа эко-мәдениетті қалыптастыру.

Қазіргі жағдайда еліміздің экологиялық және экономикалық қауіпсіздігі, табиғатты ұтымды басқару тұрғысынан орнықты әлеуметтік-экономикалық даму мәселесі сапалы жаңа жолмен шешіледі.

«Жасыл» экономика экологиялық білім беру мен білім беруді дамытуды, қоғамдағы экологиялық мәдениетті қалыптас- тыруды, экономикалық дамудың «жасыл» дамуын алға жылжы- туды білдіреді.

Әлемдік деңгейде «жасыл» экономикаға көшу мүмкіндігі Біріккен Ұлттар Ұйымы әзірлеген «Жасыл жаһандық жаңа келісім» шеңберінде 2008 жылы ұсынылды.

Біріккен Ұлттар Ұйымының қоршаған орта жөніндегі бағдарламасы жасыл экономиканы «қоршаған ортаның өзгеруі және экологиялық ресурстардың жетіспеушілігін елеулі түрде төмендету арқылы адамның әл-ауқатын жақсарту және әлеуметтік әділеттілікке бағытталған экономика. Жасыл экономика – тұрақты дамудың негізі» деп анықтады. 2013 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен бекітілген «Қазақ- стан Республикасының «жасыл» экономикаға көшуі жөніндегі тұжырымдама» қабылданды.

Жасыл экономиканың басты мақсаты – экожүйелерді және ұлттық және әлемдік экономикадағы олардың орнын, маңызды- лығын түсіндіру болып табылады. «Жасыл экономика» сарқы- латын ресурстарды үнемді тұтынуға және сарқылмайтын ресурстарды ұтымды пайдалануға бағытталған.

Жасыл экономиканың ерекшеліктері:

- табиғи ресурстарды тиімді пайдалану;
- табиғи капиталды сақтау және көбейту;
- қоршаған ортаның ластануын төмендету;
- төмен көміртегі шығарындылары;
- экожүйелік қызметтер мен биологиялық әртүрліліктің жоғалуын болдырмау;
- пайда табу мен жұмыспен қамтудың өсуі.

Жасыл инвестициялар сұранысы артып келеді, себебі ірі компаниялар таза энергияға және жерді қорғауға болатын басқа да экологиялық таза өнімдерге ұмтылуда. Жасыл инвестициялар қазір өте пайдалы бола алады, себебі бұл инвестициялық аймақ таяу болашақта табыс алу үшін әзірленген.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне сәйкес, экологиялық (жасыл) инвестициялар – бірліктердің белгіленген мөлшерін беруден, Парниктік газдар шығарындаларына квоталар бөлудің ұлттық жоспарындағы квоталар көлемінің резервін басқарудан алынған қаражатты парниктік газдар шыға- рындыларын азайтуға немесе сіңірілуін арттыруға бағытталған жобаларға, бағдарламаларға және іс- шараларға инвестициялау.

Энергия өндірісінде қоршаған ортаның ластануын азайтуға ықпал жасайтын жасыл инвестициялар. Жасыл инвестицияларға энергия үнемдеудің қазба отындарынан қоршаған ортаны аз ластайтын электр энергиясының балама түрлеріне (мысалы, жел, күн, ядролық, гидроэнергетика) немесе тікелей энергия көз- деріне (мысалы, биоотындар) ауыстыру жатады. Жаңартылатын энергетика технологияларына «жасыл» инвестициялар әлемдік жаһандық құбылысқа айналды. Жаңартылатын энергия көздерін дамытудың негізгі себептері – энергетикалық және экологиялық қауіпсіздік, қоршаған ортаны қорғау, жаңартылатын энергия көздері үшін әлемдік нарықты жаулап алу, болашақ ұрпақ үшін өздерінің энергетикалық ресурстарын сақтау.

Қазақстан Республикасының «Жаңартылатын энергия көз- дерін пайдалануды қолдау туралы» 2009 жылғы 4 шілдедегі

№165-IV Заңына сәйкес, жаңартылатын энергия көздері – та- биғи жаратылыс процестері есебінен үздіксіз жаңартылатын энергия көздері, олар мынадай түрлерді қамтиды: күн сәулесінің энергиясы, жел энергиясы, гидродинамикалық су энергиясы; геотермальдық энергия: топырақтың, жерасты суларының, өзен- дердің, су айдындарының жылуы, сондай-ақ бастапқы энергия ресурстарының антропогендік көздері: биомасса, биогаз және электр және (немесе) жылу энергиясын өндіру үшін пайдаланы- латын органикалық қалдықтардан алынатын өзге де отын.

Өндірісті экологияландыру және қалдықтарды кәдеге жара- тудың тиісті әдістерін тек тиісті технологияларды қолдану арқылы енгізу.

Қалдықсыз өндіріс принципі жабық тізбектегі табиғи эко- жүйелерден алынған. Табиғи заттардың циклі қалдықтарды то- лықтай қолдану арқылы оның әртүрлі нысандарында өмір сүре- ді. Әртүрлі ақпарат көздерін талдау нәтижесінде біз өндірісті экологияландырудың бірнеше негізгі принциптерін анықтай ал- дық:

– Қоршаған ортаға зиянды заттардың шығарындылары мен шығарындыларын азайтатын немесе азайтатын технологиялық үдерістер мен схемаларды әзірлеу және енгізу, ең аз қорлардың бірі ретінде зиянды тұщы су зат- тарын ластаудан сақтау және қорғау үшін

су айналымы циклдары мен дренаж жүйелерін құру.

- Өндіріс және тұтыну қалдықтарын қайта өңдеу жүйелерін жобалау және енгізу, кайталама материалдық ресурстардың негізгі өндірістік циклге қайта оралуы.
- Дәстүрлі өнімдерді алу және қалдықтарды жою үшін түбегейлі жаңа процестерді жасау және енгізу.

- Кәсіпорындар қалдықтарды өңдеуге байланысты өңірлік өндірістік кешендерді құру. Мұндай

кешендер ресурс-тарды өндіру және өңдеу өнеркәсібінде бар. Нормативтік құқықтық актілердің жобаларына экологиялық сараптама жасау. Нормативтік құқықтық актілердің жобалары, кешенді және мақсатты бағдарламалар, аумақтарды дамытудың бас жоспарлары, ұлттық экономиканың салаларын дамыту схемалары және т.б. экологиялық сараптамаға тартылуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 47-бабына сәйкес, іске асырылуы қоршаған ортаға теріс ықпал етуі мүмкін Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері, нормативтік-техникалық және нұсқаулық-әдістемелік құжаттардың жобалары міндетті мемлекеттік экологиялық сараптама объектілеріне жатады.

Қалың бұқара арасында қоршаған ортаны қорғау бойынша жаңа эко-мәдениетті қалыптастыру. Халық арасында энергияны, суды және басқа да табиғат ресурстарын пайдалануға үнем- шілдікпен қараудың жауапты сезімін қалыптастырып, тұрмыс- тық қалдықтарды одан әрі өңдеу үшін оларды бөлек жинау әдетін сіңіру қажет.

Қазақстан Республикасының «жасыл» экономикаға көшуі жөніндегі тұжырымдамасына сәйкес:

«Қазақстан қоршаған ор- таны қорғау және ресурстарды ұтымды пайдалану тақырыпта- рына жеткілікті назар аударуды қамтамасыз ету үшін олар бойынша бастауыш мектептер мен мектепке дейінгі мекеме- лерде оқу жүзеге асырылатын оқу жоспарларын қайта қарауды ұйымдастыра алады. Бұл өскелең ұрпақтың табиғи ресурстарға ұқыпты қарау мәдениетін тәрбиелеуге мүмкіндік береді және балалар алған білімін өздерінің ата- аналарына айтатындықтан, қосымша пайда әкеледі

Халықтың ресурстарды пайдалану мәселелері мен экология- лық проблемалар туралы хабардар етілуін арттыруда кең әлеует жатыр. Атап айтқанда, жылыту және мұздату жүйелерін пайда- лану, қалдықтарды кәдеге жарату және су пайдалануға қатысты мінез- құлық модельдерін өзгерту елді алға қойылған мақсаттар- ға жету үшін айтарлықтай жақындата берген болар еді. Көпте- ген елдер осы міндетті орындау үшін білім беру бағдарлама- ларын мемлекеттік телевизия мен радиодан таратуды ұйымдас- тырады».

Экономикалық ынталандыру әдістері

Экологиялық құқықтың субъектілерін қоршаған ортаны қорғау заңнамасында көзделген талаптарды орындауға ынта- ландыруға бағытталған ерекше құқық құралы ынталандыру әдісі болып табылады.

Экономикалық ынталандыру әдісі – табиғатты қорғау заңна- масының субъектілерін (әдетте табиғат пайдаланушыларды) ынталандыруға және қоршаған ортаны қорғау заңнамасының талаптарын тиімді орындау жөнінде шаралар қабылдауға бағытталған ережелерді белгілеу болып табылады. Бұндай ережелерге, атап айтқанда, қоршаған ортаның жағдайына теріс әсерін анықтайтын төлемдерді қарастыру жатады; салық және табиғат қорғау, аз қалдықты және қалдықсыз технологиялар мен өндірістерді енгізу, табиғи ресурстарды пайдалана отырып, басқа да іс-шараларды жүзеге асыру; белгілі бір тұлғалардың (немесе объектілердің) салықтан босатылуы, мысалы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың экологиялық қорлары; экологиялық таза өнімдер өндіруді ынталандыру; экологиялық зиянды өнімдер және экологиялық қауіпті технологияларды пайдалана отырып өндірілген өнімдерге арнайы салық салуды енгізу; меншік нысанына қарамастан тиімді қоршаған ортаны қорғаумен айналысатын кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдарға жеңілдікпен несиелер алуды қолдану.

Экологиялық құқықтың жалпы және арнайы қағидалары

Құқық оның негізгі қасиеттерін және ерекшеліктерін сипат- тайтын, құқықтың мәні мен әлеуметтік мақсатын көрсететін белгілі қағидаларға негізделіп қызмет етеді.

Экологиялық қатынастың барлық қатысушылары құқықтың қағидаларын басшылыққа алулары тиіс – заң шығарушы, атқа- рушы, сот билігі органдары, кәсіпорын, қалыптасқан қоғам және азаматтар. Қағидаларды сақтау мемлекеттің құқықтық және әлеуметтік сипатын, табиғатты ұтымды пайдалануды және қоршаған ортаны қорғауды, қоршаған ортаны қорғау мен адам- ның және азаматтың заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ете алады.

Экологиялық құқық негізгі салалық (салааралық) қағидалар мен жалпы құқықтық қағидаларға негізделген. Құқықтың мәнін анықтайтын жалпы қағидалар болып әлеуметтік әділдік және әлеуметтік бостандық қағидалары, теңдік (заң алдында теңдік), заңи құқықтар мен міндеттердің біртұтастығы, кінә үшін жауаптылық, заңдылық және т.б. қағидалар жатады.

Экологиялық құқықтың салалық қағидалары арнайы норма- қағидаларында сипатталып және құқықтық нормаларды талдау арқылы шығарылуы мүмкін. Экологиялық құқық өзінің саласы ретінде жер, су және басқа да құқықтарды қосатынын ескере келе, бұндай қағидалар қоршаған орта туралы заңнамада және салааралық заңнама актілерінде көрсетілуі мүмкін.

Экологиялық құқықтың қағидалары Қазақстан Республика- сының Экологиялық кодексінің

«Қазақстан Республикасы экологиялық заңнамасының негізгі принциптері» атты 5-бабын- да

бекітілген.

Қазақстан Республикасы Экологиялық заңнамасының негізгі принциптері:

- 1) Қазақстан Республикасының орнықты дамуын қамтамасыз ету;
- 2) экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету;
- 3) экологиялық қатынастарды реттеу кезіндегі экожүйелі көзқарас;
- 4) қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік реттеу және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы мемлекеттік басқару;
- 5) қоршаған ортаны ластауды және оған кез келген басқа жолмен залал келтіруді болдырмау жөнінде алдын алу шараларының міндеттілігі;
- 6) Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын бұзғаны үшін жауаптылықтан бұлтартпау;
- 7) қоршаған ортаға келтірілген залалды өтеу міндеттілігі;
- 8) қоршаған ортаға әсер етудің ақылы болуы және оған рұқсат алу тәртібі;
- 9) табиғи ресурстарды пайдалану мен қоршаған ортаға әсер ету кезінде неғұрлым экологиялық таза және ресурс үнемдеуші технологияларды қолдану;

- 10) қоршаған ортаны қорғау жөніндегі мемлекеттік орган- дар қызметінің өзара әрекеттестігі, үйлесімділігі мен жария- лылығы;
- 11) табиғат пайдаланушыларды қоршаған ортаны ластауды болдырмауға, азайтуға және оны жоюға, қалдықтарды кемітуге ынталандыру;
- 11-1) өндіріс және тұтыну қалдықтарын қайталама ресур- стар ретінде пайдаланудың басымдығы;
- 12) экологиялық ақпараттың қолжетімділігі;
- 13) табиғи ресурстарды пайдалану мен қоршаған ортаға әсер ету кезінде ұлттық мүдделерді қамтамасыз ету;
- 14) Қазақстан Республикасы экологиялық заңнамасының ха- лықаралық құқық принциптерімен және нормаларымен үйле- суі;
- 15) жоспарланып отырған шаруашылық және өзге де қыз- меттің экологиялық қауіптілігі презумпциясы және оны жүзеге асыру туралы шешімдер қабылдаған кезде қоршаған ортаға және халықтың денсаулығына әсерін бағалау міндеттілігі болып табылады.

Экологиялық құқық қазіргі жағдайларда өте серпінді даму- да. Соған байланысты қағидалары да дамуда. Экологиялық құ- қық пен қолданыстағы заңнамаларды саралау аталған саланың жалпы қағидаларын бөліп алуға мүмкіндік береді.

Экологиялық құқық мына қағидаларға негізделеді:

1)Өлеуметтік-экономикалық даму үрдісінде қоршаған ор- таға келтірілетін зиянның алдын алу. Қоршаған ортаға зиян келтіретін немесе келтіруі мүмкін қызметті жүзеге асыратын немесе жоспарлайтын тұлға мүмкін болатын зиянның алдын алу үшін заң талаптарына сәйкес керекті шараларды алдын ала қабылдауға және орындауға міндетті. Уәкілетті мемлекеттік органдар өз құзыретіне сәйкес осы қағидалардың орындалуын қадағалауды жүзеге асырады;

2)Экологиялық қатынастарды құқықтық реттеуде кешенді тәсілдерді пайдалану. Бұл маңызды қағиданың мазмұнына қоғам мен табиғаттың өзара әрекеттері саласындағы барлық қатынастарды, табиғатқа жағымсыз әсерлердің барлық түрлерін, табиғатпен өзара қарым-қатынас аясындағы барлық құқық субъектілерін жан-жақты реттеу кіреді;

3)Адам денсаулығы мен өмірін қорғау. Жалпы бұл адам- ның экологиялық қауіпсіздігі қағидасы. Бұл қағидаға сәйкес шаруашылық және өзге де қызметті жүзеге асыру және жоспарлау кезінде халықтың өмірін сақтау, қоршаған ортаның қолай- сыз факторларының адам денсаулығына әсерін болдырмау неме- се азайту қажет;

4)Табиғатты пайдалану мен қоршаған ортаны қорғауды құқықтық реттеу кезіндегі экожүйелік көзқарасты қолдану. Бұл қағида табиғаттағы әрекеттер мен құбылыстардың өзара бай- ланысына негізделеді. Бұл қағида жерді пайдалану, орман пайдалану, жер қойнауын пайдалану, суды пайдалану, басқа да табиғи ресурстарды пайдалану процесінде басқа табиғи объек- тілер мен қоршаған ортаны қорғауға қойылатын талаптарды белгілеу арқылы жүзеге асырылады. Қағида экологиялық жүйе- де құбылыстар мен процестердің өзара байланысты болуын, қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану жөніндегі шараларды әзірлеуді және іске асыруды қамтамасыз етеді, әркімнің қолайлы ортаға құқықтарын қамтамсыз ете- ді. Оны жүзеге асыру құралдары – экологиялық бақылау, жос- парланатын қызметтің қоршаған ортаға тигізетін ықпалын бағалау, экологиялық бағалау, қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдалануды лицензиялау. Бұл қағида әлі де тиісті деңгейде дамымаған және қамтамасыз етілмеген, себебі қоршаған ортаны қорғауды құқықтық реттеу жеке табиғат ресурстарын – жерді, жер қойнауын, суды, ормандарды және т.б. қорғау мен пайдалануды құқықтық реттеуге салалық көзқараста басымдыққа ие болды. Салалық көзқарас шеңберінде табиғатта интеграцияланған объект ретінде құбылыстар мен процестердің өзара әрекеттесу факторлары есепке алынбаған еді;

5)Қоршаған ортаны қорғау – әр адамның міндеті. Бұл қағиданың негізі Қазақстан Республикасының Конституциясы болып табылады, осыған сай әр адамның табиғат пен қоршаған ортаны сақтап қалуы және табиғи ресурстарға ұқыптылықпен қарауы тиіс. Оның мазмұнына тек табиғатты қорғау емес, экологиялық білім мен тәрбиелеу шаралары міндеттілігі мемлекетпен шешілуі тиіс;

6) Қазіргі және болашақ ұрпақтың экологиялық мүдде- лерін есепке ала отырып, жерді және басқа да табиғи ресурс- тарды иелену, пайдалану және билік етуді жүзеге асыру

еркін- дігі. Меншік иесінің өкілеттіктерін жүзеге асыруда еркіндік қағидасы, егер ол қоршаған ортаға зиян келтірмесе және басқа адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзбаған жағдайда қамтамасыз етіледі;

7) Қоршаған ортаға зиян келтірмейтін табиғат пайдалану, қазіргі және келешек ұрпақтардың мүдделерін, ұлттық табиғи ресурстардың ұзақ мерзімді әлеуетін сақтап қалуды қамтамасыз ету мақсатында табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану. Бұл қағиданы ұстану тұрақты даму жағдайында өте маңызды;

8) Экологияға негізделген тұрақты экономикалық және әлеуметтік даму. Оның мазмұны қазіргі және болашақ ұрпақ мүдделеріне сай шаруашылық, басқару және өзге де қызметте экологиялық талаптарды есепке алуды қамтамасыз етумен анық- талады;

9) Табиғатта экологиялық балансты сақтау және қорғау тек адамзаттың дамуының ғана емес, оның өмір сүруінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде. Қоршаған ортаға келтірілген залал- ды болдырмау, қоршаған ортаның бұзылған күйін қайта қал- пына келтіру, экологиялық нормалау арқылы қамтамасыз еті- леді;

10) Экологиялық ақпаратты алуға еркін қолжетімділік. Қоршаған ортаның жағдайы жөнінде толық, сенімді және уақытылы ақпарат ашық және қолжетімді болады. Бұндай ақпараттар мемлекеттік және басқа да құпияға жатпайды;

11) Табиғат пайдаланудың ақылылығы, яғни азаматтардың жалпы табиғат пайдалануын, сондай-ақ заң актілерінде тікелей көрсетілген іс-әрекеттерді қоспағанда, кез келген табиғи ресурс-тарды пайдалану ақылы болады;

12) Қоршаған ортаға жағымсыз әсер етудің рұқсат алу міндеттілігі. Қоршаған ортаға әсер ететін кез келген шаруашылық және өзге де қызметтің тиісті рұқсат алу негізінде және қажет болған жағдайда мемлекеттік экологиялық сараптаманың оң қорытындысы болған жағдайда ғана қоршаған ортаға жағымсыз әсер ету жасалынады;

13) Ластаушы төлейді. Осы қағидаға сәйкес кез келген адам өзінің қызметін жүзеге асыру барысында қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін ақы төлеуге міндетті. Ол ластаушының алдын ала табиғатты қорғау шараларын жасауға экономикалық қызығушылығын мүдделендіру идеясына негізделген.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖҮЙЕСІ. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ- ҚҰҚЫҚТЫҚ ИНСТИТУТТАР

Экологиялық құқықтың жүйесі — экологиялық заңдылықтардың арнайы реттілігімен орналасқан оның институттарының жиынтығы. Экологиялық құқық жүйесі — осы саланың негізгі элементтерінің құрылымы, бөлімдері — кіші салалар, институттар, нормалар.

Экологиялық құқықтың негізі — экологиялық құқық норма, яғни құзыретті мемлекеттік орган белгілеген жүріс-тұрыс ереже-сі. Экологиялық құқық нормалары әртүрлі салаларға тиесілі болады. Олар азаматтық-құқықтық, әкімшілік-құқықтық, қылмыстық-құқықтық, мемлекеттік-құқықтық нормалар болып бөлінеді. Дегенмен құқықтық реттеу объектісінің ерекшеліктерін ескере отырып, бұл нормалар экологиялық заңнамада бекітіледі және ерекше құқықтық мазмұнға ие болады. Экологиялық құқық нормалары реттейтін қатынастар ауқымына байланысты белгілі бір топтарға топтасады. Осыған байланысты экологиялық құқық институттары, экологиялық құқықтың кіші салалары және кіші жүйелері бөлініп шығады.

Экологиялық құқық институттары — жеке топтағы қатынастарды реттейтін құқықтық нормалар жиынтығы. Экологиялық құқықта табиғатты пайдаланудың ақылылығы, табиғи ресурс-тарға меншік құқығы, мемлекеттік экологиялық бақылау, экологиялық нормалау, экологиялық-құқықтық жауапкершілік, азаматтардың экологиялық құқықтары және басқа да институттар бөлініп қарастырылады.

Экологиялық-құқықтық қорғау объектісінің түріне байланысты экологиялық құқық нормалары экологиялық құқықтың кіші салаларына топтасады, олар: жер, су объектілерін, орман және жер қойнауын, жануарлар әлемін және атмосфералық ауаны құқықтық қорғау.

Реттелетін қатынастар сипатын есепке ала отырып экологиялық құқықтың барлық кіші салалары мен институттары экологиялық құқықтықтың екі жүйесіне топтастырылған — табиғатты қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану құқықтары.

Табиғатты қорғау құқығында құқықтық реттеу қоршаған ортаны сақтау, жақсарту, қалпына келтіруді қамтамасыз етуге бағытталған. Табиғатты қорғау құқығына мынадай институттар тиесілі: экологиялық нормалау, экологиялық бақылау, экологиялық-құқықтық жауапкершілік, табиғатты пайдалануды мемлекеттік реттеу.

Табиғи ресурстарды пайдалану құқығында реттеу пәні — шаруашылық қызмет үрдісінде табиғи ресурстардың пайдалы қасиеттерін пайдалануға байланысты қатынастар. Табиғи ресурстар мен қоршаған ортаны қорғау табиғи ресурстарды пайдалануды реттеу үрдісінде қатамасыз етіледі.

Экологиялық құқықпен реттелетін қоғамдық қатынастар шартты түрде үш негізгі бөлімдерге бөлінген.

Экологиялық құқық оқу пәні ретінде үш бөлімнен тұрады, олар — жалпы, ерекше және арнайы бөлімдер.

Экологиялық құқықтың жалпы бөлімінде тұтастай экологиялық құқық үшін маңызы бар институттар мен ережелер жинақталған. Олар: экологиялық құқықтың пәні мен

әдістері, экологиялық құқықтың қайнар көздері, экологиялық құқықтық қатынастар, табиғи ресурстарға меншік құқығы және өзге де құқықтар, табиғатты пайдалану құқығы, қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдалануды мемлекеттік реттеу, экологиялық сараптама, табиғатты пайдалану мен қоршаған ортаны қорғау кезіндегі экономикалық тетіктер, экологиялық заңнама- ны бұзғаны үшін құқықтық жауапкершілік.

Экологиялық құқықтың ерекше бөліміне табиғи ресурс- тардың жекелеген түрлерін – жер, атмосфералық ауа, су қоры, жер қойнауын, орман қоры, жануарлар мен өсімдіктер дүниесін, ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды қорғау мен пайдалануды құқықтық реттеу жатады.

Экологиялық құқықтың арнайы бөлімі қоршаған ортаны халықаралық құқықтық қорғауға, Қазақстан Республикасының және шет елдердің экологиялық құқықтарына салыстырмалы- құқықтық талдау жасауға арналған.

Қазақстан Республикасының қазіргі құқық жүйесіндегі экологиялық құқықтың орны.

Экологиялық құқықтың басқа құқық салаларымен ара қатынасы

Экологиялық құқықтың басқа құқық салаларымен қатынасы туралы мәселе құқық теориясы жағынан

да, тәжірибе жағынан да барынша өзекті.

Конституциялық құқық қоршаған ортаны қорғау бойынша конституциялық нормаларды қарастырады және аталған саладағы өкілді және атқарушы билік органдарының қызметін реттейтін негізгі ежелерді бекітеді.

Әкімшілік басқару, бақылау, әкімшілік жауапкершілік сияқты әкімшілік құқықтың институттары қоршаған ортаны қорғаудың экологиялық-құқықтық тетігінің бір бөлігін құрайды. Экологиялық құқық әкімшілік құқықтың аталған және басқа да институттарына негізделеді. Басқаша айтқанда, қоршаған ортаны қорғау бойынша экологиялық талаптарға қатысты әкімшілік қатынастарды реттейтін нормаларды қарастырады.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі қоршаған ортаны қорғау саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік белгіленген.

Экологиялық құқық бұзушылықтардың құрамы мен олар үшін белгіленген жауапкершілік Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде бекітілген.

Азаматтық құқықтың экологиялық құқыққа бірден бір қажет функциялары – қорғаушы функциясы және өтемақы функциясы. Экологиялық құқықтық қатынастар үшін негізгісі – зиянды өтеу. Нарықтық экономика жағдайында экологиялық қатынастардың дамуына әсерін тигізетін шарттық құқық нормаларының рөлі артады. Азаматтық-құқықтық шарт қоршаған табиғи ортаны қорғау мен табиғатты ұтымды пайдалануға қатысты құқықтық қатынастарды орнатудың тиімді нысаны ретінде қарастырылады.

Нормалары әкімшілік және азаматтық құқықтың нормалары сияқты экологиялық құқыққа қатысты қорғау функцияларын жүзеге асыратын қылмыстық құқық нормалары да экологиялық құқық үшін маңызды. Қылмыстық құқық нормалары экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың құрамын қоршаған ортаға зиян келтіретін қоғамға қауіпті әрекеттер ретінде бекітеді.

Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы халықаралық құқықпен де байланысы бар. Қоршаған ортаны қорғаудың негізгі қағидаларының бірі болып халықаралық ынтымақтастық қағидасы табылады. Аталған салада басқа мемлекеттерде жиналған тәжірибеге ерекше назар аударылады,

халықаралық экологиялық зерттеулер жүргізіледі. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 2-бабында: егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы Кодекстегіден өзгеше ережелер белгіленген болса, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады делінген.

Экологиялық құқық жер, тау-кен, су және орман құқықтарымен тығыз байланысты. Экологиялық құқық аталған табиғи ресурстардың экологиялық жағдайын қалыпты ұстап тұру және оларды тиімді пайдалану мақсатында экологиялық талаптарды бекітеді. Сонымен қатар қоршаған ортаның біртұтастығына, табиғи ресурстардың үнемі бір-бірімен байланыста болуы мен қоршаған ортаның маңызды компоненттерінің бірі жердің рөлі мен маңыздылығына негізделеді.

Экологиялық құқықтық қатынастар. Экологиялық құқық қатынастарының түсінігі және мазмұны

Экологиялық құқықтық қатынастар – бұл қоршаған ортаны қорғау мен қалпына келтіру, табиғи ресурстарды тиімді пайдалану мен жүзеге асыру, қоршаған ортаға шаруашылық немесе басқа қызметтің кері әсерінің алдын алу және солардың салдарын жою бойынша экологиялық құқық субъектілері арасындағы туындайтын қатынастар.

Экологиялық қатынастар – қоғам мен табиғаттың өзара байланысы арасында дамиды. Қоғамдық қатынастар саласы.

Қоғам мен табиғаттың өзара байланысы қарама-қайшылықтар бірлігі мен күресі аясында екі бағытқа бөлінеді:

- экологиялық;
- экономикалық.

Экологиялық қатынастар (табиғатты қорғау, табиғи ресурстарды тиімді пайдалану, адамды қоршайтын табиғи ортаны сауықтыру және жақсарту) өзінің қалыптасуы бойынша туынды болады. Олар табиғатты пайдалану бойынша адамның **экономикалық**

қызметінің кері салдарының пайда болуына қорға- ныш әрекеті ретінде туындайды.

Экологиялық қатынастардың түрлері

Құқықтық реттеу саласына байланысты экологиялық құқық- тық қатынастардың келесі түрлерге жіктелінеді:

1) Табиғат пайдалануды мемлекеттік реттеу саласында қалыптасатын экологиялық құқықтық қатынастар:

– табиғи ресурстарды есепке алу саласында (экологиялық мониторинг, жер, орман, су кадастрын жүргізу бойынша құқықтық қатынастар);

– табиғат пайдаланудың рұқсат беру жүйесінің саласында (табиғи объектілерге құқықты және олармен жасалы- натын мәмілелерді құқықтық тіркеу бойынша, табиғат пайдалану саласында кәсіпкерлік қызметтің түрлерін жүзеге асыруға құқықтарды тіркеу бойынша, суды пай- далану, орманды пайдалануға

рұқсат бойынша құқықтық қатынастар және т.б.);

- табиғат пайдалануды бақылау саласында (жер, су, орман және басқалары);
- қолайлы экологиялық режимді мемлекетпен қорғау, ол табиғат пайдаланушылардың құқықтарын сотпен қорғау арқылы сипатталады.

2) Табиғи ресурстарға меншік құқығын жүзеге асыру саласында қалыптасатын экологиялық құқықтық қатынастар:

- табиғи ресурстарды жеке меншікке алу бойынша (жер учаскелерін сатып алу-сату және т.б.);
- меншік иесінің жер учаскелерін және онда орналасқан табиғи ресурстарды пайдалану кезінде өзінің құқықтары жүзеге асыру бойынша;
- сатып алу-сату, айырбастау және басқа да мәмілелер, сонымен қатар тиімсіз пайдаланылатын жерлерді алып қою немесе мәжбүрлі сатып алу жолымен жүзеге асырылатын табиғи ресурстарға меншік құқығын тоқтату.

3) Табиғатты қорғау қатынастары табиғи ресурстарды қорғауға байланысты туындайды. Қорғаудың тікелей объектілері болып экологиялық жүйелердің жиынтығы ретінде қоршаған орта, жекелеген табиғи кешендер мен аумақтар табылады.

4) Табиғи ресурстық қатынастар – салалық. Олар эко-номикалық қажеттіліктерді қанағаттандыру көзі болып табылатын жекелеген табиғи объектілер мен табиғи ресурстарға қатысты қалыптасады. Оларға төмендегілер кіреді:

- жерді қорғау;
- жер қойнауын қорғау қатынастары;
- орманды қорғау;
- су қорғау;
- жануарлар әлемін қорғау қатынастары;
- атмосфералық ауаны қорғау бойынша қатынастар.

5) Материалдық экологиялық құқықтық қатынастар экологиялық құқықтық қорғауға жататын, нақты заттық объектілерге қатысты туындайды.

6) Процессуалдық экологиялық қатынастар табиғатты қорғау қызмет тәртібін қамтамасыз ету бойынша туындайды.

7) Реттеуші және қорғаушы экологиялық қатынастар. Реттеуші экологиялық қатынастар қатарына қоршаған ор-

таны қорғау шараларын іске асыру саласында қалыптасатын құқықтық қатынастар жатады.

Қорғаушы экологиялық қатынастарға қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңмен белгіленген талаптарды орындамаған үшін жауапкершілікке тартумен байланысты құқықтық қатынастар жатады.

Экологиялық құқық қатынастарының субъектілері және объектілері

Құқықтық қатынастардың құрамына келесі элементтер кіреді: субъект, объект және мазмұны. Құқықтық қатынастардың қатысушылары (субъектілері):

- мемлекет;
- мемлекеттік органдар;
- жеке тұлғалар;
- заңды тұлғалар.

Экологиялық құқықтық қатынастар субъектілері ретінде Қазақстан Республикасын, мемлекеттік органдарды, жергілікті өзін-өзі басқару органдарын, жеке және заңды тұлғаларды таңиды.

Қазақстан Республикасы субъект ретінде экологиялық құқықтық қатынастарға табиғи ресурстардың меншік иесі ретінде қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз етуге міндетті.

Мемлекеттік органдар экологиялық құқықтық қатынастарға қоршаған ортаны қорғауды басқару аясында қатысады. Олар қоршаған ортаны қорғау, қоршаған ортаның мониторингі және т.б. жөніндегі шараларды жоспарлауда әрекет етеді. Заңды тұлғалар экологиялық-құқықтық қатынастардың қатысушылары болып табылады. Заңды тұлғалар оларға табиғи ресурстарды меншікке немесе пайдалануға берген кезден бастап экологиялық құқықтық қатынастарға қатысады.

Экологиялық қатынастардың субъектілері – Қазақстан Республикасының азаматтары,

шетел азаматтары, азаматтығы жоқ адамдар. Жеке тұлғалар қоршаған ортаны сақтауға міндетті, ал әрбір адам қолайлы қоршаған ортаға құқылы.

Экологиялық құқықтық қатынастардың қатысушылары оған келесі түрде қатысады:

- 1) экологиялық құқықтар мен міндеттерді тасымалдаушылар;
- 2) шаруашылық немесе басқа қызметтің субъектілері (соның ішінде, табиғи ресурстардың меншік иесі ретінде заңмен қа- растырылған табиғатты пайдаланушылар);
- 3) қоршаған ортаны қорғау мен экологиялық құқықтарды қорғау саласында қызметті жүзеге асыратын тұлғалар.

Экологиялық қатынастардың объектілерін, шартты түрде үш санатқа бөліп қарастыруға болады:

- интеграцияланған объект – қоршаған орта;

– дифференциалды объект – жеке табиғи объектілер, яғни жер, жер қойнауы, жер үсті және жер асты сулары, ормандар, өсімдіктер мен жануарлар әлемі және т.б.

– ерекше қорғалатын объектілер: мемлекеттік табиғи қорықтар, табиғи қорықтар, ұлттық табиғи және дендрологиялық саябақтар, табиғат ескерткіштері, сирек кездесетін өсімдіктер мен жануарлар түрлері және олардың мекендеу орталары.

Табиғи объектілердің үш белгісі бар:

- табиғи шығу тегі;
- табиғаттың экологиялық жүйесімен өзара байланыс;
- сыртқы тіршілікті қамтамасыз ету функциялары.

Табиғи объектілерге мыналар жатады: жер, минералдық ресурстар, топырақ, жер үсті және жер асты сулары, ормандар, жануарлар әлемі, флора, микроорганизмдер, табиғи ландшафтар, мемлекеттік табиғи қорықтар, табиғи қорықтар, ұлттық табиғи және дендрологиялық парктер, табиғи ескерткіштер, сирек өсімдіктер мен жануарлар түрлері және олардың мекен-дейтін орталары, атмосфераның озон қабаты, жақын жердегі ғарыштық кеңістік.

Қазақстан Республикасыны Экологиялық кодексінің 7-бабына сәйкес қорғау объектілері болып табылады:

- жер, жер қойнауы, жер үсті және жер асты сулары;
- атмосфералық ауа;
- ормандар мен басқа өсімдіктер;
- жануарлар әлемі, тірі ағзалардың гендік қоры;
- табиғи экологиялық жүйелер, климат және Жердің озондық қабаты;
- ерекше қорғауға ерекше қорғалатын табиғи аумақтар және мемлекеттік табиғи-қорықтық қордың объектілері жатады.

Сонымен қатар қорғауға басқа да объектілер де жатады: табиғи, табиғи-антропогенді объектілер, табиғи экологиялық жүйелер, табиғи кешендер, табиғи ландшафтар, табиғи ресурс-тар, табиғи ортаның бөлшектері.

Құқықтық қатынастардың объектілері болып сонымен қатар олардың субъектілерінің әрекеті де табылады. Осылай, мысалы, егер шаруашылық субъект бекітілген нормативтерден асып түсетін қоршаған ортаны ластауды жүзеге асырса, онда ол ағымдағы заңнамаға сәйкес жауапкершілік тартылады, сонымен қатар сотқа оның әрекетінің тоқталуы туралы талап түсірілуі мүмкін. Бұл жағдайда құқықтық қатынастардың объектісі субъектінің әрекеті болады.

Экологиялық құқықтық қатынастардың мазмұнын осы құқықтық қатынастар қатысушыларының құқықтары мен міндеттері құрайды.

Экологиялық қатынастар субъектілерінің құқығы заңмен қарастырылған мүмкін тәртіптің шегін көрсетеді:

- белгілі әрекетті (әрекетсіздікті) жасауға құқық;
- басқа құқық қатынастары субъектілерінен белгілі әрекетті және заңсыз әрекеттер мен оның салдарынан қорғауды талап етуге құқық.

Экологиялық құқықтық қатынастар міндеттері заңмен қарастырылған тиісті әрекеттерді ұсынады, яғни заңмен қарастырылған белгілі әрекеттерді (немесе белгілі әрекеттерді жасамау) экологиялық құқықтық қатынастар субъектілерінің жасау міндеттері. Мысалы, ҚР Конституциясы әр азаматтың табиғат пен қоршаған ортаны сақтап, табиғи байлықтарға мұқият қарауын бекітеді (58-бап).

Экологиялық құқық қатынастарының пайда болуы, өзгертілуі және тоқтатылуы

Экологиялық құқықтық қатынастардың туындауы, өзгеруі және тоқтатылуының негіздемесі заңи фактілер болып табылады. Олар адамның ерік-жігеріне (заңды оқиғаларға) қарамастан жүзеге асырылған нақты шынайы фактілер және адамдардың саналы қызметінен (заңды әрекеттер) туындайтын іс-әрекеттер.

Заңи фактілерді келесі топтарға бөлуге болады:

– құқық құрушылар, яғни экологиялық құқықтық қатынастардың туындауына негіз болатын әрекеттер мен жағдайлар (мысалы, бекітілген тәртіпте суды пайдалануға рұқсат алу);

– құқықты өзгерту, яғни қалыптасқан құқықтық қатынастардың өзгеруін тудыратын әрекеттер мен жағдайлар (мысалы, объектіні қорғаудың объективті

қажеттілігінің туындауы осы объектіні пайдалану құқықтарының шек- теуін немесе тоқтатылуын тудыруы мүмкін);

– құқықты тоқтатушы, яғни экологиялық құқықтарын тоқ- татуға әкелетін әрекеттер мен жағдайлар (мысалы, жа- нуарлар әлемін пайдаланудың белгіленген мерзімінің өтуі).

Экологиялық құқықтық қатынастардың пайда болуының ең көп тараған негіздері болып шаруашылық және өзге де қызметті жүзеге асыру кезінде экологиялық талаптарды сақтауға байла- нысты азаматтар мен заңды тұлғалардың *әрекеттері* табылады.

Әрекеттерді екі топқа бөлуге болады:

– құқыққа сай, яғни экологиялық нормалар мен принцип- терге сәйкес әрекеттер;

– құқыққа сай емес, яғни қоршаған ортаны қорғау ереже- лерін бұзатын және табиғи ортаға немесе адам денсау- лығына зиян келтіретін әрекеттер.

Экологиялық құқықтық қатынастардың тоқтатылу негіз- дерін екі топқа біріктіруге болады:

- табиғат пайдаланушының еркіне байланысты жүзеге асатын (табиғи ресурсты пайдаланудан бас тарту және тиісінше оны қорғау міндеттемелерінің тоқтауы);
- мемлекеттік органдардың еркіне байланысты жүзеге асатын (мысалы, соттың шешімі негізінде табиғат пайдаланушы қызметін әкімшіліктік тоқтата тұру).

Әрекетсіздік (заңи факт) – табиғат қорғау заңнамасының талаптарын бұзу болып табылатын құқық субъектілерінің өз міндеттерін тиісті деңгейде орындамауы. Мысалы, әрекетсіздік мұнай және газ құбырларының жарылуына, қоршаған ортаның ластануы мен жойылуын тудыратын басқа да техногенді төтенше жағдайлар мен апаттарға әкеліп соқтырады.

Экологиялық құқықтық қатынастардың туындауы немесе тоқтатылуы үшін кейде бірнеше заңды фактілер (фактілер құрамы) қажет. Мысалы, шаруашылық кәсіпорынның қызметін бастау үшін жобалық құжаттамаға мемлекеттік сараптамасының оң қорытындысы, жер учаскесін беру туралы мемлекеттік билік органдарының актісі және т.б. берілетін құрылысқа рұқсат алу қажет.

Экологиялық құқықтық қатынастардың туындауының негіз- дері болып құқыққа сай заңды факт- әрекеттер табылады. Олар: мемлекеттік органдардың актілері, шарттар, сот шешімдері (мысалы, экологиялық құқық бұзушылықпен азаматқа келті- рілген шығынды өтеу жағдайларында).

Кейбір жаңдайларда экологиялық құқықтық қатынастардың туындауы үшін оқиға немесе әрекеттер қарастырылмаған, құ- қықтық қатынастар заңның тікелей көрсетілуінен туындайды. Мысалы: жалпы табиғат пайдалану кезінде азаматтар жеміс пен жидек теруге, немесе елді мекендердің (жолдар, алаңдар, жаға- жайлар және т.б.) ортақ пайдалану жерлерінде бола алады.

Бақылау сұрақтары:

1. Мемлекеттің экологиялық функциясы дегеніміз не?
2. Экологиялық құқықтың түсінігі мен пәнін ашып көрсетіңіз.
3. Экологиялық құқық әдістерінің түсінігі мен түрлерін атаңыз.
4. Экологиялық құқықтың жалпы және арнайы қағидаларына сипаттама беріңіз.
5. Экологиялық құқықтың жүйесі қандай бөлімдерден тұрады?
6. Экологиялық құқықтың басқа құқық салаларымен ара қатынасы қандай?
7. Экологиялық құқық қатынастарының түсінігін және мазмұнын ашып көрсетіңіз.
8. Экологиялық қатынастардың түрлерін атаңыз.
9. Экологиялық құқық қатынастардың субъектілері мен объектілеріне сипаттама беріңіз.
10. Экологиялық құқық қатынастардың пайда болу, өзгертілу және тоқта- тылу негіздері

қанда
й?

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі.
2. Күлтелеев, С.Т. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. Жалпы және Ерекше бөлімі: оқулық / С.Т. Күлтелеев, Е.Ш. Рахметов. – Алматы: HAS, 2008. – 325 б.
3. Байдельдинов Д.Л. Қазақстан Республикасының Экологиялық құ- қығы. – Алматы, 2005.
4. Культелеев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан: учебное пособие. – Алматы:

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ оқу-әдістемелік кешені

6B04205 – «Құқықтану» білім беру бағдарламасы

Пән: Экологиялық құқық

Дәріс кешені

2 классикалық дәріс.

**ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ
ЖӘНЕ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ**

1 Экологиялық құқықтың қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдері.

2 Экологиялық құқықтың қайнар көздерінің түсінігі, ерекшеліктері мен жіктелуі

Мақсаты: Экологиялық құқықтың қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдері мен Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы қайнар көздерінің жалпы жүйесіндегі халықаралық құқық нормаларының орны мен мәртебесін жан-жақты зерттеу.

Түйінді сөздер: Қазақстан Республикасының экология заңнамасы, экологиялық қауіпсіздік, Қазақстан Республикасының орнықты дамуының экологиялық негіздері, қоршаған орта, экологиялық бағалау, экологиялық талаптар.

Негізгі сұрақтар: Экологиялық құқықтың пайда болуы, өркендеуі және болашағы. Қазақстан Республикасының Табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау туралы заңдарының негізгі даму кезеңдері. Экологиялық құқықтың қайнар көздерінің түсінігі, ерекшеліктері және жіктелуі. Қазақстан Республикасының Конс- титуциясы және экологиялық құқықтық ережелер мен талаптар. Табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау туралы жалпы және арнайы заңдар. ҚР Экологиялық кодексі – жалпы сипаттамасы және экологиялық қатынастарды құқықтық реттеу- дегі оның маңызы. Үкіметтің экологиялық-құқықтық актілері. Жергілікті өкілді және атқарушы органдардың экология- құқықтық актілері. Экология және табиғатты пайдалану жөнін- дегі халықаралық конвенциялар, мемлекетаралық келісімдер мен шарттар.

Тезис: Экологиялық құқықтың пайда болуы, өркендеуі және болашағы

Тіршіліктің пайда болуынан бастап қоғамның дамуы – қор- шаған ортаға өз әсерін тигізіп, оны өзгертті. Табиғатқа, сонымен қатар адамға қатысты зиянды нәтиже білімнің қоршаған табиғи ортаны, адам өмірінің табиғи жағдайларын қамтамасыз ету заң- дылықтарын және т.б. қалпына келтіру, сақтау, тиімді пайда- лану мен қорғауға бағытталған белгілі бір саланың дамуын қажет етті. Халықаралық қоғамдастық қазіргі заманның ауқым- ды мәселелерін белгіледі: экологиялық дағдарыс, қоршаған ортаны қорғау.

«Экология» термині XIX ғасырдың соңында пайда болды. Ғылыми терминологияда алғаш рет

«экология» сөзін 1886 жылы неміс биология ғалымы Гекель енгізді, және оның қолдану аясы тек қана ғылыми биология болды. Грек тіліндегі «экология» сөзі «үй туралы ғылым» дегенді білдіреді (oikos – үй, тұру, logos – ілім).

Алдымен экология биологияның бөлігі ретінде дамыды. Тар мағынада экология (биоэкология) организмдердің (жеке тұлға- лар, популяциялар, қауымдастықтар) өзара және қоршаған ор- тамен қарым- қатынасын зерттейтін биологиялық ғылымдардың бірі болып табылады. Биоэкологияның (жалпы экология) зерт- теу пәні қоршаған ортамен өзара әрекеттесуде ағзалық, попу- ляциялық-түрлік, биоценодикалық және биосфералық деңгейлер объектілерінің қоршаған ортамен әрекеті болып табылады.

Жалпы мағынада, экология (жаһандық экология) – табиғат пен қоғамның өзара әрекеті туралы табиғи және әлеуметтік ғылымдардың деректерін синтездейтін күрделі (пәнаралық) ғылым. Ғаламдық экологияның міндеті – табиғат пен қоғам арасындағы өзара әрекеттесу туралы заңдарды зерделеу және осы өзара әрекеттестікті оңтайландыру болып табылады.

Қалай болғанда да, кез келген қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу арқылы жүзеге асыру керек. Бүгінгі күні эко- логиялық құқық – дербес пәні бар, қалыптасу және даму саты- сынан өткен құқық салаларының бірі. Сонымен қатар эко- логиялық құқық – бұл

ғылым және оқу пәні. Экологиялық кө- дексті қабылданған соң және ол күшіне енгеннен кейін соңғы жылдары қоршаған ортаны қорғау заңнамасын дамытудың жаңа кезеңі орын алды. Бүгінде жеке заң салаларын «жасылдандыру» үрдісі келді.

Құқықтық реттеу объектісін ескере отырып, экологиялық заңнаманы дамытудың екі негізгі тәсілі бар – интеграциялы және дифференциалды.

Интеграциялы көзқарас шеңберінде тұтастай алғанда бірыңғай объект ретінде табиғи ортаға қатысты қоғамдық қатынастарды реттеу жөніндегі міндеттер шешілді.

Дифференциалды көзқарас әртүрлі қатынастарды реттеуге байланысты, оның ішінде жеке табиғи объектілерді – жерді, жер қойнауын, суды, ауаны, ормандарды, өсімдіктер мен жануарлар әлемін пайдалану мен қорғауды қоса алғанда, заңның дамуы болып табылады. Әдебиетте мұндай көзқарас салалық деп аталады. Экологиялық құқықты дамытуға дифференциалды және ин- теграциялы тәсілдер объективті негізге ие. Осылайша, жерді, суды, ормандарды және басқа да табиғи ресурстарды пайдалану мен қорғау жөніндегі қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу қажеттілігі әрбір объектінің ерекшелігін ескере отырып, қоғам- ның толыққанды реттеудегі мүддесі арқылы айқындалады.

Бұл саланы дамытуға интегралды көзқарас объектінің бір- тұтастығынан көрінеді – табиғат (қоршаған табиғи орта), таби- ғаттағы процестер мен құбылыстардың өзара байланысы мен тәуелділігіне байланысты. Табиғатты дамыту заңдарына байла- нысты судың, жердің, атмосфералық ауаның жай-күйінің өзгеруі бүкіл табиғи ортаға тиісті өзгерістер әкеледі. Осының барлығы қоғамдық экологиялық қатынастарды реттеудің бірыңғай көз- қарастарын, жалпы қағидаттары мен тетіктерін талап етеді. Қоғам мен табиғат арасындағы өзара іс-қимыл саласында салалық заңнамаларда – жер, тау-кен және басқа да мәселелер бойынша шешілмейтін көптеген құқықтық мәселелер бар. Мұндай проблемалар, атап айтқанда, өндіріс пен тұтынудың қатты қалдықтарын, уытты және радиоактивті заттар мен мате- риалдарды, агрохимикаттарды өндеуді, жоспарланған қызметтің қоршаған ортаға әсерін реттеуді және бағалауды, қоршаған ортаға әсерді бағалауды, экологиялық сертификаттауды, аудитті және т.б. қамтиды.

Экологиялық заңнаманың одан әрі дамуы қалай жүру керек? Осы немесе өзге тәсілді басым дамыту туралы мәселені көтеру дұрыс па? Экологиялық реттеудің дифференциалды және инте- гралды тәсілі қаншалықты іске асырылуы керек?

Бір жағынан, тиісті әлеуметтік қатынастарды осы және басқа тәсіл арқылы құқықтық реттеу көлемі жалпы және нақты аралық қатынастардың ішкі заңдарымен анықталады. Екінші жағынан, құқықтық реттеу саласы қоғам дамуының нақты ке- зеңінде қоғамның экологиялық мүдделері мен заңның қолданы- луы нәтижесінде қол жеткізілетін мақсаттармен анықталады.

Сонымен бірге бұл тәсілдердің даму басымдықтарын анық- тау үшін ғылыми және тәжірибелік аспектілер де заңды және маңызды. Бұл табиғат біртұтастылығы заңын, онда пайда болаты процестердің өзара байланысы мен ондағы дамып келе жатқан құбылыстарды және экологиялық заңнаманың интеграцияланған тәсілді қабылдауы қажет болатын заң актілерін қабылдауға негізделген. Оның шеңберінде табиғат, әдістер мен құралдарға қатысты осы саладағы үйлесімді өзара іс-қимылды дамытуды қамтамасыз ететін жалпы табиғи қағидалар тұжы- рымдалады, олар табиғат объектілері мен ресурстардың нақты сипатын есепке ала отырып, табиғат қорғау заңнамасына айна- лады.

Қазақстан Республикасының Табиғатты пайдалану жә- не қоршаған ортаны қорғау туралы заңдарының негізгі даму кезеңдері

Кез келген мемлекеттің қалыптасу үдерісі өзінің құқықтық логикасына ие және қоғамның әлеуметтік- экономикалық мүд- делерінің көрінісі болып табылады. Бұл заңның қандай да бір саласын қалыптастыруға объективті әсер ететін әлеуметтік және экономикалық қажеттіліктер және осы нысанның және осы мазмұнның нормативтік актісін қабылдау қажеттігін түсіндіреді. Қазіргі таңдағы экологиялық заңнама бір күнде қалыптаспаған. Ол өз дамуында үш кезеңнен өтті және Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған сәттен басталды және экономикадағы нарық- тық құрылымдарды құрудан басталады. Қазақ КСР-інің мемле- кеттік егемендігі туралы декларация және кейіннен Қазақстан Республикасының Мемлекеттің тәуелсіздігі туралы заңы Қазақ- стан халықтарының табиғи ресурстарға деген құқығын айқын тұжырымдады.

Экологиялық заңнаманың даму кезеңдерін төмендегідей жіктеуге болады.

Бірінші кезең. Тәуелсіз Қазақстанның табиғатты қорғау заңнамасының алғашқы кезеңі 1991 жылы 18 маусымда Қазақ КСР-ның «Қазақ ССР-дегі қоршаған ортаны қорғау туралы» Заңымен басталды және 1997 жылы «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 15 шілдедегі Заңын қабылдаумен аяқталды. Осы кезеңде табиғи ресурстар- дың жекелеген түрлерін қорғауды реттейтін бірқатар кодифи- кациялық заң актілері қабылданды. Сонымен 1992 жылы «Жер қойнауы және минералдық шикізатты өндеу» туралы кодекс,

«Семей сынақ полигонындағы ядролық сынақтардың салдары- нан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы»,

«Арал теңізінің экологиялық апат салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы» заңдары; 1993 жылы – Орман кодексі, Су кодексі, Қазақстан Республикасының «Жа- нуарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану тура- лы» заңы; 1994 жылы Қазақстан Республикасының «Халық- тың санитарлық-

эпидемиологиялық салауаттылығы туралы» заңы қабылданды. 1995 жылы 28 маусымда, «Мұнай туралы»; 1996 жылғы 27 қаңтар «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» заңдық күші бар Жарлықтарына қол қойды.

Екінші кезең (1997-2006 ж.) Республиканың экологиялық заңнамасын дамыту экологиялық нормативтік құқықтық актілердің жүйесімен кемшіліктерді барынша жоюға бағытталған экологиялық заңнаманың қарқынды дамуымен сипатталады.

Осы кезеңде қоршаған ортаны қорғаудың ең маңызды заңы

«Қоршаған ортаны қорғау туралы» 1997 жылғы 15 шілдедегі 19 баптан, 89 мақаладан тұратын Заң болды. Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі жаңа заңнамаға қажеттілік артты, оған елдегі экологиялық дағдарыс себеп болды. Табиғи тепе-теңдік, экологиялық тұрақтандыру, қолайлы қоршаған ортаны сақтау мәселелері туындаған ретте 1991 жылғы заңның кемшіліктері анықтала бастады. Ең бастысы, заңның идеологиясы жаңа жағдайларға жарамсыз болды. Заң әкімшілік қатынастарға негізделген және басқару органдарына қатаң тәуелді болатын мемлекеттік кәсіпорындармен қарым-қатынас жасауға арналған. Нарықтық қатынастардың, табиғат қорғау қатынастарының жаңа субъектілерінің пайда болуы олармен қатынастарды заңнамалық тұрғыда қамтамасыз ететін мәселені күрт көтерді. «Қоршаған ортаны қорғау туралы» заң қазіргі және келешектегі ұрпақ мүддесі үшін қоршаған ортаны қорғаудың қазіргі таңдағы

құқықтық, экономикалық және әлеуметтік негіздерін анықтады және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге, шаруашылық және өзге де қызметтің табиғи экологиялық жүйелерге зиян келтіруін тоқтатуға, биологиялық алуантүрлілікті сақтауға және табиғатты тиімді пайдалануды ұйымдастыруға бағытталды. Осы заңда қоршаған ортаны қорғау саласындағы азаматтар мен қоғамдық бірлестіктердің құқықтары, міндеттері, қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстар және табиғатты пайдалану саласындағы мемлекеттік органдардың және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құзыреттілігі сияқты маңызды мәселелер белгіленді, табиғат пайдалануды жүзеге асырудың маңызды шарттары мыналар болып табылады: лимиттер мен квоталар, табиғат пайдалану рұқсаттары, мемлекеттік реттеу, табиғат пайдаланудың мемлекеттік жүйесін және табиғатты қорғауды, мемлекеттік есепке алуды және табиғи ресурстардың мемлекеттік кадастрларын, экология саласындағы мемлекеттік және құқықтық басқару тетіктерінің жекелеген элементтерін, қоршаған ортаны қорғаудың экономикалық механизмін, қоршаған ортаны қорғау саласындағы стандарттау, стандарттау және аттестаттауды кешенді пайдалану схемаларын, экологиялық және экология саласындағы сараптама, экологиялық, ғылыми және мәдени құндылықтарды қоршаған ортаны қорғау құралдары, қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастық және т.б. жағдайлар бекітілді. Қазақстан Республикасының «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Заңының кейбір тарауларын әзірлеу кезінде маңызды экологиялық заңдар қабылданды.

1997 жылдың 18 наурызында «Экологиялық сараптама туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. 1997 жылғы

15 шілдеде «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды.

Экологиялық заңнаманы дамытудың негізгі бағыттары Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 20 қыркүйектегі Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасымен анықталды. Тұжырымдамаға сәйкес, қоршаған ортаны қорғау туралы заңнаманы жетілдіру мақсатында мыналарды енгізу үшін қажетті заңдар мен нормативтік актілерді әзірлеу көзделген: экологиялық сақтандыру жүйесі; мемлекеттік бақылаудың неғұрлым жетілдірілген жүйесі, браконьерлікті және орманды бұзуды болдырмау, жауапты тұлғаларды жазалаудың және қоршаған ортаға келтірілген залалдың орнын толтырудың қамтамасыз етілуіне кепілдік беру; мемлекеттік экологиялық мониторингтің бірыңғай жүйесі; суперстатизацияланған нормативтердің қоршаған ортасын ластайтын кәсіпорындарда міндетті экологиялық аудит жүргізу; коммуналдық және өнеркәсіптік қалдықтарды басқару жүйесі; қоршаған ортаның ластануын болдырмау және алдын-алу үшін қосымша экономикалық құралдар. Құқықтық саясат тұжырымдамасын іске асыру, сондай-ақ нарықтық қатынастарды дамыту және тиісті ұйымдастырушылық және экономикалық құрылымдарын қалыптастыру, мемлекеттік басқару деңгейлері арасындағы өкілеттіктердің аражігін ажырату арқылы мемлекеттік басқарудың қоғамдық саласын жетілдіру, сондай-ақ ол қажетті суды жақсарту үшін жасалған жаңа жағдайларда табиғи ресурстарды дамытуға терең трансформация, жер, орман заңнамасы және оның негізінде су, жер және су ресурстарын басқару жүйесін бейімдеу, орман ресурстарын уақыт талабына қарай пайдалану. Осылайша, осы кезеңде мынадай маңызды заңнамалық актілер қабылданды: Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 11 наурыздағы «Атмосфералық ауаны қорғау туралы» Заңы, 2003 жылғы 20 маусымдағы Жер кодексі, 2003 жылғы 8 шілдедегі Орман кодексі, 2003 жылғы 9 шілдедегі Су кодексі, 2006 жылғы 7 шілдедегі

«Арнайы қорғалатын табиғи аумақтар туралы», 2005 жылғы 13 желтоқсандағы «Міндетті экологиялық сақтандыру туралы» 2004 жылғы 9 шілдедегі «Жануарлар әлемін қорғау, өсіру және пайдалану туралы» Заңдар.

Осы кезеңде табиғат қорғау заңнамасы мынадай ерекшеліктерге ие болды. Біріншіден, экономикалық, әлеуметтік және саяси салаларда түбегейлі өзгерістер Орман, Су және Жер Кодексінің жаңа нұсқасын қабылдауға алып келді. Екіншіден, табиғат қорғау заңнамасы үнемі экономикалық тетіктерді қолданады. Мысалы, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің экономикалық механизмі экологиялық тәуекелдерді сақтандыру болып табылады.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының жаңа кезеңінде —

орнықты дамуға көшудегі экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасы Президентінің 2003 жылғы 3 желтоқсандағы №1241 Жарлығымен Қазақстан Республикасының 2004-2015 жылдарға арналған Экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасы бекітілді. Олардың ішінде: экологиялық қауіпсіздіктің және табиғатты қорғаудың маңызды мәселелерінің, соның ішінде іргелі мәселелердің ғылыми зерттеулерінің озық дамуын қамтамасыз ету; қоршаған ортаны бақылаудың бірыңғай жүйесін енгізу; экологиялық аймақты бөлу және Қазақстан Республикасының аумағын арнайы карталау. Экологиялық қауіпсіздік концепциясы Қазақстан Республикасының 2010 жылға дейінгі стратегиялық жоспарына сәйкес және 1992 жылғы Рио-де-Жанейро қоршаған орта және даму туралы декларациясының қағидаттары мен ХХІ ғасырдағы күн мәселесінің негізгі тұжырымдарын, сонымен қатар Йоханнесбург қаласындағы тұрақты даму саммиті шешімдерін ескере отырып «Қазақстан – 2030» стратегиясының артықшылықтарына сүйене отырып жасалған. Қоршаған орта жағдайының нормативтік көрсеткіштеріне жететін экологиялық қауіпсіздіктің қолайлы сатысын қамтамасыз ету аталған Конвенция жағдайларының сатылы жүзеге асырылуын болжайды.

Үшінші кезең. Қазақстанның экологиялық заңнамасын дамытудың келесі кезеңі 2007 жылы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің қабылдануы болды. Экологиялық кодекс Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2006 жылғы 1 наурыздағы Қазақстан халқына арнаған «Қазақстан дамуындағы жаңа алға

басу қарсаңында» атты Жолдауында қойылған міндеттерді іске асыру мақсатында әзірленді. Бұл стратегиялық құжат еліміздің әлемнің бәсекеге барынша қабілетті 50 елінің қатарына кіруі үшін халықаралық стандарттарға сәйкес экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған экологиялық заңна- маны реформалау міндетін қойды.

Экологиялық кодекс экологиялық заңнамаға енгізілген барлық оң өзгерістерді қамтитын қоршаған ортаны қорғау саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін негізгі күрделі заңнамалық актіге айналды.

Оның қабылдануына байланысты және заңға тәуелді бір- қатар «Экологиялық сараптама туралы»,

«Атмосфералық ауаны қорғау туралы», «Қоршаған ортаны қорғау туралы» сияқты заңдар және заңға тәуелді бірқатар актілер өз күшін жоғалтты. 2007 жылғы 9 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Эко- логиялық кодексі Қазақстан Республикасының аумағындағы қоршаған ортаны қорғау, қалпына келтіру және сақтау, табиғи ресурстарды пайдаланумен және қоршаған ортаға әсер етумен байланысты шаруашылық немесе өзге де қызметті жүзеге асыру кезінде табиғи ресурстарды пайдалану және орнын толтыруға байланысты қатынастарды реттейді.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі нормала- рының басым көпшілігі қоршаған ортаны қорғауға қатысты. Кодекс құқықтық қорғауға жататын табиғат объектілерінің тізбе- сін белгілейді, экономикалық және өзге де қызметтің негізгі эко- логиялық талаптарын анықтайды. Қоршаған ортаны қорғау, қор- шаған ортаны қорғау және білім беру саласындағы бақылау тура- лы ережелерді, қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекет- тік органдар мен басқару жүйесін белгілейтін ережелерді қамтиды.

Кодекс Жалпы бөліктен және Арнайы бөлімнен, 9 бөлімнен, 47 тараудан және 326 баптан тұрады. Жалпы бөлім 7 тараудан тұрады: жалпы ережелер; қоршаған ортаны қорғау, қоршаған ортаны қорғау саласындағы техникалық реттеу, қоршаған ортаға әсерді бағалау саласындағы қызметті лицензиялау, экологиялық сараптама, экологиялық рұқсаттар, экологиялық аудит, қор- шаған ортаны қорғауды және қоршаған ортаны қорғауды экономикалық реттеу, қоршаған ортаның мониторингі; эколо- гиялық мониторинг және кадастрлар, экологиялық апаттық аймақтар мен экологиялық апаттар, қоршаған ортаны қорғау және білім беру, қоршаған ортаны қорғау саласындағы зерт- теулер мен халықаралық ынтымақтастық.

Арнайы бөлім екі бөлімнен тұрады: экологиялық және басқа да іс-шараларды жүзеге асыруға қойылатын экологиялық талаптар және экологиялық құқықбұзушылықтар үшін жауап- кершілік және экологиялық дауларды шешу.

Қазақстан Республикасында экологиялық саясаттың құ- қықтық негіздері халықаралық құқық ескеріле отырып және әмбебап экологиялық қауіпсіздік басымдылығы, әрбір адамды экологиялық қолайлы жағдайларда өмір сүру құқығымен қам- тамасыз ету, қоршаған ортаны ластауды және табиғи ресурс- тарды тиімсіз пайдалануды тоқтату, халықаралық деңгейде танылған критерийлер бойынша қоршаған ортаның жағдайына бақылау жасау, қоршаған ортаны қорғау туралы ақпаратпен кедергісіз және еркін алмасу және алдыңғы қатарлы ресурс үнемдейтін технологиялармен жұмыс жасау, мемлекеттердің өзара түсінісушілігі және олардың арасында туған дауларды бейбіт түрде шешу қағидаттарына сәйкес құрылады.

Қазақстан климаттың өзгеруі, шөлейттену және биоалуан- түрлілікті сақтау мәселелері бойынша маңызды халықаралықконвенцияларға қосылды, Орхус пен Еуропалық Экономикалық Комиссияның (ЕЭК) трансшекаралық конвенцияларын ратифи- кациялады, БҰҰ тұрақты даму жөніндегі комиссиясының мүше- сі болды.

Қазақстанның халықаралық экологиялық ынтымақтастыққа қатысуы біздің еліміздің экологиялық саясатының ажырамас бөлігі болып табылады. Халықаралық ынтымақтастық саласын- дағы экологиялық саясатты жүзеге асыру бұрын қабылданған халықаралық конвенциялар мен келісімдерге қосылу, өңірлік немесе екіжақты ауқымдағы жаңа халықаралық шарттар жасасу, одан кейін ұлттық деңгейде заңнамалық шараларды қабылдау арқылы жүзеге асырылады. Қазақстанның халықаралық эколо- гиялық конвенциялардағы жұмысына қатысуы елді жаһандық экологиялық үдеріске қосу.

Экологиялық мәселелермен айналысатын көптеген ха- лықаралық келісімдер бар: жалпыға ортақ және тікелей қор- шаған ортаны қорғауға бағытталған келісімдер; жанама

эко-логиялық мәселелермен байланысты; қоршаған ортаны қорғау бойынша арнайы бөлімдерді қамтитын күрделі келісім-дер.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны қорғау туралы 22 халықаралық конвенция, 10-ға жуық кодекстер мен 18 заң, сондай-ақ қоғам мен табиғат арасындағы өзара әрекеттесудің нақты салаларын тікелей немесе жанама түрде реттейтін және қоршаған ортаны қорғау саласындағы қолданыстағы заңнаманы сипаттайтын 300-ден астам арнайы заң бар.

Экологиялық құқықтың қайнар көздерінің түсінігі, ерекшеліктері және жіктелуі

Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының, кез келген басқа құқық саласы сияқты, өзіне тән қайнар көздері бар, олар арқылы экологиялық қатынастарды құқықтық реттеу қамтамасыз етіледі.

Табиғи ортада адамдардың дұрыс мінез-құлық шараларын белгілеу арқылы экологиялық қалпына келтіру және өсімдіктер мен жануарлар әлемінде экологиялық тепе-теңдік пен үйлесім-ділік қамтамасыз етіледі. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының қайнар көздері болып құрамында экологиялық құқықтық нормалар мен талаптары бар немесе экологиялық табиғат қорғау бағыттағы және сипаттағы нормативтік құқықтық актілер ғана танылады. Сонымен қатар халықаралық құқықтық нормалар да экологиялық құқықтың қайнар көздері болып табылады.

Экологиялық құқықтың қайнар көзі ретінде танылу үшін нормативтік құқықтық акт белгілі бір

талаптарға сай болуы ке- рек:

а) объективті түрде анықталынған нысан – заң, Президент- тің жарлығы, Үкіметтің қаулысы, министрліктің бұйрығы не- месе нұсқауы, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының шешімі болуы тиіс;

б) уәкілетті орган қабылдауы тиіс;

в) заңнамада белгіленген тәртіпке сәйкес қабылдануы тиіс; г) ресми жариялануға тиіс.

Жарияланбаған заңдар қолда-
нылмайды.

Экологиялық заңнама өзінің алуан түрлілігімен, даму дина- микасымен ерекшеленеді, ол ең алдымен, оның құқықтық реттеу пәнімен байланысты, оған келесідей элементтер кіреді:

– қоршаған ортаны қорғау саласында туындайтын қаты- настар Қазақстан Республикасының аумағында тұратын халықтардың өмірі мен қызметінің негізі ретінде (олар- дың қолайлы ортаға құқықтарын қамтамасыз ету мақса- тында Қазақстан Республикасының халықаралық шарт- тарымен, басқа да заңдармен және өзге де нормативтік құқықтық актілермен реттеледі);

– табиғат ресурстарын қорғау және оларды ұтымды пай- далану, оларды сақтау және қалпына келтіру саласында туындайтын қатынастар (Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарымен, Экологиялық кодекс, жер, су, орман заңнамасы, жер қойнауы туралы заңдар, жа- нуарлар дүниесі туралы заңдар, қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдалану саласындағы өзге де заңдар- мен реттеледі);

– халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылы- ғын қамтамасыз етуге қажет шамада, қоршаған ортаны қорғау саласында туындайтын қатынастар (халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы туралы заңдар мен адамға қолайлы қоршаған ортаны қамтама- сыз етуге бағытталған заңнамамен, денсаулық сақтау туралы заңдармен реттеледі).

Экологиялық құқықтың қайнар көздерінің жіктемесі:

1. Нормативтік құқықтық актілер заң күші бойынша заңдар және заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілер деп бөлінеді:

а) заң – аса маңызды қоғамдық қатынастарды реттейтін, Қазақстан Республикасының Конституциясында көзделген қағи- даттар мен нормаларды белгілейтін нормативтік құқықтық акт;

б) заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілер – заңнама- лық және сатысы бойынша өзге де жоғары тұрған нормативтік құқықтық актілердің негізінде және (немесе) оларды орындау үшін және (немесе) одан әрі іске асыру үшін шығарылатын, заңнамалық актілер болып табылмайтын өзге де нормативтік құқықтық актілер. Оларға Қазақстан Республикасының Прези- денті, Қазақстан Республикасының Үкіметі және атқарушы органдар, министрліктер мен ведомстволар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары қабылдайтын актілер.

2. Реттеу пәні бойынша экологиялық құқықтың қайнар көз- дерін жалпы және арнайы деп жіктеуге болады.

Жалпы қайнар көздер олардың реттеу пәндерінің кеңдігімен және экологиялық қатынастармен қатар өзге де қоғамдық қа- тынастарды қамтитындығымен сипатталады. Мысалы: Қазақ- стан Республикасының Конституциясы жатады.

Арнайы қайнар көздер қоршаған ортаны немесе оның эле- менттерін реттеуге арналған актілер. Олар: Қазақстан Рес- публикасының Экологиялық кодексі, Қазақстан Республика- сының Су кодексі, Қазақстан Республикасының Орман кодексі, Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының Заңы және басқа да актілер.

3. Құқықтық реттеу сипатына қатысты нормативтік құқық- тық актілер материалдық және процессуалдық болып бөлінуі мүмкін.

Материалдық экологиялық-құқықтық нормалар құқықтық қатынастардың қатысушыларының құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ жауапкершіліктерін белгілейді. Материалдық сипаттағы актілерге Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы Қазақстан Республикасының Заңын жатқызуға болады.

Процессуалдық сипаттағы экологиялық құқықтың қайнар көздері табиғат пайдалану және қоршаған ортаны қорғау сала-сындағы процессуалдық қарым-қатынастарды реттейді. Экологиялық құқықтың материалдық нормаларының айтарлықтай бөлігі бірқатар процессуалдық әрекеттерді тиісінше реттеу мен орындау арқылы ғана жүзеге асырылуы мүмкін. Олар, мысалы, жерді пайдалануға беру, қоршаған ортаға әсер етудің барынша ықтимал нормативтерін әзірлеу, мемлекеттік экологиялық сараптаманы жүргізу, экологиялық лицензиялау, экологиялық құқықтар мен мүдделерді қорғау және т.б. Олар: Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі; Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесілік кодексі; Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2015 жылғы 16 ақпандағы бұйрығымен бекітілген мемлекеттік экологиялық сараптаманы жүргізу ережелері және т.б.

4. Құқықтың қайнар көздері ретіндегі нормативтік құқықтық актілерді шартты түрде кодификацияланған және кодификацияланбаған деп жіктеуге болады.

Жүйеленген нормативтік құқықтық актілер кодификацияланған болып табылады. Нормативтік материалдарды жүйелендіру нормативтік іс-әрекеттер процесінде оны қоғамдық қатынастарды реттеу жүйесімен сәйкестендіру мақсатында жүзеге асырылады. Бұл әрекеттер жоғары сапалы болып табылады және заңның осы саласы үшін – ең бастысы болады. Экологиялық құқықта кодификацияланған актілерге Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі, Қазақстан Республикасының Орман кодексі, Қазақстан

Республикасының Су кодексі және т.б. жатады.

Заң күшіне немесе осы нормативтік актіні қабылдайтын органға байланысты қайнар көздер қатаң иерархиялық бағы- ныста орналасады:

- Қазақстан Республикасының Конституциясы;
- Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдері, жалпыға танылған халықаралық құқық нормалары мен нормалары;
- заңдар;
- Қазақстан Республикасы Президентінің нормативтік құқықтық актілері;
- Қазақстан Республикасы Үкіметінің нормативтік құқық- тық актілері;
- министрліктер мен ведомстволардың нормативтік құ- қықтық актілері;
- жергілікті өзін-өзі басқару органдарының нормативтік құқықтық актілері;
- жергілікті нормативтік құқықтық актілер;
- Сот шешімдері.

Қазақстан Республикасының Конституциясы және экологиялық құқықтық ережелер мен талаптар

Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы халықпен қабылданып, Негізгі заң болып саналады. Қазақстан Республикасының Конституциясы бүкіл ел аумағында үстем- дікке, жоғары заңды күшке ие, тікелей және барлық ел аума- ғында қолданылады. Заңдар мен өзге құқықтық актілер Консти- туияға қайшы келмеуі тиіс. Мемлекеттік билік органдары, жер- гілікті өзін-өзі басқару органдары, азаматтар мен оның бір- лестіктері, лауазымды тұлғалар Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын сақтауға міндетті. Қазақстан Республикасының Конституциясы жоғарғы заңдық күшке ие және мемлекеттің экологиялық доктринасының, экологиялық құқық нормалары жүйесінің іргетасы болып табылады.

Қоршаған ортаны қорғайтын, табиғат пайдалану қатынас- тарын реттейтін барлық конституциялық нормаларды 3 топқа бөлуге болады: 1) өзіндік экологиялық нормалар; 2) құқықтық ережелер саласында табиғи ресурстарды, табиғатты пайдалану субъектілерінің түрлері мен құқықтық мәртебесін құрайтын нормалар; 3) экология саласындағы мемлекеттік билік орган- дары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құзыретін бекітетін нормалар.

Бірінші топтың әдіснамалық негізі – әркімнің қауіпсіз өмірі мен денсаулығы үшін және осы құқықты бұзу арқылы келті- рілген залалды өтеу үшін қабылданған Конституцияның 31-бабы. Конституцияның 38-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтары табиғатты сақтауға және табиғат бай- лықтарына ұқыптылықпен қарауы тиіс.

Екінші топқа мемлекеттің табиғи ресурстарға айрықша меншігін, жерге меншік құқығы нысандарының алуан түрлілі- гін, заңның жүзеге асыру мүмкіндіктері мен заңнамалық шек- теулерін белгілеу мүмкіндігін бекітетін 6-бапты жатқыза ала- мыз.

Үшінші топ мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құзыретін белгілейтін кең ауқымды Конституцияның бөлімдерінде бар. Олар мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жалпы құқықтық құзыреті шеңберінде жүзеге асып, салалық нақтылауы болмайды.

Табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау туралы жалпы және арнайы заңдар

Экологиялық құқықтың негізгі қайнар көзі – Заң. Демек, ол жерде адам және азаматтың экологиялық құқықтары мен мүд- делері, оларды қорғау және қамтамасыз ету механизмі, қоғам- дық қатынастарын анықтайтын құқықтық реттеудің негізгі мазмұны пара- пар реттелуі тиіс. Заң – қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың бекітілімі.

Құқық теориясында заң – заң шығарушы билік немесе ре- ферendumның ерекше тәртібімен қабылданған, халықтың еркін танытатын, ең жоғарғы заңдық күшке ие, аса маңызды қоғамдық қатынастарды реттейтін нормативті акт. Ол конституциялық және жай заңдар болып бөлінеді.

Заң мен кодекстер – экологиялық құқықтың қайнар көзі ре- тінде заңның негізгі нысандары (формалары) болып табылады.

Табиғи ресурстық кодекстің құрылымы мен мазмұны, ең алдымен, құқықтық реттеу объектісі мен пәні, қоғамдық қарым- қатынастар регламентациясының принциптері мен амалдары және т.б. ортақ белгілерімен сипатталады.

Сонымен қатар табиғи ресурстық кодекстер мен заңдарға оны пайдалану мен қорғаудан туындайтын, экологиялық қарым- қатынастардың әртүрлі бір типті регламентациясының толық, нақты табиғи ресурс пен экологиялық қарым-қатынаспен ерекшеленген кейбір айырмашылықтары тән. Заңдарға 2004 жылдың 9 шілдесінен бастап қоғамдық эко- логиялық қарым-қатынастарды реттейтін, жалпы объектісі таби- ғат болып табылатын, біріктірілген, «Қазақстан Республика- сының Экологиялық кодексі», ҚР «Жануралар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану» туралы заңдары жатады.

Арнайы экологиялық мақсаттағы заңдардан басқа тиіс эко- логиялық нормаларды қамтитын, жалпы сипаттағы заңдар эко- логиялық құқықтың көздері ретінде шығады. Мысалы, оларға:

18 қыркүйек 2009 жылғы Халық денсаулығы мен денсаулық сақтау жүйесі туралы Қазақстан

Республикасының кодексі жатады.

Экологиялық құқық көздерінің ішінде орталық орынды ҚР Экологиялық кодексі, ҚР Халық денсаулығы мен денсаулық сақтау жүйесі туралы кодексі және т.б. заңдар алады.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі – жалпы сипаттамасы және экологиялық қатынастарды құ- қықтық реттеудегі оның маңызы

Экологиялық құқықтың негізгі қайнар көзі – «Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі». Өз құрылымы бойынша, Кодекс ерекше және жалпы бөлімдерден, 21 бөлім, 30 тарау, 418 баптан тұрады. Ол Қазақстан Республикасы аумағы шегінде табиғи ресурстарды пайдалану мен қоршаған ортаға әсер етумен байланысты қорғау, қоршаған ортаны қалпына келтіру мен сақтау, шаруашылық және өзге де қызметтегі табиғи ресурстарды пайдалану мен молықтыру саласындағы қарым-қатынас- тарын реттейді.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі мынадай бөлімдерді қамтиды және ұғымдар пайдаланылады:

- жалпы ережелер;
- қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметті лицен- зиялау, экологиялық нормалау, қоршаған ортаны қорғау саласындағы техникалық реттеу, қоршаған ортаға әсерді бағалау, экологиялық сараптама, экологиялық рұқсаттар, экологиялық аудит;
- Қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдаланудағы экономикалық реттеу;
- экологиялық бақылау; экологиялық мониторинг және кадастрлар;
- төтенше экологиялық жағдай және экологиялық зілзала аймақтары;
- қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық білім беру, зерттеу және халықаралық ынтымақтастық;
- шаруашылық және басқа да қызметті жүзеге асыру кезін- дегі экологиялық талаптар;
- Экологиялық құқық бұзушылықтар және экологиялық дауларды шешудегі жауапкершілік.

Үкіметтің экологиялық-құқықтық актілері

Қазақстан Республикасының Үкіметі елдегі атқарушы би- лікті Қазақстан Республикасының Конституциясына, заңдарына, Президентінің нормативтік қаулыларына сәйкес жүзеге асы- рады, қаулылар мен өкімдер шығарады және оларды орындауды қамтамасыз етеді. Бұл үкімет актілері елдің аумағында міндетті болып табылады.

Экологиялық құқықтың маңызды қайнар көзі Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы болып табылады, оның мәні келесіде көрініс табады:

- Қазақстан Республикасының Үкіметі қабылданған қау- лылардың негізінде экологиялық саясаттың бірлігін қам- тамасыз ету мақсатында – «мақсатты бағдарламаларды» бекітеді;
- Қазақстан Республикасының Үкіметі қабылдайтын ше- шімдерде құқықтық реттеудің бірыңғайлығын қамтама- сыз ету және олардың орындалуын қамтамасыз ету мақсатында қолданыстағы заңдардың ережелері көрсеті- леді және айқындалады;
- Қазақстан Республикасының Үкіметі табиғатты пайдала- ну және қоршаған ортаны қорғау саласында өкілеттік- терді жүзеге асыратын мемлекеттік органдар туралы ере- жені бекітеді.

Жергілікті өкілді және атқарушы органдардың эко- логиялық-құқықтық актілері

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес жергілікті өзін-өзі басқарудың өкілетті және атқарушы органдары қажетті мемлекеттік билікпен заңға ие болса, олардың нормативтік құқықтық актілері – экологиялық құқықтың қайнар көздері болып табылады. Мұндай өкілеттіктер бірқатар заң акті- лерімен анықталады, оның ішінде 2001 жылдың 23 қаңтары- дағы «Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару және өзін-өзі басқару» туралы заңы бар. Бұл заң жергілікті өзін- өзі басқаруды жергілікті муниципалитеттердің жарғыларын қабылдау және өзгерту, сондай-ақ муниципалитеттердің ау- мақтарын жоспарлау және дамыту, көгалдандыру, қалдықтар- ды қайта өңдеу, қоршаған ортаны қорғауға қатысуды реттей- тін халықтың санитарлық-гигиеналық жағдайын қамтамасыз етеді.

Экологиялық құқықтың қайнар көздері – экология саласындағы салалық ережелер болып табылады (нұсқаулар, әдістер, ережелер). Оларға жеке шаруашылық субъектілерінің және олардың қауымдастықтарының жергілікті нормативтік актілері жатады.

Экологиялық құқық көздері ретіндегі ең төменгі деңгей – кәсіпорындарда қабылданған жергілікті нормалар. Олар мемлекет тарапынан санкцияланған жағдайда экологиялық құқық көздері болады. Жергілікті актілер жалпы сипаттағы және арнайы болып табылады. Жалпы сипаттағы актілер – ұжымдық шарт, ішкі еңбек нормаларының ережелері. Экологиялық құқықтың жергілікті көздері жүйесінде ерекше орын – кәсіпорынның жарғысы болып табылады. Оларда мүлік пен жердің құқықтық режимі, басқару ұйымдары, оның ішінде табиғат пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы ережелер бар.

Экология және табиғат пайдалану жөніндегі халықаралық конвенциялар, мемлекетаралық келісімдер мен шарттар
Экологиялық құқықтың халықаралық көздері, халықаралық экологиялық қатынастарға

қатысушылардың еркіндігін білдіреді. Жалпыға танылған принциптер мен нормалар, келісімдер мен конвенциялар, халықаралық ұйымдар мен конференциялардың шешімдері мен хаттамалары түрінде өмір сүреді. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы әлемдік қоғамдастықтың шұғыл экологиялық проблемаларды шешудегі белсенді қатысушысы болып табылады. Бұл қатысу, атап айтқанда, әртүрлі,

көпжақты және екіжақты конвенцияларды, келісімдерді және басқа да халықаралық құқық актілеріне қол қою және бекіту кезінде көрініс табады. Мұндай құжаттар ұлттық заңнаманың ажырамас бөлігі болып табылады және ұқсас мәселелерді реттеуге қатысты келіспеушіліктер туындаған жағдайда да заңдарға басымдық береді.

Экологиялық құқықтың ерекше көздері – халықаралық шарттар болып табылады. Қазақстан Республикасы қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы халықаралық құқықтың отандық заңнамаға сәйкестігін мойындайды. Егер қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық шарт Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделгеннен өзгеше ережелер белгілесе, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады.

Бүгінгі күні біздің мемлекеттегі қоршаған ортаны қорғаудың белгілі бір компоненттерін сақтау жөніндегі әрекеттер мен шаралар жүйесін реттейтін әртүрлі экологиялық конвенциялар мен хаттамалардың толыққанды қатысушылары: Біріккен Ұлттар Ұйымының Климаттың өзгеруі туралы Негіздемелік конвенциясы, Біріккен Ұлттар Ұйымының Шөлейттену/Жердің Нашарлауы жөніндегі Конвенциясы, Біріккен Ұлттар Ұйымының Биологиялық әртүрлілік туралы конвенциясы.

Бақылау сұрақтары:

1. Экологиялық құқықтың дамуына сипаттама беріңіз.
2. Қазақстан Республикасының табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау туралы заңдарының негізгі даму кезеңдерін атаңыз.
3. Экологиялық құқықтың қайнар көздерінің түсінігі, ерекшеліктері және жіктелуі.
4. Қазақстан Республикасының Конституциясына экологиялық құқықтық қайнар көзі ретінде сипаттама беріңіз.
5. Табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау туралы жалпы және арнайы заңдарға сипаттама беріңіз.
6. ҚР Экологиялық кодексі – жалпы сипаттамасы және экологиялық қатынастарды құқықтық реттеудегі оның маңызы.
7. Үкіметтің экология-құқықтық актілері.
8. Жергілікті өкілді және атқарушы органдардың экологиялық-құқықтық актілері.
9. Экология және табиғат пайдалану жөніндегі халықаралық конвенциялар, мемлекетаралық келісімдер мен шарттар.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл.
2. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі.
3. Күлтелеев, С.Т. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. Жалпы және Ерекше бөлімі: оқулық / С.Т. Күлтелеев, Е.Ш. Рахметов. – Алматы: HAS, 2008. – 325 б.
4. Байдельдинов Д.Л. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. – Алматы, 2005.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ оқу-әдістемелік кешені

6B04205 – «Құқықтану» білім беру бағдарламасы

Пән: Экологиялық құқық

Дәріс кешені

3 классикалық дәріс.

Табиғат объектілеріне меншік құқығы

- 1. Табиғи объектілер мен ресурстарға меншік құқығының түсінігі мен мазмұны.**
- 2. Табиғи объектілер мен табиғи ресурстарға меншік нысандары.**

Мақсаты: Табиғи объектілер мен ресурстарға меншік құқығының түсінігі мен мазмұнын қарастыру. **Түйінді сөздер:** Табиғат объектілері, Қазақстан Республикасының экология заңнамасы, экологиялық қауіпсіздік, Қазақстан Республикасының орнықты дамуының экологиялық негіздері, қоршаған орта, экологиялық бағалау, экологиялық талаптар.

Негізгі сұрақтар: Табиғат объектілеріне меншік құқығының түсінігі. Табиғат объектілеріне меншік құқығының нысандары. Табиғат объектілеріне меншік құқығының субъектілері. Табиғат объектілеріне меншік құқығының мазмұны. Табиғат объектілеріне меншік құқығының пайда болу және тоқтату негіздері

Табиғат объектілеріне меншік құқығының түсінігі

Табиғат объектілеріне меншік құқығын заңдық тұрғыдан екі аспектіде қарастыруға болады: құқықтық институт ретінде және меншік иесінің құқықтарының жиынтығы ретінде.

Құқықтық институт ретінде табиғат объектілеріне меншік қатынастарын реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы.

Меншік қатынастарын реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы меншік құқығының объективтік мағынасын құрайды.

Субъективтік мағынадағы табиғат объектілеріне меншік құқығы меншік иесінің жер, су, орман ресурстары және өзге де меншік объектілерін иелену, пайдалану және билік ету құқықтарының жиынтығы деп танылады.

Табиғат объектілерін иелену құқығы – іс жүзінде табиғи объектілерді иеленуді жүзеге асырудың заңмен қамтамасыз етілген мүмкіндігі.

Табиғат объектілерін пайдалану құқығы – табиғи ресурс-тардың пайдалы қасиеттерін және одан түскен табысты ием-дену, сондай-ақ өзге де пайда алу қызметі.

Табиғат объектілеріне билік ету құқығы – табиғи объектілерінің іс жүзінде немесе заң жүзінде тағдырын айқындауға берілетін мүмкіндігі.

Табиғат объектілеріне меншік құқығының нысандары Қазақстан Республикасының Конституциясымен анықталады. 6-бабының 3-тармағына сәйкес, жер және оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекет меншігінде болады. Жер, сондай-ақ заңда белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жеке меншікте де болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 6-бабының 2-тармағына сәйкес, меншік міндет жүктейді, оны пайдалану сонымен қатар қоғам игілігіне де қызмет етуге тиіс. Меншік субъектілері мен объектілері, меншік иелерінің өз құқықтарын жүзеге асыру көлемі мен шектері, оларды қорғау кепілдіктері заңмен белгіленеді.

Нақты табиғи ресурстарға меншік қатынастарының ерекшелігі табиғатты қорғау заңнамасымен реттеледі. Аталған ерекшеліктер табиғи ресурстарға меншік құқығына шектер белгіленуімен байланысты. Шектеулер табиғи ресурстардың мүліктің ерекше түріне жатуына байланысты. Азаматтық құқыққа сәйкес затқа меншік құқығы үшінші тұлғалардың мүдделеріне байланыссыз иелену, пайдалану және билік ету құқығын жүзеге асырумен байланысты. Экологиялық құқықта табиғи ресурстарға меншік құқығы басқа субъектілерге берілген күннің өзінде мемлекетке тиесілі болады, өйткені мемлекет аталған құқықтың жүзеге асырылуын қадағалап отырады.

Меншік құқығының объектісі – Қазақстан Республикасының шекарасында орналасқан жекелеген табиғи ресурс, қоршаған орта немесе табиғи ресурстар кешені.

Табиғи ресурстар меншік құқығының объектісі болып танылуы үшін, онда табиғи ресурстардың белгілері болуы керек: а) ресурстардың табиғи жолмен пайда болуы; б) табиғи ортамен тұрақты байланысы. Олар материалдық тұтынудың қайнар көздері болумен қатар адамның тішілік ету ортасы болып табылады және қорғауға жатады. Сонымен қатар олар адамның еңбек өнімінің нәтижесі емес, табиғи жолмен пайда болады және сонымен қатар олардың мөлшері шектеулі. Табиғи объектілер аумақтық кеңістікте жылжымайды (жануарлардан басқасы), яғни жылжымайтын мүлік болып табылады.

Демек, табиғи объектілерге және табиғи ресурстарға меншік құқығы азаматтық айналымның өзге объектілеріне қарағанда бірнеше ерекшелік тән:

– кейбір табиғи объектілер қоршаған ортаның бөлінбейтін құрамдас бөлігі болып табылады және меншік құқығының пәні бола алмайды. Мысалы, атмосфералық ауа, ғарыш кеңістігі, озон қабаты және өзге

де табиғи құ- былыстар меншік құқығының объектісі бола алмайды, оларды пайдалану және қорғау ерекше мемлекеттің иелі- гінде болады немесе халықаралық құқық нормаларымен реттеледі.

– табиғи объектілердің қоршаған ортамен тығыз байланы- сы. Табиғи объект табиғаттың бір бөлігі болумен қатар меншік құқығының объектісі ретінде танылады. Табиғи ресурстың қоршаған ортамен экологиялық байланысы- ның үзілуі табиғи ресурсқа меншік құқығының тоқтап, материалдық құндылық ретінде меншік құқығының пай- да болуына әкеледі. Мысалы, жер қойнауындағы мұнай табиғи ресурс болып табылады және экологиялық құ- қықпен реттеледі. Ал жер қойнауынан алынған мұнай материалдық құндылыққа айналып, оның айналымға түсуі азаматтық заңдармен реттеледі.

– табиғи объектілердің абсолютті құнының болмауы олардың табиғи жолмен пайда болуымен сипатталады.

Табиғат объектілеріне меншік құқығының нысандары

Табиғат объектілеріне меншік құқығының нысандары Қа- зақстан Республикасының Конституциясымен анықталады. Ата заңның 6-бабының 3-тармағына сәйкес, жер және оның қой- науы, су көздері, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекет меншігінде болады. Жер, сондай- ақ заңда белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жеке меншікте де болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының 30 тамыз 1995 жылғы Консти- туциясында табиғи объектілерге екі меншік нысаны бекітілген: жеке меншік және мемлекеттік меншік. Қазақстан Республика- сында мемлекеттік меншік пен жеке меншік танылады және бірдей қорғалады. Меншік міндет жүктейді, оны пайдалану сонымен қатар қоғам игілігіне де қызмет етуге тиіс. Меншік субъектілері мен объектілері, меншік иелерінің өз құқықтарын жүзеге асыру көлемі мен шектері, оларды қорғау кепілдік- тері заңмен белгіленеді.

Конституцияда жер, оның қойнауы, су, жануарлар мен өсім- діктер дүниесі ғана емес, одан басқа табиғи ресурстар да мем- лекеттік меншікте болатыны айтылған.

Республика аумағындағы табиғи ресурстарға мемлекеттің ерекше меншік құқығының болуы Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің және оның дербес экономикалық жүйесінің негізі екенін дәлелдейді.

Аталған табиғи ресурстарға меншік иесінің құқықтарын мемлекет атынан жүзеге асырудың шектері мен субъектілері тек заңмен ғана белгіленеді. Атап айтқанда, жер, жер қойнауы, су, ор- ман және өсімдіктер мен жануарлар дүниесі туралы атқарылатын іс-әрекет Қазақстан Республикасының заңдарымен реттеледі.

Қазақстан Республикасында табиғи ресурс ретінде тек жер – заңда белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жеке мен- шікте де болуы мүмкін. Жерге жеке меншік құқығы Қазақстан Республикасының Жер кодексімен реттеледі.

Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес, жеке меншікте болмайтын жер учаскелерін қоспағанда, мемлекеттік меншіктегі жер учаскелері азаматтар мен мемлекеттік емес заңды тұлғаларға жекеменшікке берілуі мүмкін.

Қазақстан Республикасы азаматтарына жер учаскелері жекеменшігінде:

- шаруа немесе фермер қожалығын;
- өзіндік қосалқы шаруашылық жүргізу, орман өсіру, бағ- бандық;
- жеке тұрғын үй және саяжай құрылысы үшін, сондай-ақ үйлерді (құрылыстарды, ғимараттарды) олардың мақса- тына сәйкес қызмет көрсетуге арналған жерді қоса ал- ғанда, өндірістік және өндірістік емес, оның ішінде тұр- ғын үйлерді (құрылыстарды, ғимараттарды) мен олар- дың кешендерін салуға берілген (берілетін) немесе олар салынған жер учаскелері болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік емес заңды тұлғаларының жекеменшігінде:

- тауарлы ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу;
- орман өсіру үшін;
- үйлерді (құрылыстарды, ғимараттарды) олардың мақса- тына сәйкес қызмет көрсетуге арналған жерді қоса ал- ғанда, өндірістік және өндірістік емес, оның ішінде тұрғын үйлер (құрылыстар, ғимараттар) мен олардың кешендерін салу үшін берілген (берілетін) немесе олар салынған жер учаскелері болуы мүмкін (23-бап).

Жер учаскесіне меншік құқығы:

- 1) меншік құқығын табыстау;
- 2) меншік құқығын беру;
- 3) меншік құқығының әмбебап құқықтық мирасқорлық тәртібімен (мұраға қалдыру, заңды тұлғаның қайта ұйымдастырылуы) ауысуы арқылы туындайды.

Меншік құқығын табыстау, беру және оның ауысуы жер учаскесінің нысаналы мақсаты ескеріле отырып, жүзеге асырылуға тиіс.

Жер учаскесіне меншік құқығы:

- 1) мемлекеттік органдар актілерінің;
- 2) азаматтық-құқықтық мәмілелердің негізінде;
- 3) Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген өзге де негіздерде туындайды (ҚР Жер кодексінің 22-бабы).

Егер Жер кодексінде және Қазақстан Республикасының өзге де заң актілерінде өзгеше көзделмесе, жер учаскесінің меншік иесі мемлекеттік органдардың қандай да бір рұқсатын алмай, жер учаскесін өз

қалауынша иелену, пайдалану және оған билік ету құқығын жүзеге асырады.

Меншік иесі өзінің жер учаскесіне қатысты оның нысаналы мақсатын өзгертпей, Қазақстан Республикасының заң актілерін де тыйым салынбаған кез келген мәмілелерді жасасуға құқылы.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелерінің меншік иелері аталған құқықтарды осы Кодекстің ережелерін ескере отырып іске асырады.

Жер учаскесіне меншік құқығы басқа адамға мәміле жасалған кездегі барлық ауыртпалықтарымен беріледі.

Жер учаскесінің меншік иесі оның нысаналы мақсатын өзгертпей, жер учаскесін уақытша пайдалану туралы шарттың негізінде оны уақытша пайдалануға беруге құқылы. Жер учаскесін уақытша пайдалану туралы шарт жалдау шарты (жалға алушымен) немесе өтеусіз пайдалану туралы шарт (өтеусіз пайдаланушымен) нысанында жасалады (ҚР Жер кодексінің 25-бабы). Қазақстан Республикасының Су кодексінің 29-бабына сәйкес, ауыл шаруашылығы су пайдаланушыларына қызмет көрсетуге арналған су шаруашылығы құрылыстары мемлекеттік

немесе жекеменшікте болуы мүмкін.

Мемлекеттік меншіктегі ауыл шаруашылығы су пайдаланушыларына қызмет көрсетуге арналған су шаруашылығы құрылыстары Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіп пен шарттар бойынша осы құрылыстарға қызмет көрсететін су пайдаланушыларға немесе олардың бірлестіктеріне жалға, сенімгерлік басқаруға, өтеусіз пайдалануға берілуі, сондай-ақ сатылуы немесе өтеусіз берілуі мүмкін.

Қазақстан Республикасының Орман кодексіне сәйкес, орман қоры мемлекеттік және жеке орман қорларынан тұрады (5-бап). Жеке орман қорына Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес жеке және мемлекеттік емес заңды тұлғаларға жекеменшікке немесе ұзақ мерзімді жер пайдалануға орман өсіру үшін нысаналы мақсатпен берілген жерлерде, солардың қаражаты есебінен жасалған: 1) қолдан өсірілген екіпелер; 2) табиғи тұқымдық және (немесе) вегетативтік жолмен пайда болған екіпелер; 3) жеке орман питомниктері; 4) арнайы мақсаттағы плантациялық екіпелер; 5) агроорман-мелиорациялық екіпелер; 6) жеке меншіктегі шаруашылық автомобиль жолдарына бөлінген белдеулердегі қорғаныштық екіпелер жатады.

Жеке орман қоры учаскелерін иеленуді, пайдалану мен оған билік етуді, осы Кодекске және Қазақстан Республикасының өзге де заң актілеріне сәйкес, жеке орман иеленушілер жүзеге асырады (7-бап).

Мемлекет табиғи ресурстардың меншік иесі ретінде адамның өз өмірі мен денсаулығы үшін қоршаған ортаның қолайлы болуы құқығын қамтамасыз ететін, қазіргі және болашақ ұрпақтың мүдделерін көздейтін, қоршаған ортаны қорғаудың құқықтық экономикалық және әлеуметтік негіздерін белгілеп, адам қызметінің қоршаған ортаға зиянды ықпал жасауына жол бермеу табиғи тепе-теңдікті сақтау мен табиғат қорларын тиімді пайдалану шараларын жүзеге асырады.

Табиғат объектілеріне меншік құқығының субъектілері

Меншік қатынастарында құқықтарға ие тұлға меншік иесі болып табылады. Оған өз мүлкін иелену, пайдалану және билік ету құқығы тиесілі болады. Меншік қатынастарындағы міндетті субъектілер азаматтық құқықтарға ие өзге субъектілер. Олар меншік иесінің құқықтарын шектемеуі және бұзбауы тиіс.

Қазақстан Республикасында табиғат объектілеріне меншік субъектісі Конституцияға сәйкес Қазақстан Республикасының меншік туралы заңымен белгіленеді. Меншік туралы заңның республика аумағында мемлекеттік меншік құқығының субъектісі Қазақстан Республикасы деп көрсетілген.

Қазақстан Республикасы атынан мемлекеттік меншікті иелену, пайдалану және оған билік ету өкілеттігін тікелей немесе арнайы мемлекеттік органдар арқылы Қазақстан Республикасының Үкіметі жүзеге асырады. Осыған орай, Қазақстан Республикасы Үкіметі, жергілікті атқарушы органдары мен басқа да құрылымдар табиғат объектілерін иеленуді, пайдалануды және билік етуді заңдарда белгіленген құзірет шегінде жүзеге асырады.

Табиғат объектілеріне мемлекеттік меншік құқығын жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың құзыреттері арнайы заңдарда бекітіледі: Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі, Қазақстан Республикасының Жер кодексі, Қазақстан

Республикасының Орман кодексі, Қазақстан Республикасының Су кодексі, Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы Қазақстан Республикасының заңы, Қазақстан Республикасының Жануарлар дүниесін пайдалану, қорғау және өсімін молайту туралы заңы. Мысалы, Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес, елді мекендер жерін қоспағанда, аудан шекарасының шегінде жер қатынастарын реттеу саласында аудандық (қалалардағы аудандардан басқа) атқарушы органның құзырына тіне мыналар жатады:

1) Жер кодексінің 13, 16, 18 және 19-баптарында көзделген жағдайларды қоспағанда, жер учаскелерін жекеменшікке және жер пайдалануға беру;

1-1) жер қойнауын мемлекеттік геологиялық зерделеумен және барлаумен байланысты жер қойнауын пайдалану мақсаттары үшін жер учаскелерін беру;

Жер кодексінің 13, 16 және 18-баптарында көзделген жағдайларды қоспағанда, жер учаскелерін алып қою, соның ішінде мемлекет мұқтажы үшін алып қою;

2) ауылдық атқарушы органдардың құзырына берілген ауыл шаруашылығы алқаптарын қоса алғанда, елді мекендер аумағында жер шаруашылық орналастыру жобаларын тиісті өкілді органның бекітуіне әзірлеу және олардың орындалуын қамтамасыз ету;

4-1) Жер кодексінің 49-2-бабына сәйкес жерді резервте қалдыру;

5) Жер кодексінің 71-бабының 2-тармағына сәйкес іздестіру жұмыстары үшін жер учаскесін пайдалануға рұқсат беру;

5-1) осы Кодекстің 69-бабына сәйкес қауымдық сервитуттар белгілеу;

5-2) елді мекендердің аумақтарын жер-шаруашылық орналастырудың бекітілген жобаларын тұрғындар үшін қолжетімді орындардағы арнаулы ақпараттық стендтерде орналастыру;

6) арнайы жер қорын құру;

8) жерді аймақтарға бөлу жобаларын (схемаларын) ауданның өкілді органына бекітуге табыс ету;

10) жергілікті мемлекеттік басқару мүддесінде Қазақстан Республикасының заңнамасымен жергілікті атқарушы органдарға жүктелетін өзге де өкілеттіктерді жүзеге асыру (ҚР ЖК 17-бабы).

Мемлекеттің табиғат қорларын иелену, пайдалану және билік ету құқығының табиғи ресурстарды пайдаланушылар, иеленушілер мен кейде билік етушілердің құқығынан ерекшеліктері бар. Мұны меншік иесі құқығының мазмұнынан айқын ажыратуға болады.

Бірінші ерекшелік. Мемлекет табиғат қорларына өз құқығының мазмұнын түзіп, оларды меншік иесі ретінде жүзеге асырады. Басқалар, табиғат қорларын иеленушілер, пайдаланушылар мемлекет белгілеп берген құқық шеңберінде ғана жүзеге асырады.

Екінші ерекшелік. Мемлекет табиғат қорларына меншік құқығын мемлекет өз атынан қоғамның, барлық адамдардың мүддесі үшін пайдаланады. Басқа табиғат қорларын иеленушілер, пайдаланушылар өзіне иеленуге, пайдалануға берілген табиғат объектісін өз мүддесі үшін заңда көрсетілген мақсатта ғана пайдаланады.

Үшінші ерекшелік. Табиғат қорларына мемлекеттің билік жүргізуі шексіз және оған ешкім шек қоя алмайды, оны тоқтата да алмайды. Бірақ табиғат қорларына мемлекеттік билік Конституцияға сәйкес болуы қажет. Сондықтан, Конституцияға қайшы келетін заң нормаларының күші болмайды.

Табиғат қорларын мемлекеттен басқа иеленушілер мен пайдаланушылар (жеке және заңды тұлғалар) заңда белгіленген реттерде белгілі бір шекте билік ету құқығын пайдалануы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандай, Қазақстан Республикасында табиғи ресурстар мемлекеттің меншігінде болады, тек өсімдіктер мен жануарлар әлемінің объектілері мен жекелеген жер учаскелері жеке меншікте бола алады. Жануарлар дүниесін пайдалану, қорғау және өсімін молайту туралы Қазақстан Республикасының заңына сәйкес, жануарлар дүниесі мемлекеттік меншікте болады. Мекендейтін ортадан осы Заңда белгіленген тәртіппен алынған, сондай-ақ еріксіз және (немесе) жартылай ерікті жағдайларда өсіріліп, ұсталатын жануарлар дүниесінің объектілері оларды аулаған, өсіретін және ұстайтын жеке және заңды тұлғалардың меншігі болып табылады (4-бап).

Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес, жер учаскелері мемлекеттік және жеке меншікте болуы мүмкін. Жер учаскелері жеке меншікке азаматтарға:

- шаруа немесе фермер қожалығын;
- өзіндік қосалқы шаруашылық жүргізу, орман өсіру, бағбандық;
- жеке тұрғын үй және саяжай құрылысы үшін, сондай-ақ үйлерді (құрылыстарды, ғимараттарды) олардың мақсатына сәйкес қызмет көрсетуге арналған жерді қоса алғанда, өндірістік және өндірістік емес, оның ішінде тұрғын үйлерді (құрылыстарды, ғимараттарды) мен олардың кешендерін салуға берілген (берілетін) немесе олар салынған жер учаскелері болуы мүмкін.

Оралмандарға жер пайдалану құқығымен берілген жер учаскелері Қазақстан Республикасының азаматтығын алғаннан кейін Жер кодексінде белгіленген тәртіппен және жағдайларда олардың жекеменшігіне өтеді (ҚР ЖК 46-бабы).

Шетел тұлғаларына үйлерді (құрылыстарды, ғимараттарды) олардың мақсатына сәйкес қызмет көрсетуге арналған жерді қоса алғанда, өндірістік және өндірістік емес, оның ішінде тұрғын үйлер (құрылыстар, ғимараттар) мен олардың кешендерін салу үшін берілген (берілетін) немесе олар салынған жер учаскелері шетелдіктердің, азаматтығы жоқ адамдардың және шетелдік заңды (мемлекеттік емес) тұлғалардың жеке меншігінде болуы мүмкін.

Мемлекеттік емес заңды тұлғаларға:

- тауарлы ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу;
- орман өсіру үшін;
- үйлерді (құрылыстарды, ғимараттарды) олардың мақсатына сәйкес қызмет көрсетуге арналған жерді қоса алғанда, өндірістік және өндірістік емес, оның ішінде тұрғын үйлер (құрылыстар, ғимараттар) мен олардың кешендерін салу үшін берілген (берілетін) немесе олар салынған жер учаскелері болуы мүмкін (23- бап).

Жер учаскесіне жеке меншік қатынастарын реттейтін жер заңнамасы жер учаскелерін беру субъектілер, нысаналы мақсаты, жер учаскесін беру көлеміне байланысты шектеулер орнатады.

Табиғат объектілеріне меншік құқығының мазмұны

Табиғи объектілерге меншік құқығының мазмұнына иелену, пайдалану және билік кіред

i. Табиғат объектілерін иелену құқығы – іс жүзінде табиғи объектілерді иеленуді жүзеге асырудың заңмен қамтамасыз етілген мүмкіндігі.

Табиғат объектілерін пайдалану құқығы – табиғи ресурс- тардың пайдалы қасиеттерін және одан түскен табысты ием- дену, сондай-ақ өзге де пайда алу қызметі.

Табиғат объектілеріне билік ету құқығы – табиғи объектіле- рінің іс жүзінде немесе заң жүзінде тағдырын айқындауға бері- летін мүмкіндігі.

Азаматтық заңнамаға сәйкес, меншік иесі өзіне тиесілі мү- лікке қатысты өз қалауы бойынша кез келген әрекеттер жасауға, соның ішінде бұл мүлікті басқа адамдардың меншігіне беріп, иелігінен шығаруға, өзі меншік иесі болып қала отырып, оларға мүлікті иелену, пайдалану және оған билік ету жөніндегі өз өкілеттігін тапсыруға, мүлікті кепілге беруге және оған басқа да әдістермен ауыртпалық түсіруге, оларға өзгеше түрде билік етуге құқылы.

Меншік иесінің өз өкілеттігін жүзеге асыруы басқа тұлғалар мен мемлекеттің құқықтарын және заңмен қорғалатын мүд- делерін бұзбауға тиіс. Құқықтар мен заңды мүдделерді бұзу- шылық басқа нысандармен қатар, меншік иесінің өзінің моно- полиялық және өзге де басымдық жағдайын пайдаланып қиянат жасауынан көрінуі мүмкін.

Меншік иесі өз құқықтарын жүзеге асырған кезде азамат- тардың денсаулығы мен айналадағы ортаға келтірілуі мүмкін зардаптарға жол бермеу шараларын қолдануға міндетті.

Меншік құқығының мерзімі шексіз. Мүлікке меншік құқы- ғы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде көздел- ген негіздер бойынша ғана ықтиярсыз тоқтатылуы мүмкін.

Заң құжаттарында көзделген реттерде, жағдайлар мен шек- терде меншік иесі өз мүлкін басқа адамдардың шектеулі түрде пайдалануына жол беруге міндетті (ҚР АҚ 188- бабы).

Сонымен қатар экологиялық қатынастар аясында аталған құқықтар меншік объектісіне (табиғи ресурстар) және субъек- тілердің түрлеріне (мемлекет, ұйымдар, жеке тұлғалар) байла- нысты ерекшелінеді.

Табиғи ресурстар меншік құқығының ерекше объектілері, олар табиғи жолмен пайда болуына байланысты алғашқы құны жоқ, кеңістік қатынастарында шектелген, қоршаған ортаның сапасын қамтамасыз етуде ерекше маңызға ие болады, және қоғамның тұрақты дамуының негізі болып табылады. Табиғи ресурстар және тұтастай қоршаған ортаның жағдайы мен пай- далану – қоғамдық мүдделер аясы, сондықтан мемлекет табиғи ресурстарға меншік қатынастарын реттеуге заңдық шектеулер белгілеу арқылы араласады.

Табиғат объектілеріне меншік құқығының пайда болуы және оны тоқтату негіздері

Табиғи ресурстарға меншік құқығының пайда болуы мен тоқтату негіздері заңмен анықталады және меншік нысанына байланысты болады.

Табиғи ресурстарға жеке меншік құқығы қолданыстағы заңнамаға сәйкес мемлекеттік меншіктегі табиғи ресурстарды мемлекеттік меншіктен жеке меншікке жеке немесе заңды тұл- ғаларға беру негізінде пайда болады.

Жеке меншіктегі табиғи ресурстар мемлекеттік меншікке мына жағдайларда өтуі мүмкін:

- міндеттемелері бойынша өндіріп алу жүргізілген кезде;
- мемлекет мұқтажы үшін мәжбүрлеп иеліктен шығарылған;
- заңдарды бұза отырып пайдаланылып жүрген табиғи объектіні мәжбүрлеп алып қойылған;
- тәркілеу.

ҚР Жер кодексіне сәйкес жеке меншікте болмайтын жер учаскелерін қоспағанда, мемлекеттік меншіктегі жер учаскелері азаматтар мен мемлекеттік емес заңды тұлғаларға жеке мен- шікке берілуі мүмкін.

Жер учаскесіне меншік құқығы:

- 1) меншік құқығын табыстау;
- 2) меншік құқығын беру;
- 3) меншік құқығының әмбебап құқықтық мирасқорлық тәртібімен (мұраға қалдыру, заңды тұлғаның қайта ұйымдасты- рылуы) ауысуы арқылы туындайды.

Меншік құқығын табыстау, беру және оның ауысуы жер учаскесінің нысаналы мақсаты ескеріле отырып, жүзеге асы- рылуға тиіс.

3. Жер учаскесіне меншік құқығы:

- 1) мемлекеттік органдар актілерінің;
- 2) азаматтық-құқықтық мәмілелердің негізінде;
- 3) Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген өзге де негіздерде туындайды. Жер учаскесіне жеке меншік құқығы:

- 1) меншік иесі – жер учаскесіне құқығын иеліктен шығарып басқа тұлғаларға берген;
- 2) меншік иесі меншік құқығынан бас тартқан;
- 3) жер учаскесіне меншік құқығынан Қазақстан Республи- касының заң актілерінде көзделген өзге де жағдайларда айырыл- ған ретте тоқтатылады.

Меншік иесінен жер учаскесін олардың келісімінсіз алып қоюға:

- 1) меншік иесінің міндеттемелері бойынша жер учаскесінен өндіріп алу жүргізілген;
- 2) жер учаскесі мемлекет мұқтажы үшін мәжбүрлеп иелік- тен шығарылған;
- 3) Жер кодексінің 92 және 93-баптарында көзделген жағ- дайларда, мақсатына сай пайдаланылмай отырған немесе Қазақ- стан Республикасының заңдарын бұза отырып пайдаланылып жүрген жер учаскесі

меншік иесінен мәжбүрлеп алып қойыл-ған;

- 4) радиоактивті ластануға ұшыраған жер учаскесі оның мен-шік иесінен, құны тең жер учаскесі беріле отырып, мәжбүрлеп иеліктен шығарылған;
- 5) тәркіленген реттен басқа жағдайларда жол берілмейді (ҚР Жер кодексінің 81-бабы).

Бақылау сұрақтары:

1. Табиғат объектілеріне меншік құқығының түсінігін ашып көрсетіңіз.
2. Табиғат объектілеріне меншік құқығының субъектілерін атаңыз.
3. Табиғат объектілеріне меншік құқығының мазмұнын ашып көрсетіңіз.
4. Табиғат объектілеріне меншік құқығының пайда болу және тоқтату негіздерін атаңыз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жылғы
2. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі.
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. 27 желтоқсан 1994 жылғы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 шілдедегі №477 Орман кодексі // Егемен Қазақстан, 2003 жылғы 19 шілде. – №180-181.
4. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы №442 Жер Кодексі
5. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 9 шілдедегі №481 Су Кодексі
6. Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 24 маусымдағы №291-IV Заңы //Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. – 2010. – №12 (2565). – 60-құжат.
7. Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі № 593 Заңы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. – 2004. – №18. – 107-құжат.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ оқу-әдістемелік кешені

6B04205 – «Құқықтану» білім беру бағдарламасы

Пән: Экологиялық құқық

Дәріс кешені

4 классикалық дәріс.

Табиғатты пайдалану құқығы ұғымын және олардың түрлері.

Мақсаты: Қазақстан Республикасының табиғатты пайдалану құқығы ұғымын және олардың түрлерін қарастыру.

Түйінді сөздер: Табиғат пайдалану құқығы, Қазақстан Республикасының экология заңнамасы, экологиялық қауіпсіздік, Қазақстан Республикасының орнықты дамуының экологиялық негіздері, қоршаған орта, экологиялық бағалау, экологиялық талаптар.

Негізгі сұрақтар: Табиғат пайдалану құқығының түсінігі, белгілері және мазмұны. Табиғат пайдалану құқығының түрлері, объектілері және субъектілері. Табиғат пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттері. Арнайы табиғат пайдалану құқығының пайда болу, өзгеру және тоқтату шарттары.

Табиғат пайдалану құқығының түсінігі, белгілері және мазмұны

Табиғатты пайдалану деп адамның табиғатқа әсер етуінің барлық нысандарын (оны қорғауды қоса алғанда) айтуға болады. Адам мен табиғатқа келтірілген экологиялық салдарға байланысты табиғат пайдалануды екі нысанға бөліп қарастыруға болады.

Бірінші нысан – табиғатты ұтымды пайдалану. Ол экономикалық даму мен тұрақты табиғи орта арасындағы тепе-теңдік, табиғат байлықтарын бүгінгі және болашақ ұрпақ мүддесі үшін сақтау, адамның өмірі мен денсаулығы үшін қолайлы қоршаған ортаны, қоғамның табиғи ресурстарға қажеттілігін қамтамасыз ететін, табиғаттың заңдылығын есепке ала отырып жүзеге асырылатын саналы мақсатқа бағытталған қызметті білдіреді. Ұтымды табиғатты пайдаланудың міндетті шарты – экологиялық мәселелерді шешуге байланысты қажетті шараларды қолдану.

Екінші нысан – табиғатты ұтымсыз пайдалану. Ол табиғат заңдарын бұзатын қызметті білдіреді. Оның нәтижесінде қоршаған ортаның сапасы төмендейді, табиғи ресурстар сарқылады, адамдардың өмірінің табиғи ортасы нашарлайды.

Заңдық мағынада табиғатты пайдалану – оның әртүрлі нысандары мен түрлерін біріктіретін түсінік.

Табиғи ресурстарды пайдалану және табиғи объектілердің құқықтық жағдайын – арнайы заңның табиғи ресурстарды пайдалануға беру ережелері айқындайды.

Табиғатты пайдалану құқығы – қоғам мен мемлекеттің, азаматтардың экономикалық, экологиялық және күнделікті қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жер, жер қойнауы, су және өзге де табиғи ресурстарды пайдалануға байланысты жеке және заңды тұлғалардың қызметін реттейтін заңмен белгіленген нормалар мен ережелердің жиынтығы.

Табиғатты пайдалану құқығын үш мағынада қарастыруға болады. Біріншіден, объективті құқық, яғни табиғатты пайдалану туралы құқықтық нормалар мен нормативтік актілердің жиынтығы. Екіншіден, субъективтік құқық, яғни табиғатты пайдалану құқығының субъектілерінің құқықтары мен міндеттерінің жиынтығы. Үшіншіден, табиғатты пайдаланудың субъективтік және объективтік құқығын жүзеге асыру тетігі болып табылатын құқықтық қатынас ретінде.

Табиғатты пайдалану құқығы арқылы мемлекеттің және өзге де меншік иелері мен пайдаланушылардың және өзге де табиғат пайдалану құқықтық қатынастарына қатысушылардың табиғи ресурстарға қатысты құқықтары жүзеге асырылады. Демек, аталған субъектілердің арасында табиғатты пайдалануға қатысты өзара қарым-қатынастар туындайды, табиғат пайдалану құқығының экономикалық, экологиялық,

мәдени, тәр- биелік, эстетикалық және өзге де нысандары жүзеге асыры- лады.

Табиғат пайдалану құқығын сипаттаған кезде ол құқықтың табиғатты пайдаланудың барлық нысандары мен түрлеріне қатысы бар деп айта алмаймыз, тек қана құқықтық реттеуге жа- татын және құқықтық реттелуді қажет ететін түрлерге байла- нысты. Мысалы, табиғат пайдалану құқығының пәніне дем алу үшін атмосфералық ауаны, күн энергиясын пайдалану жат- пайды.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне сәйкес адамның күнделікті өмірінде, жеке және заңды тұлғалардың шаруашылық және өзге де қызметінде табиғи ресурстарды пай- далануы және (немесе) қоршаған ортаға әсер етуі табиғат пай- далану болып табылады.

Табиғи ресурстарды пайдалану, яғни табиғи ресурстардың пайдалы қасиеттерін алу. Ал, әсер ету – адамның шаруашылық қызметінің қоршаған ортаға тікелей әсері.

Қоршаған ортаға әсер етуді төрт топқа бөліп көрсетуге болады: алдын ала жоспарланған, жоспарланбаған, тікелей, жа- нама.

Алдын ала жоспарланған әсер ету қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында материалдық өндіріс үрдісінде орын алады. Оған пайдалы қазбаларды өндіру, гидротехникалық құрылғыларды салу, ағаш дайындау үшін және жер учаскелері- нің аудандарын кеңейту үшін орманды кесу және тағы басқалар жатады.

Жоспарланбаған әсер ету жоспарлы әсер етуге қосымша пайда болады. Мысалы: пайдалы қазбаларды ашық түрмен өнді- ру – жерасты суларының деңгейін төмендетеді, атмосфералық ауаны ластайды және т.б.

Жоспарланған және жоспарланбаған әсер етулер тікелей немесе жанама болуы мүмкін.

Тікелей әсер етулер адамның шаруашылық қызметінің қор- шаған ортаға тікелей әсері, соның ішінде жер учаскесін сулан- дыру – топыраққа тікелей әсер етеді және онымен байланысты үрдістерді өзгертеді.

Жанама әсер етулер бір-біріне байланысты құбылыстар арқылы болады. Мысалы, жоспарланған жанама әсер етулер – тыңайтқыштарды қолдану және олар арқылы егістіктің көлеміне әсері.

Табиғи ресурстарды пайдалану құқығын мақсатына қарай екіге бөлуге болады: Біріншісі – табиғи ресурстарды экономикалық, экологиялық сауықтыру, эстетикалық қажеттіліктер үшін пайдалану құқығы.

Екіншісі – табиғи ресурстарды адам өмірі мен денсаулығы үшін пайдалану құқығы.

Бірінші топтағы табиғи ресурстарды пайдалану құқығы табиғи қорлардың белгілі бір түрін немесе түрлерін заңдарда көрсетілген мақсаттарда тиімді пайдалануды және оларды қорғауды көздейді.

Екінші топтағы табиғи ресурстарды пайдалану құқығы атмосфералық ауаның тазалығын, климатқа, жерге, орманға,суға, тағы басқа табиғат объектілеріне табиғи немесе жасанды апаттың болмауын талап етеді.

Бұл ерекшеліктер табиғи ресурстарды пайдалану мен қор- ғаудың экологиялық қатынастарын реттеу кезінде қолданылады. Табиғи ресурстарды пайдалану табиғатты жалпы және арнайы пайдалану тәртібімен жүзеге асырылады.

Табиғатты пайдалану құқығы экономикамен тығыз байла- нысты, табиғатты пайдалану – экономикалық қатынастардың құқықтық нысаны болып табылады. Табиғат пайдаланудың нысаны мен мазмұны бар, олар өзара тығыз байланысты.

Табиғатты пайдаланудың мазмұны дегеніміз – заңға негіз- делген және өзара байланысы бар белгіленген тәртіппен жеке және заңды тұлғаларға берілген табиғи ресурстарды иелену мен пайдалану құқықтарының жиынтығы. Иелену мен пайдалану өзара біріккен құқықтар, өйткені табиғи объек- тіні оны иелену кезінде ғана пайдалана алады. Иелену құқығы кез келген табиғатты пайдаланудың алғышарты болып табы- лады.

Табиғатты пайдалану құқығы – заңға негізделген өндіріс немесе жеке қажеттіліктер

үшін пайдалы қасиеттерді алу арқылы табиғи объектіні пайдалану. Табиғатты пайдалану құқығы табиғи объектіні пайдалануға байланысты құқықтар мен міндеттер арқылы көрініс табады.

Демек, табиғатты пайдалану құқығын үш мағынада қарастыруға болады. Біріншіден, объективті құқық, яғни табиғатты пайдалану туралы құқықтық нормалар мен нормативтік актілердің жиынтығы. Екіншіден, субъективтік құқық, яғни табиғатты пайдалану құқығының субъектілерінің құқықтары мен міндеттерінің жиынтығы. Үшіншіден, табиғатты пайдаланудың субъективтік және объективтік құқығын жүзеге асыру тетігі болып табылатын құқықтық қатынас ретінде.

Табиғат пайдалану құқығының түрлері, объектілері және субъектілері

Табиғат пайдалану құқығының негізгі жіктеуші белгілері дегеніміз – табиғи объектілерді пайдалану мақсаты бойынша және табиғатты пайдалану субъектілері бойынша айқындалатын айырмашылық.

Жіктеу белгілеріне байланысты табиғатты пайдаланудың келесі түрлерін бөліп көрсетуге болады.

Адам мен азаматтың қолайлы қоршаған ортаға деген табиғи құқығы және табиғи объектіге байланысты жалпы табиғатты пайдалану құқығы. Аталған құқықты жүзеге асыру үшін арнайы рұқсат қажет емес.

Арнайы мемлекеттік органнан рұқсат алудың міндеттілігі бойынша арнайы табиғатты пайдалану.

Табиғатты пайдалану – мақсатына байланысты ауыл шаруашылығындағы, өнеркәсіп және энергетика саласындағы, көлік, қорғаныс мақсатындағы табиғатты пайдалану және өзге де мақсаттарда пайдалану.

Табиғат пайдалану әдістеріне (шарттарына) байланысты табиғи ресурсты табиғи ортадан алу арқылы немесе табиғи ортадан алмай пайдалану болып бөлінеді. Аталған табиғатты пайдалану құқықтары су және орман заңнамасы, жер қойнауын пайдалану, жануарлар дүниесін пайдалану заңнамаларында бекітіледі.

Бір табиғи ресурсты пайдалану кезінде басқа табиғи ресурсқа және қоршаған ортаға болуы мүмкін минималды экологиялық жағымсыз антропогендік әсерін қамтитын кешенді табиғатты пайдалану құқығын атауға болады.

Меншік құқығымен немесе пайдалану құқығымен тиесілі оқшауланған табиғи объектіні (жер учаскесі, су объектісінің бөлігі, жер қойнауының бір бөлігі, және т.б.) пайдалануға байланысты жеке табиғатты пайдалану ажыратылады.

Жеке табиғи объектіні меншік иесінің беруіне байланысты бастапқы табиғат пайдалану құқығы – мемлекеттен не басқа да бастапқы табиғат пайдаланушылардан сол құқықтан айыру немесе әмбебап құқық мирасқорлығы тәртібімен алынған құқық. Меншік иесі емес тұлғамен берілген кейінгі табиғатты уақытша пайдалану құқығы – бұл мәртебені өзінде сақтап қалатын бастапқы табиғат пайдаланушыдан шарт негізінде алынған құқық.

Мерзіміне байланысты табиғатты пайдалану құқығы мерзімі шектелмеген, яғни тұрақты немесе мерзімі шектелген уақытша (қысқа мерзімді немесе ұзақ мерзімді) болуы мүмкін.

Табиғат пайдалануды құқықтық реттеудің пәндік-салалық белгісіне байланысты жер пайдалану құқығы, су пайдалану құқығы, жер қойнауын пайдалану құқығы, орман пайдалану құқығы және т.б. болып бөлінеді.

Аталған табиғи объектілерді пайдалану құқығының түрлерінің жиынтығы табиғатты пайдалану құқығын көрсетеді.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде табиғат пайдаланудың жалпы және арнайы түрлері бекітіледі. Жалпы табиғат пайдалану тұрақты болып табылады және халықтың өмірлік қажетті сұраныстарын қанағаттандыру үшін және табиғи ресурстар пайдалануға берілмей, тегін жүзеге асы-

рылады.

Жалпы табиғатты пайдалану құқығы пайда табуға байланысты емес, адамның жеке қажеттіліктерін қанағаттандыруға арналған, сондықтан жеке арнайы рұқсатты талап етпейді. Сонымен қатар егер Қазақстан Республикасының заңдарында көзделсе, табиғатты жалпы пайдалануды шектеуге жол беріледі.

Табиғатты жалпы пайдалану – бұл адамның күнделікті өмірі мен денсаулығы, мәдени-эстетикалық қажеттіктерін табиғат объектілері есебінен тегін қанағаттандыру.

Табиғатты жалпы пайдалану үшін табиғи ресурстар жеке-леген азаматтарға бекітіліп берілмейді. Кейбір реттерде арнайы уәкілдік берілген органдар мен жергілікті өкілетті органдар табиғатты жалпы пайдаланудың өзге шарттарын белгілеуі мүмкін.

Жер заңнамасында жалпы жер пайдалану құқығы тікелей қарастырылмаған. Бірақ елді мекендер жерінің құрамында ортақ пайдаланудағы жер учаскелері кіреді. Халықтың ұйымдасқан түрдегі жаппай демалысы мен туризміне арналған және сол үшін пайдаланылатын рекреациялық мақсаттағы жер учаскелері белгіленген.

Жалпы су пайдалану ержелері Қазақстан Республикасының Су кодексімен реттеледі. Жалпы су пайдалануға – су объекті-лерін арнайы техникалық құралдар мен құрылғылар пайдалан-бай, азаматтардан арнайы рұқсат алынбай ауыз су және күн-делікті өмірлік қажеттіліктері үшін пайдалану, шомылу, мал суару мақсатында пайдалану жатады. Сонымен қатар жалпы су пайдалануда су объектілерінде адамдардың өмірі мен денсаулығын сақтау мақсатында ережелерді және уәкілетті мемлекеттік органдармен бекітілген ережелерді сақтау міндеттілігі жүктеледі. Су пайдалануды жүзеге асыру жалпы пайдаланудағы барша халыққа қолжетімді, ашық пайдаланудағы су объекті-лерінде жүзеге асады. ҚР Су кодексіне сәйкес, егер Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше жағдай көзделмесе, бар-лық су объектілері ортақ пайдаланудағы объектілер болып табы-лады. Бірақ Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайларда ортақ пайдаланудағы су объектілерін пайдалануды шектеуге жол беріледі.

Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы Қазақстан Республикасының заңына сәйкес, жер қойнауын пайдаланушыға жеке меншік немесе жер пайдалану құқығымен тиесілі жер учаскелерінде кең таралған пайдалы қазбаларды және жерасты суларын өз мұқтажы үшін тәулігіне елу текше метрден аспайтын көлемде өндіру тұрақты және өтеусіз жер қойнауын пайдалану құқығымен жүзеге асырылады.

Орманды жалпы пайдалану құқығы орман заңнамасымен белгіленеді. Жалпы орман пайдалануда жеке тұлғалар өздерінің қажеттілігі үшін жабайы жемістер, жаңғақтар, саңырауқұлақтар, жидектер, дәрілік шикізат және өзге де жанама орман ресурс-тарын жинауды жүзеге асырады.

Арнайы табиғат пайдалану – ҚР Экологиялық кодексінде және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында белгілен-ген тәртіппен табиғи ресурстарды ақылы негізде пайдалануды және (немесе) қоршаған ортаға эмиссияларды жүзеге асыратын жеке және (немесе) заңды тұлғаның қызметі.

Табиғат пайдалану түрлеріне: 1) жерді пайдалану; 2) суды пайдалану; 3) орманды пайдалану; 4) жер қойнауын пайдалану; 5) жануарлар дүниесін пайдалану; 6) өсімдіктер дүниесін пай-далану; 7) қоршаған ортаға эмиссиялар; 8) Қазақстан Республи-касының заңдарында белгіленетін өзге де табиғат пайдалану түрлері жатады.

Табиғат пайдалану түрлері бойынша арнайы табиғат пай-далану құқығының туындау ерекшеліктері Қазақстан Республи-касының заңдарында айқындалады.

Экологиялық құқық ғылымында арнайы табиғат пайдалану құқығы деп белгілі субъектілер мен уәкілетті мемлекеттік ор-гандардың рұқсаты негізінде қоғамның, жеке және заңды тұлға-лардың экономикалық мүддесін қанағаттандыру мақсатында, жалпы табиғатты пайдалануға қарағанда қоршаған ортаға әсері көбірек табиғатты

пайдалану танылады. Арнайы табиғат пайдаланудың екі нысанын бөліп қарастырамыз: кешенді табиғат пайдалану және жеке табиғи ресурстарды пайдалану құқығы (жер учаскесін, жер қойнауын, орман ресурстарын және т.б.). Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне сәйкес, арнайы табиғат пайдалану табиғат пайдаланудың бір түрін не олардың бірнеше түрінің жиынтығын қамтуы мүмкін.

Бір табиғи ресурсты пайдалануға берген кезде онымен байланысы бар өзге де табиғи ресурстар да пайдаланылады немесе оларға әсер етіледі. Заң әдебиетінде кешенді табиғат пайдалану аумақтағы экологиялық жағдайды есепке ала отырып, кешенді табиғат пайдаланудың қоршаған ортаға жағымсыз әсерін азайту және сол аумақтағы табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету мақсатында жүзеге асырылатын бір немесе бірнеше табиғи ресурстарды қатар пайдалану танылады.

Жекелеген табиғи ресурстар (жер, жер қойнауы, су, орман, жануарлар дүниесі) арнайы табиғат пайдалануға кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру мақсатында беріледі.

Жер заңнамасында арнайы жер пайдалану құқығы деген түсінік кездеспейді, бірақ жер пайдалану құқығы көп жағдайда (жалпы ортақ пайдаланудағы жер учаскелерін пайдалану құқығынан басқа жағдайларда) арнайы болып табылады. Жер пайдалану құқығы: 1) мемлекеттік органдар актілерінің; 2) азаматтық құқықтық мәмілелердің негізінде; 3) Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген өзге де негіздерде туындайды.

Арнайы су пайдалану арнайы құрылғылары, техникалық құралдарды пайдалану арқылы жүзеге асырылады.

Жер қойнауын жалпы пайдалану түрлерінен басқа жер қойнауын пайдалану жөніндегі операциялардың барлық қалған түрлері уақытша және өтемді жер қойнауын пайдалану негізінде жүзеге асырылады. Кең таралған пайдалы қазбаларды және жерасты суларын өз мұқтажы үшін өндіруді жүзеге асыратын тұлғаларды қоспағанда, жер қойнауын пайдаланушылар кәсіпкерлік қызмет субъектілері болып табылуы тиіс.

Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі №593 Заңына сәйкес, жануарлар дүниесін арнайы пайдалануға жануарлар дүниесі объектілерін және олардың тіршілік ету өнімдерін мекендейтін ортасынан алу арқылы пайдалану жатады. Жануарлар дүниесі арнайы пайдалануға Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен берілетін жануарлар дүниесін пайдалануға арналған рұқсаттар негізінде беріледі.

Арнайы орман пайдалану құқығы Қазақстан Республикасының Орман кодексінде бекітілген. Мемлекеттік орман қоры учаскелерінде ұзақ мерзімді орман пайдалану құқығы тендер нәтижелері туралы хаттама және сол негізге алынып жасалған шарт негізінде туындайды. Мемлекеттік орман қоры учаскелерінде қысқа мерзімді орман пайдалану құқығы орман билетінің негізінде туындайды. Мемлекеттік орман қоры учаскелерінде орман пайдалануды жүзеге асыруға рұқсаттама құжаттары: ағаш кесу билеті мен орман билеті негізінде ғана жол беріледі.

Табиғи ресурстарды арнайы пайдалану барысында күрделі экологиялық қатынастар туындайды. Олар табиғи объектілерді пайдаланудың түріне, мақсатына, орналастыруға, мөлшерлеуге, қорғауға, тағы басқа жағдайларға байланысты болғандықтан, мемлекет тарапынан арнаулы ережелерді белгілеуді талап етеді. Сондықтан экологиялық заңнамада табиғатты пайдаланушыға табиғи ресурстар табиғатты арнайы пайдалану тәртібімен шаруашылық және өзге де шараларды жүзеге асыру үшін шарт немесе пайдалануға рұқсат беру негізінде пайдалануға немесе жалға беріледі.

Табиғи ресурстарды иелену және пайдалану кепілдіктері Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде, Жер кодексінде, Су кодексі, Орман кодексі және басқа табиғат қорғау заңдарындағы жеке баптардың ережелерінде берілген.

Қоршаған ортаға эмиссияларды жүзеге асыратын жеке және (немесе) заңды тұлғаның қызметін заң шығарушы арнайы табиғат пайдалануға жатқызады.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне сәйкес, қоршаған ортаға эмиссиялар дегеніміз – ластаушы заттардың шығарындылары, төгінділері, қоршаған ортада өндіріс және тұтыну қалдықтарын орналастыру, зиянды физикалық әсер ету, күкіртті қоршаған ортада ашық түрде орналастыру және сақтау. Арнайы табиғат пайдалану түрі ретінде қоршаған ортаға эмиссиялар қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органның рұқсаты негізінде жүзеге асырылады.

Табиғи ресурстарды пайдалану объектілеріне – жер, су қорлары, орман қорлары, жер қойнауының кен байлықтары, жануарлар мен өсімдіктер дүниесінің жеке түрлері жатады. Аталған қорлардың және басқа табиғи объектілердің кез келген түрі иелену немесе пайдалану объектісі бола алмайды. Сондықтан табиғи ресурстың заңда көрсетілген түрі ғана иемдену немесе пайдалану объектісі бола алады. Сонымен қатар олар кез келген заңды ұйымдарға немесе жеке тұлғаларға беріле бермейді. Мысалы, орман қоры учаскелері иелік етуге мемлекеттік орман шаруашылығы кәсіпорындарына, мекемелері мен ұйымдарына, сондай-ақ қорықтар мен ұлттық парктерге орман шаруашылығын жүргізу үшін беріледі. Басқа заңды ұйымдар мен заңды тұлғалар иелігіне заңда белгіленген тәртіппен орман шаруашылығын жүргізу үшін орман қорының учаскелері берілуі мүмкін.

Табиғи ресурстарды иелену, пайдалану, жалға алуды, мемлекеттік, қоғамдық, кооперативтік, акционерлік, тағы басқа кәсіпорындар, мекемелер мен ұйымдар жүзеге асырады, сондай-ақ Қазақстан Республикасының жеке азаматтары, заңда көрсетілген ретте шетелдік заңды ұйымдар мен азаматтар да осыған құқылы. Шетелдің заңды ұйымдары мен азаматтарына табиғи ресурстар пайдалануға немесе жалға, заңда көрсетілген жағдайларда жеке меншігіне берілетін болғандықтан, олар иелену құқығының субъектісі бола алады. Қазақстан Республикасының азаматы республика аумағында тұрған мерзіміне қарамастан, жер учаскесін мұралық өмірлік иеленуге құқылы.

Табиғатты арнайы пайдаланудың шарттары дегеніміз – табиғат объектілерін нақтылы игерудің нысаны. Оны іске асыру үшін табиғи ресурстарды арнайы пайдаланудың негізгі шарттары – табиғи ресурстарды пайдаланатын немесе айналадағы табиғи ортаға ықпал жасайтын кәсіпорындарға, мекемелерге, ұйымдар мен азаматтарға шетелдік заңды ұйымдар мен азаматтарға, олардың меншік нысанына қарамастан, табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін; айналадағы табиғи ортаға ластайтын заттарды шығарғаны және тастағаны, өндіріс пен тұтыну қалдықтарын орналастырғаны үшін төлемақы белгіленеді.

Табиғи ресурстарды арнайы пайдалануға берудің және айналадағы табиғи ортаны қорғау жөніндегі экологиялық талаптарды сақтаудың ережелері табиғат қорғау заңдарымен және табиғатты пайдалану туралы шартпен анықталады.

Заңда көрсетілген жағдайларда суды, су тоғандарын, кең тараған пайдалы қазбаларды, жергілікті маңызы бар кен қазбаларын өкілетті органдар (әкімдер) бере алады.

Табиғи ресурстарды арнайы пайдалану құқығы жерді пайдаланушы рұқсат алған күннен бастап өз күшіне енеді. Бірақ табиғи ресурсты пайдалануға кірісу табиғат объектілерінің түрлеріне қарай заңда көрсетілген тәртіппен жүзеге асырылады. Тиісті жерге орналастыру органдары берілген жер учаскесінің шекарасын нақты белгілеп бергенге дейін және жерді иелену немесе пайдалану құқығын куәландыратын құжат тапсырылғанға дейін осы учаскені пайдалануға кірісуіне тыйым салынады.

Экологиялық заңнама табиғи ресурсты пайдалануға рұқсат беру құжатында осы ресурстардың пайдалануға берілген мерзімін, оларды қорғау мен сақтауды қамтамасыз етудің ережелерін, пайдаланудың нақты мөлшерін, қалдықтарды шығару мен тастаудың шекті нормативтерін көрсетуді талап етеді.

Табиғи ресурстарды иеленуге немесе пайдалануға, жалға берілетін құжаттардың нысаны табиғи ресурс түріне қарай әртүрлі болуы мүмкін (акт, шарт, лицензия, куәлік

т.т.). Орман кодексі бойынша орман қоры учаскелерін пайдалануға беру лицензия, ағаш кесу билеті, ордер, орман билеті негізінде жүзеге асырылады.

Табиғат қолдану құқығының субъектілері заңға сәйкес алынған табиғат ресурстарды пайдалану құқығы бар тұлғалар. Олар заңды тұлғалар – кәсіпорындар, ұйымдар және мекемелер, сонымен қатар жеке тұлғалар болуы мүмкін.

Табиғат пайдалану құқығын иеленудегі қажетті алғышарты құқық-субъектілік болып табылады, яғни құқық қабілеттілік пен әрекет қабілеттілігінің болуы. Ал заңды тұлғаларда, құрылтай құжаттары немесе жарғысында көрсетілген табиғат ресурстарын өз қызметтеріне сәйкес қолдануға мүмкіндік қажет болған жағдайда, жалпы құқық қабілеттілігі және арнайы құқық қабілеттілігі болуы қажет.

М.М. Бринчуктің пікірі бойынша, табиғат пайдалану құқығының субъектісі екі сипатта көрініс табады: а) заң бойынша мүмкіндігі бар пайдалану құқығының иесі; б) табиғи ресурс-тарға субъективті құқық иесі, заңмен бекітілген құқықтары мен міндеттері бар, жер, жер қойнауы, су және орман, жануарлар әлемінің объектілерін пайдалану қатынастарының субъектісі ретінде.

Жалпы табиғат қолдану құқығының субъектілері болып азаматтар, шетел азаматтары және азаматтығы жоқ тұлғалар саналады, өйткені оларда заң бойынша су, орман, жер пайдалану құқығы бар.

Арнайы табиғат пайдалану құқығының субъектілері болып заңды тұлғалар және кәсіпкер-азаматтар саналады. Заңды тұлғалар: мемлекеттік орган ретінде, мемлекеттік меншіктегі ресурс-тарды пайдалану және белгілі табиғи ресурстарды пайдалану құқығы бар заңды тұлға ретінде көрініс табады. Заңды тұлға, жалпы құқық қабілеттігінен басқа, арнайы табиғат пайдалану құқығын иелену үшін тиісті рұқсат құжаттарын алу қажет (лицензия, рұқсат, келісім-шарт және т.б.).

Табиғат пайдалану құқығының жалпы және арнайы түрлеріне қарай, табиғат пайдаланушылардың айырмашылықтарын көрсетуге болады.

Жалпы табиғат пайдалану құқығының субъектісі әрбір адам бола алады, өйткені заң бойынша оның жерді, суды, орманды пайдалану құқығы бар. Жалпы табиғат пайдалану құқығында адам табиғат ресурстарын кәсіпкерлік әрекеттерді жүзеге асыру үшін емес тек өзінің қажеттілігіне орай қолдана алады. Бұл табиғат пайдалану заңнамаларында көзделген. Кәсіпкерлік әрекеттерді жүзеге асыру үшін су объектілерін тек лицензия алған соң, яғни арнайы табиғат пайдалану құқығын иеленген соң жүзеге асыра алады. Орман заңнамасында да осындай жағдай көзделген. Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы ҚР заңына сәйкес, жер қойнауын пайдаланушыға жеке меншік немесе жер пайдалану құқығымен тиесілі жер учаскелерінде кең таралған пайдалы қазбаларды және жерасты суларын өз мұқтажы үшін тәулігіне елу текше метрден аспайтын көлемде өндіру тұрақты және өтеусіз жер қойнауын пайдалану құқығымен жүзеге асырылады.

Сонымен қатар жүктелген міндеттерді атқару үшін әрекет қабілеті болуы қажет. Табиғат пайдалану құқығы субъектілерінің мәртебесі олардың заңда белгіленген құқықтары мен міндеттері бойынша анықталады.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде табиғат пайдаланушы – табиғи ресурстарды пайдалануды және (немесе) қоршаған ортаға эмиссияларды жүзеге асыратын жеке немесе заңды тұлға деп бекітіледі. Қазақстан Республикасының аумағында тұрақты немесе уақытша тұратын жеке және заңды тұлғалар табиғат пайдаланушылар болуы мүмкін.

Табиғат пайдаланушылар:

1) тұрақты (табиғат пайдалану құқығы мерзімі шектелмейтін сипатта болады) және уақытша (табиғат пайдалану құқығы белгілі бір мерзіммен шектелген);

2) бастапқы (табиғат пайдалану құқығы мемлекеттен не басқа да бастапқы табиғат пайдаланушылардан сол құқықтан айыру немесе әмбебап құқық мирасқорлығы тәртібімен алынған) және кейінгі (табиғатты уақытша пайдалану құқығы бұл

мәртебені өзінде сақтап қалатын бастапқы табиғат пайдаланушыдан шарт негізінде алынған) болуы мүмкін.

Табиғат пайдаланушылар Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінде белгіленген талаптарды сақтауға міндетті.

Табиғат пайдалану құқығының объектісі болып оқшауланған (шекарасы бар) және де заңдық түрде белгіленген (табиғат қолдану құқығын иеленуші құжаттар, жеке меншік куәлігі, жалдау шарты және т.б.) табиғи ресурстың жеке анықталған бөлігі (мысалы, жер учаскесі, су объектісі, орман қорының бөлігі) табылады.

Жалпы табиғат пайдалану құқығының объектісі қоршаған орта болып табылады деп айтуға болады. Табиғат пайдалану ұғымы – жалпылама ұғым. Орман пайдалану, су пайдалану кезінде біз табиғат пайдалануды жүзеге асырамыз. Табиғат пайдалану құқығының жалпы объектісі – қоршаған орта.

Заңнамада табиғат пайдалану құқығының объектілері көбінесе, жер пайдалануға, жер қойнауын пайдалануға, су пайдалануға және т.б. нақтыланған. Яғни, сәйкесінше жер пайдалану құқығының объектісі – жер, су пайдалану құқығының – сулар болып табылады, жер қойнауын пайдалану құқығының – жер қойнауы. Бірақ, табиғат пайдалану құқығын реттеуде экожүйелі әдісті қолдану қағидасына сәйкес табиғат пайдаланудың түрлеріне байланысты жеке объектілерді бөліп қарастыру шартты түрде болады: орман пайдалануды жүзеге асыра отырып біз жер, су, атмосфералық ауа, жануарлар дүниесінің объектілеріне әсер етеміз. Мүмкін тікелей пайдалану және жанама пайдалану құқығының объектілерін бөліп қарастыру қажет шығар. Мұндай шешім табиғат пайдалану кезінде қоршаған ортаны қорғау тиімділігін арттырады деуге болады.

Жоғарыда көрсетілгендей, табиғат пайдалану заңнамасына сәйкес жер пайдалану құқығының объектісі жер, су пайдалану құқығының объектісі – сулар болып табылады, жер қойнауын пайдалануда – жер қойнауы. Бірақ экологиялық құқықта жер, сулар, жер қойнауы, орман және т.б. табиғи объектілер және табиғи ресурстар ретінде көрініс табады. Екі түсінік те заңнамада қолданылады. Бұдан табиғат пайдалану құқығының объектісі ретінде табиғи объект не табиғи ресурс танылады ма деген сұрақ туындайды. Осы сұраққа жауап беру үшін олардың арасындағы айырмашылықты қарастырып өтейік.

Жер табиғи объект ретінде – Қазақстанның барлық жер қоры. Жер табиғи ресурс ретінде – нақты шаруашылық мақсаттар үшін пайдалануға болатын жерлер. Яғни, табиғат пайдаланудың объектісі ретінде табиғи ресурстар танылады. Сонымен қатар табиғат пайдалану объектісі болып табиғи объектілер де саналады (мысалы, қалдық суларды су объектілеріне орналасыру, шомылу үшін пайдалану).

Табиғат пайдалану құқығының объектілерінің сипаттамасы табиғат пайдалану құқығының түрлеріне қарай ерекшеленеді. Егер арнайы табиғат пайдалану құқығының объектілері – жеке анықталынған жер, су, орман т.б. болып табылса, жалпы табиғат пайдалану құқығында объектілерді оқшаулау жүргізілмейді (жалпы пайдалануға жататын елді мекендердің жерлері, жалпы пайдаланудағы су объектілері).

Арнайы табиғат пайдалану объектілері орналасқан аумақ учаскелері оқшаулану керек, яғни басқа аумақтан бөліну керек. Оқшаулаудың екі түрі бар – физикалық және заңды. Физикалық оқшаулау өзіне тиесілі аумақты қоршап алу. Заңды оқшаулау дегеніміз – арнайы табиғат пайдалану объектісінің құқықтық мәртебесін заңдық күші бар нормативтік актілерде бекіту.

Демек, табиғат пайдалану құқығының объектісі болып жекелеген табиғи ресурстар немесе табиғат кешені табылады.

Табиғат пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттері

Табиғат пайдаланушы субъектілердің мәртебесі олардың заңда бекітілген құқықтары мен міндеттерімен анықталады. Табиғат пайдаланушылардың құқықтары

мен міндеттері әртүрлі нормативтік құқықтық актілерде (бірінші кезекте табиғатты пайдалану заңнамасында), сонымен қатар рұқсат беру құжаттарының мәтінінде (мысалы, лицензиялар) бекітіледі. Табиғат пайдалану құқығының мазмұнын құрайтын құқықтар мен міндеттердің көлемі табиғи ресурстардың түрлеріне байланысты және заңнама нормаларымен және құқық орнатушы құжаттарымен белгіленеді.

Табиғат пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттерін жалпы және арнайы деп бөлуге болады. Жалпы құқықтар барлық табиғат пайдалану субъектілеріне тән.

Табиғат пайдаланушылардың жалпы құқықтары ҚР Экологиялық кодексында бекітілген. Жеке тұлғалардың:

- 1) өздерінің өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаға;
- 2) қоршаған ортаны қорғау мен сауықтыру жөніндегі шараларды жүзеге асыруға;
- 3) қоршаған ортаны қорғау қоғамдық бірлестіктері мен қорларын құруға;
- 4) Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен мемлекеттік органдардың қоршаған ортаға қатысты мәселелері бойынша шешімдер қабылдау процесіне қатысуға;
- 5) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қоршаған ортаны қорғау саласындағы жиналыстарға, митингілерге, пикеттерге, шерулер мен демонстрацияларға, референдумдарға қатысуға;
- 6) мемлекеттік органдар мен ұйымдарға қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша хаттар, шағымдар, арыздар мен ұсыныстар беруге және оларды қарауды талап етуге;
- 7) мемлекеттік органдар мен ұйымдардан уақытылы, толық және дұрыс экологиялық ақпарат алуға;
- 8) қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша нормативтік құқықтық актілер жобаларын әзірлеу кезеңінде оларды талқылауға қатысуға және әзірлеушілерге өз ескертпелерін ұсынуға;
- 9) қоршаған ортаға байланысты жоспарлар мен бағдарламаларды дайындау процесіне қатысуға;
- 10) қоғамдық экологиялық сараптама өткізу туралы ұсыныс жасап, оған қатысуға;
- 11) кәсіпорындарды, құрылыстар мен экологиялық жағынан қауіпті өзге де объектілерді орналастыру, салу, реконструкциялау және пайдалануға беру туралы, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалардың қоршаған орта мен адам денсаулығына теріс әсер ететін шаруашылық және өзге де қызметін шектеу мен тоқтату туралы шешімдердің әкімшілік немесе сот тәртібімен күшін жоюды талап етуге;
- 12) Қазақстан Республикасы экологиялық заңнамасының бұзылуы салдарынан өздерінің денсаулығы мен мүлкіне келтірілген зиянның өтелуі туралы сотқа талап-арыз беруге құқығы бар.

Жеке тұлғалардың Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген өзге де құқықтары болады.

Арнайы құқықтар пайдаланылатын табиғи объектінің ерекшеліктеріне, табиғат пайдаланудың түріне байланысты және белгілі субъектілерге ғана тән болады. Су объектілерін пайдалану кезіндегі су пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттері – ҚР Су кодексімен (71-72 б.), жер пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттері – ҚР Жер кодексімен (64-65 б.), орман пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттері – ҚР Орман кодексімен (24-25 б.), жер қойнауын пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттері – ҚР Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы заңымен (74-75 б.), жануарлар әлемін пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттері – Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы ҚР заңымен (27 б.) реттеледі.

Табиғат пайдаланушылардың құқықтары мемлекет немесе басқа табиғат пайдаланушылардың мүдделерін қорғау мақсатында шектелуі мүмкін.

Табиғатты пайдаланудың мазмұнына кіретін құқықтар мен міндеттердің құрамы

мен көлемі олардың нысаналы мақсатына, табиғат пайдалану құқығы субъектілерінің құқықтық мәрте- бесіне байланысты болады. Табиғатты пайдалану саласындағы кейбір нақты құқықтар мен міндеттердің арасында айырмашы- лықтар бар.

Мысалы, жер пайдалану құқығының негізгі жалпы құқығы жерге өз бетінше шаруашылық жүргізу. Бұл құқықтар санатына: жер учаскесін оның нысанасынан туындайтын мақсатта пайдалана отырып, жерде дербес шаруашылық жүргізу; ауыл шаруашылығы және өзге де дақылдар мен екпелер себу мен отырғызуға, өндірілген ауыл шаруашылығы өнімі мен жер учаскесін пайдалану нәтижесінде алынған өзге де өнімге және оны өткізуден түскен табысқа меншік, шаруашылық жүргізу, оралымды басқару; өз шаруашылығының қажеттіліктері үшін жер учаскесінде бар құмды, сазды, қиыршық тасты және басқа да кең таралған пайдалы қазбаларды, шымтезекті, екпелерді, жер үсті және жер асты суларын, кейіннен мәмілелер жасасу ниетін көздемей, белгіленген тәртіппен пайдалану, сондай-ақ жердің өзге де пайдалы қасиеттерін пайдалану; жер учаскесі мемлекет мұқтажы үшін мәжбүрлеп иеліктен шығарылған жағдайда келтірілген шығынды толық көлемде өтетіп алу; жерді аймақтарға бөлуді ескере отырып, меншік, шаруашылық жүргі- зу, оралымды басқару құқығымен жер учаскесінің нысаналы мақсатына сәйкестікте тұрғын үйлер, өндірістік, тұрмыстық және өзге де үйлер (құрылыстар, ғимараттар) салу; белгіленген құрылыс, экологиялық, санитарлық-гигиеналық және өзге де арнаулы талаптарға сәйкес суландыру, құрғату және өзге де мелиорациялық жұмыстар жүргізу, тоғандар мен өзге де су айдындарын жасау; меншік құқығын, уақытша ұзақ мерзімге өтеулі жер пайдалану (жалдау) құқығын шаруашылық серіктес- тігінің жарғылық капиталына салым ретінде, акционерлік қоғам акцияларының төлеміне немесе өндірістік кооперативке жарна ретінде беру құқықтары жатады.

Жер қойнауын пайдаланушының жалпы құқықтары болып: келісімшартта көзделген талаптарға сәйкес өзіне берілген келісімшарттық аумақ шегінде жер қойнауын пайдалану жөнін- дегі іс-әрекетті дербес жасауға; егер келісімшартта не Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше жағдай көзделмесе, өз қызметінің нәтижелерін, оның ішінде минералдық шикізатты өз қалауынша пайдалануға; келісімшарттық аумақта, ал қажет болған жағдайда жер қойнауын пайдаланушыға белгіленген тәртіппен берілген өзге де жер учаскелерінде жұмыстарды жүзе- ге асыру үшін қажетті өндірістік және әлеуметтік сала объекті- лерін салуға, сондай-ақ шарттар негізінде келісімшарттық ау- мақта да, одан тысқары жерлерде де жалпыға ортақ объектілер мен коммуникацияларды пайдалануға; келісімшарттың қолда- нылу мерзімін ұзарту туралы келіссөздерге бастамашылық жа- сауға; жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргі- зуге байланысты жұмыстардың жекелеген түрлерін орындау үшін мердігерлерді тартуға; Заңда белгіленген талаптарды сақтай отырып, құқықтарды немесе олардың бір бөлігін басқа тұлғаларға беруге; Заңда немесе келісімшартта айқындалған жағдайларда жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды тоқтатуға құқығы бар.

Су пайдаланушылар өз бетінше өздеріне тиесілі су объекті- сін пайдалану құқығын жүзеге асырады. ҚР Су кодексінде көз- делген жағдайларды қоспағанда, су пайдаланушылардың су пай- далану құқығына қысым көрсетуге байланысты олардың қыз- метіне мемлекеттік органдардың тарапынан араласуға тыйым салынады.

Барлық табиғат пайдаланушылардың негізгі міндеттері табиғи объектілерді ұтымды және тиімді пайдалану, қорша- ған ортаны қорғау заңнамасының талаптарына сәйкес табиғи объектіге ұқыпты қарау. Ол үшін табиғат пайдаланушыға заңмен белгіленген экологиялық талаптарды орындау жүктел- ген.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне сәйкес, жеке тұлғалар:

- 1) қоршаған ортаны сақтауға, табиғи ресурстарға ұқыпты қарауға;
- 2) табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға, қоршаған ортаны қорғауға және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған шараларды іске асыруға

жәрдемдесуге;

3) өз кінәсінен экологиялық қауіпсіздікке төнуі мүмкін қатерді болдырмауға; өз қызметін Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасына сәйкес жүзеге асыруға міндетті.

Жеке тұлғалардың Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген өзге де міндеттері болады.

Арнайы табиғат пайдалану құқығының пайда болуы, өзгеруі және тоқтату шарттары

Табиғат пайдалану құқығының пайда болу негіздерін пайдалану түрлеріне байланысты екі топқа бөлеміз: жалпы табиғат пайдалану құқығының пайда болу негіздері және арнайы табиғат пайдалану құқығының пайда болу негіздері.

Жалпы табиғат пайдалану тікелей заң нормасынан пайда болады және мемлекеттік тіркеуді талап етпейді. Адам мен азаматтың конституциялық құқығынан туындайды, яғни адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаға құқығы, Қазақстан Республикасы аумағында заңды түрде жүрген әрбір адам, заңда көрсетілгеннен басқа реттерде, оның аумағында еркін жүріп-тұруға және тұрғылықты мекенді өз қалауынша тандап алуға құқығы бар және т.б., жалпы табиғатты пайдалану құқығын жүзеге асыру алдын ала заңдық әрекеттерді жасауды қажет етпейді (рұқсат алу, лицензия), және ақысыз жүзеге асырылуымен сипатталады.

Арнайы табиғат пайдалану құқығының пайда болу негіздері күрделі заңдық құрамдармен, яғни заңдық фактілердің жиынтығымен көрініс табады.

Табиғат пайдалану құқығының құқық нормасы, субъектінің құқықтары мен міндеттерін біріктіретін заңдық фактілер негізінде пайда болады. Табиғат пайдалану аясындағы құқықтық қатынастардың мәні заңдық фактілермен байланысты. Заңдық фактілер – субъектінің еркіне байланысты заңдық құбылыстар мен заңдық әрекеттерге бөлінеді.

Табиғат пайдалану құқығының пайда болуының негізгі шарттары – заңдық әрекеттер. Олар табиғи ресурстың түріне, субъектісіне, табиғат пайдаланудың түріне байланысты болады. Барлық жағдай экологиялық құқықтың нормалары мен талаптарына сәйкес жүзеге асуы керек. Табиғат пайдалану құқығының пайда болу негіздері ретінде заңдық әрекеттер күрделі заңдық жиынтықты құрайды, оған: табиғи объектіні пайдалануға беру туралы тұлғаның ерік білдіруі (өтініш); уәкілетті мемлекеттік органдардың шешім қабылдауы; табиғи объектіні пайдалану құқығын бекітетін сәйкесінше құжат жатады.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне сәйкес, арнайы табиғат пайдалану құқығы:

1) табиғи ресурстарды пайдалану мен алуға және қоршаған ортаны қорғау саласында жекелеген қызмет түрлерін жүзеге асыруға лицензиялар және (немесе) рұқсаттар;

2) табиғи ресурстарды Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен табиғат пайдалануға беру туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің немесе жергілікті атқарушы органдардың шешімдері;

3) Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген тәртіппен жасалатын табиғат пайдалануға арналған шарттар (келісімшарттар) негізінде туындайды (ҚР ЭК 12-бабы).

Арнайы табиғат пайдалану құқығы Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде көзделген тәртіппен, лицензиялар және (немесе) рұқсаттар, Қазақстан Республикасы Үкіметінің немесе жергілікті атқарушы органдардың шешімдері негізінде туындайды.

Жылжымалы көздерден туындайтын эмиссияларды қоспағанда, қоршаған ортаға эмиссияларды жүзеге асыратын табиғат пайдаланушылардың арнайы табиғат

пайдалану құқығын жүзеге асыруына экологиялық рұқсаттар болған кезде жол беріледі.

Табиғи ресурстарды пайдалану құқығы жеке және (немесе) заңды тұлғаларға Қазақстан Республикасының заңнамалық акті-леріне сәйкес беріледі.

Арнайы табиғат пайдалану құқығын алған жеке және заңды тұлғалар, Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайларды қоспағанда, оларға билік ете алмайды.

Арнайы табиғат пайдалану құқығы мемлекет қауіпсіздігін және қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес шектелуі немесе оған тыйым салынуы мүмкін.

Табиғи ресурстарды пайдалану мен алуға және қоршаған ортаны қорғау саласында жекелеген қызмет түрлерін жүзеге асыруға лицензиялар және (немесе) рұқсаттар негізінде туын-дайды.

Табиғи ресурстарды арнайы пайдалану құқығына рұқсат және лицензия – жеке және заңды тұлғалардың белгілі табиғат пайдалану құқығын куәландыратын ресми құжат.

Арнайы табиғат пайдалану құқығына берілетін рұқсат әкім-шілік акт ретінде заңдық құрамның элементі ретінде экология-лық заңнаманың әр саласында әртүрлі нысандарда көрініс таба-ды. Мысалы, орман заңнамасы бойынша, мемлекеттік орман қоры учаскелерінде орман пайдалануды жүзеге асыруға рұқсат-тама құжаттары: ағаш кесу билеті мен орман билеті негізінде ғана жол беріледі (ҚР Орман кодексінің 20-бабы).

Жеке және заңды тұлғалардың табиғат қорғау ісін жобалау, нормалау және экологиялық аудит жөніндегі қызметі Эколо-гиялық кодекстің 40-бабына сәйкес шаруашылық және өзге де қызметтің I санаты үшін қоршаған ортаны қорғау саласындағы жұмыстарды орындау мен қызметтер көрсетуге арналған ли-цензияның негізінде жүзеге асырылады.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы жұмыстарды орын-дау мен қызметтер көрсетуге қызметті лицензиялауды Қазақстан Республикасының рұқсаттар және хабарламалар туралы заң-намасына сәйкес қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган жүзеге асырады.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы лицензияланатын қызмет түріне қойылатын біліктілік талаптарын қоршаған ор-таны қорғау саласындағы уәкілетті орган бекітеді.

Арнайы табиғат пайдалануға рұқсат беру Қазақстан Респуб-ликасының Экологиялық кодексі арқылы реттеледі және табиғат пайдаланушының табиғи ресурстың қажеттілігі негізделген өтінішінің негізінде беріледі.

Қазақстан Республикасында табиғат пайдаланушыларға мынадай экологиялық рұқсаттар:

- 1) қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсаттар;
- 2) кешенді экологиялық рұқсаттар беріледі.

Эмиссиялардың барлық стационарлық көздерінен қоршаған ортаға эмиссияларды экологиялық рұқсатсыз жүзеге асыруға тыйым салынады.

Ластағыштар ретінде Қазақстан Республикасының Салық кодексінде көзделген заттар шығарындыларын қоспағанда, парниктік газдар шығарындылары экологиялық рұқсаттың нысанасы болып табылмайды.

Жылжымалы көздерден туындайтын ластағыш заттардың шығарындыларын қоспағанда, қоршаған ортаға эмиссияларды жүзеге асыратын табиғат пайдаланушылар қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсат алуға міндетті.

Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес бірыңғай жер салығын төлеушілер болып табылатын табиғат пайдаланушылар шаруа немесе фермер қожалықтары үшін арнайы салық режимі қолданылатын қызметте пайдаланылатын объектілер бойынша қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсат ал-майды.

Қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсат табиғат пайдалану-шыға оның өтініміне сәйкес Қазақстан Республикасының Эко-логиялық кодексінде белгіленген тәртіппен

беріледі.

Табиғат пайдаланушылар қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсатта көрсетілген шарттарды орындауға міндетті және олар- ды сақтамағаны үшін Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауапты болады.

Өз меншігінде өндірістік объектілері бар табиғат пайдала- нушылар қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсат алу үшін:

1) бір облыстың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) аумағында орналасқан әрбір объект бойынша да, олардың тұтас жиынтығы бойынша да өтінім бере алады;

2) әртүрлі облыстың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) аумағында орналасқан әрбір объектінің орналасқан жері бойынша өтінім беруге тиіс.

Егер қоршаған ортаға эмиссиялар ортақ табиғат пайдалану процесінде жүретін болса, бұл эмиссияларға рұқсат алу талап етілмейді. Табиғат пайдаланушының Қазақстан Республика- сында жүзеге асыратын қызмет түрлері үшін арнаулы экология- лық талаптар мен нормалар қабылданған болса, қоршаған ортаға эмиссиялар үшін рұқсатқа осы талаптар мен нормалардың орындалуын қамтамасыз ететін табиғат пайдалану шарттары енгізілуі мүмкін.

Қоршаған ортаға эмиссиялар үшін рұқсатқа табиғат пай- даланудың белгілі бір шарттарын енгізу туралы шешімді рұқсат берген органдар қабылдайды.

Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасында белгіленген экологиялық талаптар мен нормаларда көзделмеген табиғат пайдалану шарттарын қоршаған ортаға эмиссиялар үшін рұқсатқа енгізуге тыйым салынады.

Қоршаған ортаға эмиссиялар үшін рұқсатқа табиғат пай- далану шарттарын енгізу тәртібін қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган бекітеді.

Табиғат пайдаланушы экологиялық рұқсатқа енгізілген та- биғат пайдалану шарттарының орындалуы туралы есепті рұқсат берген органға тоқсан сайын ұсынып отыруға міндетті.

Кешенді экологиялық рұқсат табиғат пайдаланушының ең озық қолжетімді технологияларды енгізу және Қазақстан Рес- публикасының экологиялық заңнамасында белгіленген эмиссия- лардың техникалық үлес нормативтерін сақтау шартымен қор- шаған ортаға эмиссияларды жүзеге асыру құқығын куәланды- ратын біртұтас құжат болып табылады.

Кешенді экологиялық рұқсаттарды қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган береді.

Арнайы табиғат пайдалану құқығы туындауының келесі негізі табиғи ресурстарды Қазақстан Республикасының заңда- рында белгіленген тәртіппен табиғат пайдалануға беру туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің немесе жергілікті атқарушы органдардың шешімдері.

Табиғи объектіні пайдалану құқығын беру туралы өтініш жазбаша түрде жазылып, уәкілетті мемлекеттік органға берілуі керек. Өтініште сұралып отырған табиғи объектінің түрі, көлемі, орналасқан жері, пайдалану мақсаты мен мерзімі және т.б. көрсетілу керек. Өтініш қаралып, сәйкесінше уәкілетті мемле- кеттік органның шешімі шығады.

Арнайы табиғат пайдалану құқығы Қазақстан Республика- сының заңнамалық актілерінде белгіленген тәртіппен жасалатын табиғат пайдалануға арналған шарттар (келісімшарттар) негі- зінде туындайды.

Табиғатты пайдалану туралы шарт табиғатты пайдаланушы мен жергілікті өкілетті органмен, ал республикалық маңызы бар табиғи ресурстарды пайдаланған жағдайда Қазақстан Респуб- ликасы Үкіметімен жасалады.

Табиғатты пайдалану туралы шарт табиғатты пайдаланушы- лар көздеп отырған шаруашылық немесе өзге де қызметте және осы орайда қолданылатын технологияға экологиялық сарап- таманың қорытындылары болған жағдайда жасалады.

Табиғатты пайдалану туралы шартта мынадай ережелер көрсетілуі тиіс:

- шаруашылықты жүргізуге және өзге де қызметке жол беруге болатын экологиялық талаптар;
- табиғи ресурстарды пайдаланғаны және табиғи ортаны ластағаны үшін төлемдердің төлеу мерзімі мен мөлшері;
- табиғи ресурстардың жалпы пайдаланудан шығып қалуына байланысты оларды жаңғыртуға арналған төлемдердің мерзімі мен мөлшері;
- өндіріс пен тұтыну қалдықтарын орналастырудың көлемі мен тәртіптері, оларды орналастырғаны үшін төлемдерді төлеу мерзімі мен мөлшері;
- табиғи ресурстарды ұтымды пайдаланбаған, айналадағы табиғи ортаны лимиттен тыс тұтынып, ластағаны үшін айып салып жазалауды қолданудың шарттары мен тәртібі;
- қолданылатын технологияға ерекше талаптар;
- берілетін жеңілдіктер;
- тараптардың шарт талаптары мен ережелерін бұзғаны үшін жауапкершілігі;
- шарттың күшіне ену мерзімі.

Табиғат пайдалану құқығы мына жағдайларда өзгертіледі:

- табиғат пайдалану объектісінің өзгеруі;
- табиғат пайдалану объектісінің құқықтық мәртебесінің өзгеруі;
- пайдаланудағы табиғи объектінің экологиялық жағдайының өзгеруі және соған байланысты табиғат пайдалануға шектеу қоюдың заңмен бекітілуі.

Табиғат пайдалануды толығымен немесе ішінара, тұрақты немесе уақытша тоқтату негіздері – құқыққа сай немесе құқыққа қайшы әрекеттер, әрекетсіздік немесе оқиғалар болып табылады.

Табиғат пайдаланушылардың барлығына ортақ табиғат пайдалану құқығын тоқтату негіздеріне:

- пайдалануға берілген табиғи объектіні мемлекет қажеттіліктері үшін алып қою;
- табиғи объектіні пайдалану уақытының аяқталуы;
- пайдалануға рұқсат беру құжаттарында көрсетілген табиғат пайдалану құқығын тоқтататын жағдайлардың орын алуы;
- табиғи объектіге зиян келтіретін табиғат пайдаланушының табиғи объектілерді пайдалану ережелерін жүйелі түрде бұзуы;
- төтенше жағдайлардың орын алуы (табиғи апаттар, әсері әрекеттер және т.б.);
- егер табиғат пайдаланушы рұқсат беру құжатында берілген уақыт аралығында табиғи объектіні пайдаланбааса;
- табиғи объектіні пайдалануға берген субъектінің шаруашылық қызметінің тоқтауы;
- табиғи объектіні пайдалану үшін төлемдерді жүйелі түрде төлемей жатады.

Мысалы: ҚР Жер кодексіне сәйкес, жер пайдалану құқығы:

1) жер пайдаланушы жер пайдалану құқығын иеліктен шығарып басқа тұлғаларға берген; 2) жер пайдаланушы жер пайдалану құқығынан бас тартқан; 3) жер пайдалану құқығынан Қазақстан Республикасының заң актілерінде көзделген өзге де жағдайларда айырылған ретте тоқтатылады. Сонымен қатар жер пайдаланушыдан жер пайдалану құқығын олардың келісімінсіз алып қоюға: 1) жер пайдаланушының міндеттемелері бойынша жер учаскесінен немесе жер пайдалану құқығынан өндіріп алу жүргізілген; 2) жер учаскесі мемлекет мұқтажы үшін мәжбүрлеп иеліктен шығарылған; 3) мақсатына сай пайдаланылмай отырған немесе Қазақстан Республикасының заңдарын бұза отырып пайдаланылып жүрген жер учаскесі жер пайдаланушыдан мәжбүрлеп алып қойылған; 4) радиоактивті ластануға ұшыраған жер учаскесі жер пайдаланушыдан, құны тең жер учаскесі беріле отырып, мәжбүрлеп иеліктен шығарылған; 5) тәркіленген реттен басқа жағдайларда жол берілмейді.

Жер пайдалану құқығы бұдан басқа да мынадай негіздер бойынша тоқтатылуы

мүмкін:

1) учаске берілген мерзімнің өтуі; жер учаскесі кепілде тұрған жағдайларды қоспағанда, жер учаскесін жалға беру шартының немесе өтеусіз уақытша жер пайдалану шартының мерзімінен бұрын тоқтатылуы;

2) жер пайдаланушыға қызметтік жер телімін берумен байланысты туындаған еңбек қатынастарының тоқтатылуы.

Бақылау сұрақтары:

1. Табиғат пайдалану құқығының түсінігі, белгілері және мазмұны.
2. Табиғат пайдалану құқығының түрлерін ашып көрсетіңіз.
3. Табиғат пайдалану құқығының объектілері және субъектілері қандай?
4. Табиғат пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттерін атаңыз.
5. Арнайы табиғат пайдалану құқығының пайда болу, өзгеру және тоқтату шарттарын ашып көрсетіңіз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жылғы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. – 1996. – №4, 217-құжат (Қазақстан Республикасы Парламентінің басылымы).
2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯ КОДЕКСІ Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі.
3. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 шілдедегі №477 Орман кодексі // Егемен Қазақстан, 2003 жылғы 19 шілде. – №180-181.
4. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы №442 Жер кодексі // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. – 2003. – №13. – 99-құжат.
5. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 9 шілдедегі №481 Су кодексі // Егемен Қазақстан, 2003 жылғы 23 шілде. – №184-185.
6. Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 24 маусымдағы №291-IV Заңы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. – 2010. – №12 (2565). – 60-құжат.
7. Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі № 593 Заңы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. – 2004. – №18. – 107-құжат.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ оқу-әдістемелік кешені

6B04205 – «Құқықтану» білім беру бағдарламасы

Пән: Экологиялық құқық

Дәріс кешені

5 классикалық дәріс.

**Табиғатты пайдалану мен қоршаған ортаны
қорғаудың мемлекеттік құқықтық механизмнің түсіндіру.**

Мақсаты: Табиғатты пайдалану мен қоршаған ортаны қорғаудың мемлекеттік құқықтық механизмнің түсіндіру және қарастыру.

Түйінді сөздер: Қазақстан Республикасының экология заңнамасы, экологиялық қауіпсіздік, Қазақстан Республикасының орнықты дамуының экологиялық негіздері, қоршаған орта, экологиялық бағалау, экологиялық талаптар.

Негізгі сұрақтар: Табиғатты пайдалану мен қоршаған ортаны қорғау саласын- дағы мемлекеттік реттеудің түсінігі, белгілері. Табиғатты пайдалану мен қоршаған ортаны қорғауды басқаратын жалпы және арнайы органдар. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік реттеу және табиғи ресурстарды пайдалану сала- сындағы мемлекеттік басқарудың жекелеген функциялары. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметті лицензиялау. Экологиялық нормалауды құқықтық реттеу және қоршаған ортаға әсердің жол беруге болатын шекті нормативтері. Экологиялық таңбалаудың құқықтық негіздері. Экологиялық сарап- тама: мақсаттары, міндеттері, түрлері. Экологиялық рұқсаттар – қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік басқарудың нысаны ретінде. Экологиялық сақтандыруды құқықтық реттеу.

**Табиғатты пайдалану мен қоршаған ортаны қорғау
саласындағы мемлекеттік реттеудің түсінігі, белгілері**

Мемлекет механизмі (аппараты) – бұл органдар, мекемелер және лауазымды тұлғалардың жүйесі, онда олар белгіленген құқықтық тәртіп бойынша мемлекеттік-билік өкілеттіктерімен қамтамасыз етіледі және мемлекет

функциясын жүзеге асырады. Эколог-заңгерлер мемлекеттік басқару мен мемлекеттік реттеудің арасын ажыратып көрсетеді. Ал кейбіреулері басқару мен реттеуді ажыратпай, басқаруды реттеумен байланыстырып,

бір-бірін толықтырып тұратын құбылыс ретінде қарастырады.

Ең алдымен, мәселені шешу үшін «мемлекеттік басқаруға» құқықтық түсінік беріп, оның мәні мен заң актілерінде алатын орнын анықтап алу керек.

Саясаткерлер мемлекеттік басқару жөнінде сөз қозғай отыра, оның өзіне тән бірнеше ерекшеліктерін көрсетеді:

Мемлекеттік басқару бұл – мемлекеттік биліктің күшіне сүйенетін, оны реттеу, сақтау және қайта құру мақсаты мен адамдардың қоғамдық өміріне мемлекеттің әсерін реттейтін және ұйымдастыратын практикалық қоғамдық даму процестерін мақсатқа сай басқару;

Мемлекеттік басқару – бұл заңда және басқа нормативтік құқықтық актілерде бекітілген, белгілі бір қызметтер мен міндеттерді орындайтын және мемлекет билігінің әрекетін реттеуді жүзеге асыратын саяси билік жүйесінің негізгі құралы болып табылатын мемлекеттік билікті жүзеге асыратын белгілі бір қызмет түрі;

Мемлекеттік басқару – болашақта бағдарланған қоғамдағы және мемлекеттегі әлеуметтік саяси, экономикалық және тех-нологиялық өзгерістерді жүзеге асыру мен жетілдірудің маңыз-ды факторы.

Мемлекеттік басқару – бұл бір мезгілде өнер және ғылым болып табылады және объективті сипаттағы басқару мен субъективті тәсілмен оның орындалуын жүзеге асыратын, екеуінің арасындағы қарама-қайшылыққа үстемдік ететін, әлеуметтік кәсіптік қызметтің күрделі түрлерінің бірі болып табылады.

А.Ж. Оспановтың пікірінше, басқару бұл – мемлекеттік ор-гандар қызметтерінің түрлі экологиялық қызметтерін қамтама-сыз етудің ұйымдық негізі.

Л.К. Еркінбаева «ҚР аграрлық құқық қатынастары» атты ғылыми еңбегінде мемлекеттік басқаруға заңды тұрғыда мынандай анықтама берген: «мемлекеттік басқару деп, қоғамдық өмірді заңнамалар арқылы реттеу, сақтау және өзгерту мақсатында мемлекеттік қызметті ұйымдастыруды айтуға болады».

А. Ибраеваның «Мемлекеттің құқық теориясы» атты еңбегінде мемлекеттік басқарудың 3 түрлі нысаны көрсетілген:

1) заң шығарушылық – басқарушылық қатынастарды реттеуге бағытталған мемлекеттік органдармен нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу мен қабылдау; 2) құқық қолданушылық – нормативтік құқықтық актілерді орындауға бағытталған тиісті іс-әрекеттерді жүзеге асыруға негізделген мемлекеттің қызметі;

3) құқық қорғаушылық – нормативтік құқықтық актілердің талаптарын орындамаған немесе бұзған тұлғаларға қатысты мемлекеттің қолданатын мәжбүрлеу қызметі [50, 121 б.].

Д.Л. Байдельдиновтың пікірінше, экология саласындағы мемлекеттік басқару бұл – мемлекеттік органдардың қоршаған орта- ны қорғау мен қоғамның ара қатынасының экологиялық тәртібін реттеуге, экологиялық құқықтарды жүзеге асыру мен мемлекет субъектілерінің экологиялық міндеттерін сақтауға бағытталған ұйымдастырушылық-орындаушылық қызметі деген болатын.

Біздің ойымызша, заңгерлік тұрғыдан қарағанда, басқаруды қолданыстағы заңға сәйкес реттелетін, оны реттеу, сақтау немесе қайта құру мақсатымен қоғамдық қызметті ұйымдастыру бойынша мемлекеттік мақсатқа сай қызмет ретінде түсіну керек деп ойлаймыз.

Осыған ұқсас түсінікті «мемлекеттік реттеу» ұғымына да қатысты көрсетуге болады.

Жалпы реттеу – бұл олардың белгілі бір құрылымдарының сақталуын, қызмет тәртібін қолдануы және

оның мақсаттары мен бағдарламаларының жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін ұйымдастырылған жүйелер қызметі.

Б.Ф. Ерофеевтің ойынша, экологияны пайдалану мен қор- шаған ортаны мемлекеттік реттеу, экономикалық және эко- логиялық реттеу арқылы жүзеге асырылады. Егер елдің эконо- микалық жүйесін реттеу мемлекеттің басқару, іс әрекетінде әсіресе экономикалық қатынастардың жаңа жүйелерін қайта өндіруде көрінсе, онда экологиялық жүйені реттеу, экологиялық жүйелерді қолдауға қатысты тиісті шаралар жиынтығы мен оларды тиімді қалыптастыру үшін қалыпты жағдайлар құруды көрсетеді. Бұл көзқарасты қазақстандық ғалым С.Т. Култелеев те ұстанады. Сондай-ақ ол мемлекеттік реттеудің мақсаты эко- логиялық жүйелердің объективті заңдарына сай келетін осындай қоғамдық және өндірістік қатынастарды құру болып табылады деп атап көрсетеді.

Реттеу тек тәртіп үлгісін құрумен ғана шектелмейді, мазмұны бойынша оны қадағалауды бақылауды, есеп жүргізуді, тіркеуді, болжамды, жоспарлауды және осыған ұқсас басқару әрекетінің мүмкіндігін жүзеге асыру мемлекеттің үлесіне тиеді, тек қана мемлекеттің араласу масштабы ғана өзгереді. Н.Н. Ведениннің ойынша, мемлекеттік реттеу – бұл мемле- кеттік басқаруға қарағанда кең көлемді ұғым: соңғысы бірінші- сінің бөлігі, қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды тиімді пайдалану саласындағы мемлекет билігінің атқару орган- дарына қарағанда үлкен маңызға ие емес.

ҚР Экологиялық кодексі бойынша мемлекеттік реттеу мен мемлекеттік басқаруға жеке-жеке түсінік берілген. ҚР Экология- лық кодексінің 6-бабында қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік реттеудің және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы мемлекеттік басқарудың негізгі ережелері көрсе- тілген.

**Табиғатты пайдалану мен қоршаған ортаны
қорғауды басқаратын жалпы және арнайы органдар**

Республикадағы экология мәселелері мемлекеттік органдардың кең ауқымымен бақыланады. Жалпыға бірдей қабылданған модельге сәйкес олар негізінен үш топқа бөлінеді: өкілді билік органы, атқарушы билік, сот жүйесі.

Бұл топтардың әрқайсысы өздерінің мақсаттары, сипаты мен ауқымы, нысандарымен, әдістерімен өзара ерекшеленеді.

Табиғи ресурстарды пайдалану мен қорғауды мемлекеттік басқару әртүрлі деңгейдегі әртүрлі мемлекеттік органдармен жүзеге асырылады. Оларды үш түрге бөлуге болады: жалпы құзыреттілік органдары, арнайы құзыреттілік органдары, функционалдық органдар. Табиғатты пайдалануды басқарудың және қоршаған ортаны қорғаудың жалпы құзыреттілік органдарының ерекшелігі, олар өздерінің құзыретіне байланысты басқа да міндеттерді шешумен қатар: экономикалық даму, әлеуметтік дамуды басқару (денсаулық сақтау, білім беру және т.б.), мәдениет, қорғаныс, ғарыш және т.б. Табиғатты ұтымды пайдалануда және табиғатты қорғауды қамтамасыз ету мәселелерін шешуде әртүрлі деңгейде әрекет ететін мамандандырылған басқару органдарының рөлі жақсы.

Оларға қоршаған ортаны реттеу, лицензиялау, сертификаттау, бақылау және т.б. байланысты ең жауапты функциялар жүктелген.

Мамандандырылған органдарға қоғам мен табиғат арасындағы өзара әрекеттесу саласындағы проблемаларды шешу үшін құрылған мекемелер кіреді.

Бұл органдардың табиғатты қорғау және табиғатты ұтымды пайдаланудың арнайы мәселелері бойынша ұлттық экономиканың барлық салаларына және қызмет саласына тарайтыны соншалық, олар жиі салааралық немесе ведомстволық бағынысты органдар деп аталады.

С.Б. Байсалов пен Л.В. Ильяшенко мемлекеттік органдарды үш топқа жіктеді:

- 1) жалпы құзіреттегі органдар;
- 2) ведомстволық құзіреттегі органдар;
- 3) арнайы құзіреттегі органдар.

Н.Б. Мухитдинов қоршаған табиғи ортаны қорғау және табиғатты пайдалану саласындағы мемлекеттік басқару органдарын үш блокқа жіктейді:

А) жалпы басқару органдары; Б) арнайы басқару органдары; В) өзге де органдар.

Сонымен қоршаған табиғи ортаны қорғау және табиғат пайдалану саласындағы мемлекеттік басқару органдарының жүйесі мыналар құрайды:

1) жалпы құзіретті органдар – әртүрлі міндеттерді, оның ішінде экологиялық міндеттерді қамтитын кешенді мәселелерді шешетін органдар:

- Қазақстан Республикасының Президенті;
- Қазақстан Республикасының Парламенті;
- Қазақстан Республикасының Үкіметі;
- Жергілікті атқарушы органдар;

2) Экологиялық функцияларды орындауға арнайы өкілеттілігі бар органдар. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне сәйкес, бұл органдар екі түрге бөлінген: Қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган және арнайы уәкілетті мемлекеттік органдар.

А) Қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган – табиғатты қорғаудың барлық немесе бір бөлігін (блогын) орындайтын органдар:

– Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігінің Экологиялық реттеу және бақылау комитеті.

Ә) арнайы уәкілетті мемлекеттік органдар – жекелеген табиғи объектілерді қорғауды және пайдалануды ұйымдастырушы органдар. Экологиялық кодекске сәйкес, қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды қорғау, молықтыру және пайдалану саласындағы арнайы уәкілетті мемлекеттік органдар мыналар болып табылады:

1) су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган;

2) жер ресурстарын басқару жөніндегі орталық уәкілетті орган;

3) орман шаруашылығы саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган;

4) жануарлар дүниесін қорғау, молықтыру және пайдалану саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган;

5) ерекше қорғалатын табиғи аумақтар саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган;

6) жер қойнауын зерттеу мен пайдалану жөніндегі уәкілетті мемлекеттік орган;

7) азаматтық қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган;

8) халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган;

9) ветеринария саласындағы уәкілетті орган;

10) өсімдіктерді қорғау мен олардың карантині саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган;

11) атом энергиясын пайдалану саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган.

Бақылау сұрақтары:

1. Табиғат пайдалану мен қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік реттеудің түсінігі, белгілері.

2. Табиғат пайдалану мен қоршаған ортаны қорғауды басқаратын жалпы және арнайы органдар.

3. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметті лицензиялау.

4. Экологиялық нормалауды құқықтық реттеу және қоршаған ортаға әсердің жол беруге болатын шекті нормативтері.

5. Экологиялық таңбалаудың құқықтық негіздері.

6. Экологиялық сараптама: мақсаттары, міндеттері, түрлері.

7. Экологиялық рұқсаттар – қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік басқарудың нысаны ретінде.

8. Экологиялық сақтандыруды құқықтық реттеу.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі
Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі.
2. Күлтелеев, С.Т. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. Жалпы және Ерекше бөлімі: оқулық / С.Т. Күлтелеев, Е.Ш. Рахметов. – Алматы : HAS, 2008. – 325 б.
3. Байдельдинов Д.Л. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы.
– Алматы, 2005.
4. Күлтелеев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан: учебное пособие. – Алматы: «NURPRESS», 2011. – 432 с.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ оқу-әдістемелік кешені
6B04205 – «Құқықтану» білім беру бағдарламасы

Пән: Экологиялық
құқық Дәріс кешені
6 классикалық дәріс.

Табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы
мемлекеттік-құқықтық басқару

Мақсаты: Қазақстан Республикасының табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік-құқықтық басқаруды қарастыру.

Түйінді сөздер: Табиғатты пайдалану, Қазақстан Республикасының экология заңнамасы, экологиялық қауіпсіздік, Қазақстан Республикасының орнықты дамуының экологиялық негіздері, қоршаған орта, экологиялық бағалау, экологиялық талаптар.

Негізгі сұрақтар: Экологиялық бақылаудың түрлері мен міндеттері. Табиғи ресурстардың мемлекеттік кадастрларының бірыңғай жүйесі. Қоршаған ортаны қорғаудың экономикалық әдістері. Табиғи ресурс-тарды ұтымды пайдалану мен қоршаған ортаны қорғау жөнін- дегі шараларды жоспарлау мен қаржыландыру. Қоршаған ортаға келтірілген залалды экономикалық бағалау. Парниктік газдар шығарындылары мен сіңірулері саласындағы мемлекеттік рет- теу. Экологиялық мониторингті жүзеге асырудың тәртібі. Экологиялық аудиттің құқықтық жағдайы.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік рет- теу және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы мем- лекеттік басқарудың жекелеген функциялары. Қазақстан Республикасы Экологиялық кодексінің 6-бабына сәйкес, *Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік реттеу:*

- 1) қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметті лицензия- лауды;
- 2) экологиялық нормалауды;
- 3) қоршаған ортаны қорғау саласындағы техникалық рет- теуді;
- 4) мемлекеттік экологиялық сараптаманы;
- 5) экологиялық рұқсаттар беруді;
- 6) мемлекеттік экологиялық бақылауды;
- 7) қоршаған ортаны қорғауды экономикалық реттеу жүйе- сін, неғұрлым экологиялық таза технологияларды енгізуді ынта- ландыруды, табиғат қорғау іс- шараларын қаржыландыру жүйе- сін;
- 8) парниктік газдар шығарындыларын квоталауды;
- 9) парниктік газдарды түгендеуді;
- 10) парниктік газдар шығарындыларын азайту мен сіңірудің нарықтық тетігін белгілеуді;
- 11) парниктік газдар шығарындылары мен сіңірулерінің нақты көлемінің мониторингі жүйесін;
- 12) мемлекеттік экологиялық мониторингті;
- 13) табиғат пайдаланушыларды, қоршаған ортаны ластау көздері мен учаскелерін мемлекеттік есепке алуды;
- 14) экологиялық білім беру мен ағарту ісін қамтиды.

Табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы мемлекеттік басқару:

- 1) табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы мемлекеттік жоспарлауды;
- 2) табиғи ресурстарды қорғауға, пайдалануға және молық- тыруға мемлекеттік бақылау жасауды;
- 3) табиғи ресурстарды пайдалану құқығына лицензиялар, рұқсаттар беруді және шарттар (келісімшарттар) жасасуды;
- 4) табиғи ресурстарды қалпына келтіру мен молықтыруды, ресурс үнемдейтін технологияларды енгізуді ұйымдастыруды;
- 5) табиғи ресурстардың мониторингі мен кадастрларын жүргізуді;
- 6) табиғи ресурстарды пайдалануға лимиттер белгілеу мен квоталар бөлуді;
- 7) табиғи ресурстарды пайдалануды, қалпына келтіру мен молықтыруды жүзеге асыратын мемлекеттік заңды тұлғаларды басқаруды;

8) табиғи ресурстарды қорғауды ұйымдастыруды қамтиды. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметті лицензиялау

Жеке және заңды тұлғалардың табиғат қорғау ісін жобалау, нормалау және экологиялық аудит жөніндегі қызметі шаруашылық және өзге де қызметтің I санаты үшін қоршаған ортаны қорғау саласындағы жұмыстарды орындау мен қызметтер көрсетуге арналған лицензияның негізінде жүзеге асырылады. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметті лицензиялау тәртібі мен шарттары Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 16 мамырдағы Рұқсаттар және хабарламалар туралы Заңымен реттеледі. Аталған заңға сәйкес, лицензия – жеке немесе заңды тұлғаға қауіптіліктің жоғары деңгейіне байланысты лицензияланатын қызмет түрін не лицензияланатын қызметтің кіші түрін жүзеге асыруға лицензиялар беретін

бірінші санаттағы рұқсат, ал лицензиялау дегеніміз – лицензияны және (немесе) лицензияға қосымшаларды және лицензияның және (немесе) лицензияға қосымшалардың түпнұсқасын беруге және қайта ресімдеуге, рұқсаттық бақылауды жүзеге асыруға, лицензияның және (немесе) лицензияға қосымшалардың қолданысын тоқтата тұруға, қайта бастауға және тоқтатуға байланысты іс-шаралар кешені болып табылады. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы жұмыстарды орындау мен қызметтер көрсетуге қызметті лицензиялауды Қазақстан Республикасының рұқсаттар және хабарламалар туралы заңнамасына сәйкес қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган жүзеге асырады. Сонымен қатар қоршаған ортаны қорғау саласындағы лицензияланатын қызмет түріне қойылатын біліктілік талаптарын қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган бекітеді.

Экологиялық нормалауды құқықтық реттеу – қағидалардың (нормалардың) және олардағы қамтылған қоршаған орта жай-күйінің және оған әсер ету дәрежесінің сандық және сапалық көрсеткіштерінің (нормативтерінің) жүйесі.

Экологиялық нормалаудың мақсаты болып, экологиялық қауіпсіздікті, экологиялық жүйелер мен биологиялық әртүрлілікті сақтауды қамтамасыз ететін қоршаған орта сапасын реттеу және оған жол беруге болатын әсерді белгілеу болып табылады.

Экологиялық нормалау процесінде нормативтер үшке бөлінеді:

- қоршаған орта сапасының нормативтері,
- эмиссиялар нормативтері,
- табиғи ресурстарды пайдалану мен қорғау саласындағы нормативтер.

Қоршаған орта сапасының нормативтері – қоршаған ортаның және табиғи ресурстардың адам өмірі мен денсаулығы үшін қолайлы жай-күйін сипаттайтын көрсеткіштер.

Қоршаған орта сапасының нормативтеріне:

1) қоршаған орта жай-күйінің химиялық көрсеткіштеріне сәйкес белгіленген нормативтер, оның ішінде радиоактивті заттарды қоса алғанда, жол беруге болатын шекті шоғырлану, химиялық заттардың шамалап алынған қауіпсіз деңгейлерінің нормативтері;

2) қоршаған орта жай-күйінің физикалық көрсеткіштеріне сәйкес белгіленген, оның ішінде шудың, тербелістің, магнит өрістерінің, радиоактивтіліктің, жылудың және өзге де физикалық әсерлердің жол беруге болатын шекті деңгейлерінің нормативтері;

3) қоршаған орта жай-күйінің биологиялық көрсеткіштеріне сәйкес белгіленген, оның ішінде қоршаған орта сапасының индикаторлары ретінде пайдаланылатын өсімдіктердің, жануарлардың және басқа да организмдердің түрлері мен топтарының нормативтері, сондай-ақ санитарлық-эпидемиологиялық ережелермен және нормалармен, гигиеналық нормативтермен регламенттелетін, микроорганизмдердің жол беруге болатын шекті шоғырлану нормативтері:

– топырақ бонитеті, қарашіріндінің құрамы, топырақтың су және жел эрозиясына ұшырау, олардың батпақтану, сортаңдану, тұздану көрсеткіштері және жер топырағының басқа да сипаттамалары;

– аумақтың ормандылығы және онда орман өсіру, орманның қоқыстануы, ормандардың санитарлық жай-күйі, орман қорының жекелеген учаскелерінің басқа да сандық және сапалық көрсеткіштері;

– ауыз суға және өзге де мақсаттарға пайдаланылатын су сапасының нормативтері;

– табиғи ресурстар жай-күйінің Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де нормативтері;

4) қоршаған орта сапасының Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де нормативтері жатады.

Эмиссиялар нормативтері – қоршаған орта сапасы нормативтерінің сақталуын қамтамасыз етуге жол берілетін эмиссиялар көрсеткіштері. Эмиссиялар нормативтеріне:

1) эмиссиялардың техникалық үлестік нормативтері;

2) ластанушы заттардың жол беруге болатын шекті шығарындылары мен төгінділерінің нормативтері;

3) өндіріс және тұтыну қалдықтарын орналастыру нормативтері;

4) жол берілетін физикалық әсер (жылу мөлшерінің, шу, тербеліс, иондаушы сәуле және өзге де физикалық әсерлер деңгейінің) нормативтері;

5) күкіртті қоршаған ортада ашық түрде орналастыру нормативтері жатады.

Эмиссиялар нормативтері аумақтардың және акваторияның табиғи ерекшеліктері ескеріле отырып, қоршаған орта сапасы нормативтерінің сақталуын қамтамасыз етуге тиіс және жол берілетін шекті шоғырлану немесе қоршаған орта сапасының нысаналы көрсеткіштері негізінде есептеледі.

Экологиялық таңбалаудың құқықтық негіздері – Қазақ- стан Республикасының техникалық реттеу туралы заңнамасында белгіленген тәртіппен сәйкестігі растаудан өткен өнімге эко- логиялық таза өнім белгісін беру.

Экологиялық таңбалаудың міндеттері:

- 1) тұтынушыларды қоршаған ортаға қауіпті өнімдерді сатып алудан (пайдаланудан) қорғау;
- 2) өнімдердің барлық түрлерін өндіру, пайдалану және жою, (кәдеге жарату, өңдеу) кезінде қоршаған ортаның ласта- нуын болдырмау;

- 3) жабдықтардың, технологиялық процестердің, өндіріс- тердің және өнімдердің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- 4) экологиялық қауіпсіз технологиялық процестерді, жаб- дықтарды және өндірістерді енгізу;
- 5) елге экологиялық қауіпті өнімдер мен технологиялардың әкелінуін болдырмау;
- 6) отандық өнімнің экспортталуына жәрдемдесу және бәсе- кеге қабілеттігін арттыру болып табылады.

Экологиялық рұқсаттар – қоршаған ортаны қорғау са- ласындағы мемлекеттік басқарудың нысаны ретінде

Экологиялық рұқсат – жеке және заңды тұлғалардың қорша- ған ортаға эмиссияларды жүзеге асыру

құқығын куәландыратын құжат.

Қазақстан Республикасында табиғат пайдаланушыларға мы- надай экологиялық рұқсаттар:

- 1) қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсаттар;
- 2) кешенді экологиялық рұқсаттар беріледі. Қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсат:
 - 1) табиғат пайдаланушы және ол жүргізіп отырған шаруа- шылық және өзге де қызмет туралы мәліметтерді;
 - 2) рұқсаттың қолданылу мерзімін;
 - 3) табиғат пайдалану шарттарын, оның ішінде олардың бар- лық көздері бойынша эмиссиялардың нормативтерін;
 - 4) рұқсаттың қолданылуы кезеңіне арналған қоршаған орта- ны қорғау жөніндегі іс-шаралар жоспарын қамтитын, белгілен- ген үлгідегі құжаттар жиынтығы болып табылады.

Қоршаған ортаға эмиссиялар үшін табиғат пайдаланушы- ларға рұқсат берілетін объектілер I, II, III және IV болып төрт санатқа бөлінеді.

II I санатқа өндірістік объектілерді санитарлық сыныптауға сәйкес қауіптіліктің 1 және 2- сыныпты объектілері жатады. санатқа өндірістік объектілерді санитарлық сыныптауға сәйкес қауіптіліктің 3- сыныпты объектілері жатады.

III санатқа өндірістік объектілерді санитарлық сыныптауға сәйкес қауіптіліктің 4-сыныпты объектілері жатады.

IV санатқа өндірістік объектілерді санитарлық сыныптауға сәйкес қауіптіліктің 5-сыныпты объектілері жатады.

2-1. Өндірістік объектілердің санитарлық сыныпталуына сәйкес сыныпталмайтын қызмет түрлері IV санатқа жатады.

Табиғат пайдаланушылар қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсатты I санат объектілеріне – қоршаған ортаны қорғау сала- сындағы уәкілетті органнан, II санат объектілеріне – облыстар- дың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті атқарушы органдарынан, III санат объектілеріне – оңайлатылған схема бойынша облыстардың, республикалық маңызы бар қала- ның, астананың жергілікті атқарушы органдарынан, IV санат объектілеріне облыстардың, республикалық маңызы бар қала- ның, астананың жергілікті атқарушы органдарынан алады.

Өтінімдер беру:

Экологиялық бақылаудың түрлері мен міндеттері. Мем- лекеттік экологиялық бақылау дегеніміз – уәкілетті органның өз құзыреті шегінде қоршаған ортаны қорғау саласындағы Қазақ- стан Республикасы заңдарының, Қазақстан Республикасы Пре- зиденті жарлықтарының және Қазақстан Республикасы Үкіметі қаулыларының талаптарын жеке және заңды тұлғалардың сақ- тауын қамтамасыз етуге бағытталған қызметі; Қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды қорғау, молықтыру мен пайдалану саласындағы мемлекеттік бақылаудың мақсаты – экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, табиғи және энергетикалық ресурс- тарды үнемдеу, биологиялық ресурстарды орнықты пайдалану, ұлттық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады.

Қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды қорғау, молықтыру мен пайдалану саласындағы мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын органдар:

- 1) қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган;

- 2) су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган;
 - 3) жер ресурстарын басқару жөніндегі орталық уәкілетті орган;
 - 4) орман шаруашылығы саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган;
 - 5) жануарлар дүниесін қорғау, молықтыру және пайдалану саласындағы уәкілетті мемлекеттік
- орган;
- 6) ерекше қорғалатын табиғи аумақтар саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган;
 - 7) жер қойнауын зерттеу мен пайдалану жөніндегі уәкілетті мемлекеттік орган;
 - 1) азаматтық қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік ор-Қазақстан Республикасының
- орман заңнамасы саласындағы бақылау;
- 2) жануарлар дүниесін қорғау, молықтыру және пайдалану саласындағы бақылау;
 - 3) ерекше қорғалатын табиғи аумақтар саласындағы бақылау. Экологиялық бақылау жүзеге

асыратын субъектілерге байланысты келесі түрлеген бөлінеді:

1) **Мемлекеттік экологиялық бақылау** – уәкілетті орган- ның өз құзыреті шегінде қоршаған ортаны қорғау саласындағы Қазақстан Республикасы заңдарының, Қазақстан Республикасы Президенті жарлықтарының және Қазақстан Республикасы Үкі- меті қаулыларының талаптарын жеке және заңды тұлғалардың сақтауын қамтамасыз етуге бағытталған қызметі. Инспекторлық тексеру – мемлекеттік экологиялық бақылаудың нысаны болып табылады. Инспекторлық экологиялық тексеру дегеніміз – мем- лекеттік экологиялық бақылауды жүзеге асыратын лауазымды адамдар табиғат пайдаланушылардың Қазақстан Республикасы- ның экологиялық заңнамасын сақтауы туралы ақпаратты жинау мен талдау арқылы жүргізетін іс-шаралар кешені болып табылады.

2) **Өндірістік экологиялық бақылау** – арнайы табиғат пайдалануды жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалармен қоршаған ортаны қорғау саласындағы Қазақстан Республикасы заңдарының, Қазақстан Республикасы Президенті жарлықтары- ның және Қазақстан Республикасы Үкіметі қаулыларының талаптарын жеке және заңды тұлғалардың сақтауын қамтамасыз етуге бағытталған қызметі.

3) **Қоғамдық экологиялық бақылау** – жұртшылықты мемлекеттің экологиялық проблемаларына тарту мақсатында жүргізілетін және жүргізу тәртібін қоғамдық бірлестіктер өз жарғыларына сәйкес айқындайтын қоршаған ортаны қорғауға және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға бағытталған қыз- мет түрі.

Бақылау сұрақтары:

1. Экологиялық бақылаудың түрлері мен міндеттері.
2. Қоршаған ортаны қорғаудың экономикалық әдістері.
3. Табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану мен қоршаған ортаны қорғау жөніндегі шараларды жоспарлау мен қаржыландыру.
4. Қоршаған ортаға келтірілген залалды экономикалық бағалау.
5. Парниктік газдар шығарындылары мен сіңірулері саласындағы мем- лекеттік реттеу.
6. Экологиялық мониторингті жүзеге асырудың тәртібі.
7. Экологиялық аудиттің құқықтық жағдайы.
8. Экологиялық білім беру мен ағарту ісінің құқықтық негіздері.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі.
2. Күлтелеев, С.Т. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. Жалпы және Ерекше бөлімі: оқулық / С.Т. Күлтелеев, Е.Ш. Рахметов. – Алматы : HAS, 2008. – 325 б.
3. Байдельдинов Д.Л. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. – Алматы, 2005.
4. Күлтелеев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан: учебное пособие. – Алматы: «NURPRESS», 2011. – 432 с.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ оқу-әдістемелік кешені
6B04205 – «Құқықтану» білім беру бағдарламасы
Пән: Экологиялық құқық
Дәріс кешені
7 классикалық дәріс.
Экологиялық қауіпсіздікті құқықтық қамтамасыз ету.

Мақсаты: Экологиялық қауіпсіздіктің түсінігі, мақсаты мен міндеттерін қарастыру.

Түйінді сөздер: Қазақстан Республикасының экология заңнамасы, экологиялық қауіпсіздік, Қазақстан Республикасының орнықты дамуының экологиялық негіздері, қоршаған орта, экологиялық бағалау, экологиялық талаптар.

Негізгі сұрақтар: Экологиялық қауіпсіздіктің түсінігі, мақсаты мен міндеттері. Экологиялық қауіпсіздік және қоршаған ортаны қорғау саласындағы Қазақстан Республикасының заңнамасы. ҚР экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде халықаралық-құқықтық актілердің рөлі. Қазақстан Республикасында экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі шаралардың түсінігі мен түрлері. Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі мемлекеттік органдардың құзыреті. Жеке тұлғалар мен қоғамдық бірлестіктердің экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы құқықтары мен міндеттері. Төтенше экологиялық жағдай және экологиялық зілзала аймақтары.

Экологиялық қауіпсіздіктің түсінігі, мақсаты мен міндеттері

Қауіпсіздік – бұл адамның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерін ішкі және сыртқы қауіптерден қорғау жағдайы. Өмірлік маңызды мүдделерге адамның, қоғамның және мемлекеттің дамуына мүмкіндік беретін және өмір сүруді қамтамасыз ететін қажеттіліктердің жиынтығы жатады, ал қауіпсіздіктің қатеріне жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделеріне қауіп төндіретін жағдайлар мен факторлардың жиынтығы жатады. Экологиялық қауіпсіздік – Қазақстан Республикасының ұлт-тық қауіпсіздігінің негізгі стратегиялық құрамдас бөліктерінің бірі және мемлекеттік басымдықтардың маңызды аспектісі. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуы табиғи ресурс-тарды, яғни табиғи объектілер мен энергия көздері, өндіріс өнімдері мен тұтыну тауарлары ретінде пайдаланылатын және тұтыну құндылығы бар табиғи-антропогендік объектілердің әртүрлі компоненттерін шаруашылық және өзге де қызметке тартуды көздейді. Табиғи ресурстарды пайдалану қоршаған ортаның сапасына әсер етеді, олар физикалық, химиялық, биологиялық және басқа көрсеткіштермен және (немесе) олардың жиынтығымен сипатталады. Табиғи ресурстарды бей-берекет және қадағалаусыз пайдалану, оларды шаруашылық айналымына тарту қоршаған ортаға теріс әсер ететін заттар және (немесе) энергияның орналасуын қамтамасыз етеді. Осыған байланысты табиғи экологиялық жүйелердің жойылуы мен табиғи ресурс-тардың сарқылуына қауіп төндіретін, қоршаған ортаға жағымсыз өзгерістер әкелетін зиян келтіріледі.

Мұндай жағдайларда экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесі өзекті болып табылады.

Экологиялық қауіпсіздік – экологиялық қауіп-қатерден қорғау. Бұл екі ұғым үнемі бірге қарастырылады.

Ал, экологиялық қауіп – антропогендік және табиғи әсерлер ықпалынан, оның ішінде дүлей зілзалаларды қоса алғанда, зілзалалар мен апаттар салдарынан қоршаған ортаның жай-күйі бұзылуының, өзгеруінің болуымен немесе ықтималдығымен сипатталатын, жеке адам мен қоғамның өмірлік маңызы бар мүдделеріне қауіп төндіретін жай-күй.

Экологиялық қауіпсіздік – қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсер ету нәтижесінде туындайтын қатерлерден жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік

маңызы бар мүдделері мен құқықтарының қорғалуының жай-күйі.

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету объектілері:

- адам (оның қолайлы қоршаған ортаға құқығы);
- қоғам (қоршаған орта жағдайына байланысты материал-дық және рухани құндылықтар жиынтығы);

– табиғи ресурстар және қоғамның орнықты дамуына және болашақ ұрпақтың әл-ауқаты үшін негіз болатын қор-шаған орта.

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету субъектілері:

– осы саладағы функцияларын заң шығарушы, атқарушы және сот билігі арқылы жүзеге асыратын мемлекет;

– жергілікті өзін-өзі басқару органдары;

– азаматтар;

– қоғамдық және басқа да ұйымдар мен қауымдастықтар. Экологиялық қауіпсіздікке қауіп төндіретін көздер:

– шаруашылық және өзге де қызметтің қоршаған ортаға теріс әсер етуі;

– табиғи ресурстардың сарқылуы;

– табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың туындауына әкеліп

соқтыратын әрекеттер (әрекетсіздік);

– төтенше жағдайлар салдарлары.

Экологиялық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясат-тың мақсаты табиғи жүйелердің, қоғамның өмірлік маңызды мүдделері мен жеке тұлға құқығының қоршаған ортаға антропо-гендік және табиғи әсерлердің нәтижесінде туындайтын қа-терлерден қорғалуын қамтамасыз ету болып табылады.

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қол жеткізу үшін мынадай міндеттерді шешу қажет:

– климаттың өзгеруі мен Жердің озон қабатының бұзы-луына душар ететін

антропогендік әсерді азайту;

– биоәртүрлілікті сақтау және жердің шөлейттенуі мен тозуының алдын алу;

– экологиялық апат аймақтарын, әскери-ғарыш полигон-дары мен сынақ

кешендерін оңалту;

– Каспий теңізі қайраңының ластануының алдын алу;

– су ресурстарының тозуының және ластануының алдын алу;

– табиғи ластануларды, әуе бассейнінің ластануын, ра-диоактивті, бактериологиялық және химиялық, оның ішінде трансшекаралық ластануларды жою және олар-дың алдын алу;

– өнеркәсіптік және тұрмыстық қалдықтардың жинақталу көлемдерін қысқарту;

– табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдай-лардың алдын алу.

Экологиялық қауіпсіздік және қоршаған ортаны қорғау саласындағы Қазақстан Республикасының заңнамасы

Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету туралы заңнамасы:

– Қазақстан Республикасының Конституциясы;

– заңдар;

– Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтары;

– Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулылары;

– жергілікті өзін-өзі басқару органдарының нормативтік құқықтық актілеріне негізделеді.

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету әрбір адамның қолайлы қоршаған ортаға, қоршаған ортаның жай-күйіне қаты-сты шынайы ақпаратқа қолжетімділігіне, қоршаған ортаға қаты-сты құқық бұзушылыққа байланысты денсаулыққа немесе мүлікке келтірілген зиянды өтеуге, сондай-ақ табиғат пен қор-шаған ортаны және табиғи ресурстарды сақтауға

тығыз байла- нысты.

Қолайлы қоршаған ортаға субъективті құқық әдетте әлеу- меттік құқықтарға жатады. Біздің ойымызша, қарастырылып отырған құқықтың құндылығының мұндай төмендеуі негізсіз, өйткені қолайлы қоршаған орта өмір сүрудің қажетті шарты болып табылады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 31-бабы бойын- ша, мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қояды. Адамдардың өмірі мен денсаулығына қатер төндіретін деректер мен жағ- даяттарды лауазымды адамдардың жасыруы заңға сәйкес жауап- кершілікке әкеп соғады. Бұл мемлекетті құзыретті органдар дайындаған қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпаратты бұқаралық ақпарат құралдарында мерзімді түрде жариялауға міндеттейді.

Экологиялық қауіпсіздік және қоршаған ортаны қорғау саласындағы Қазақстан Республикасының заңнамасы

Экологиялық қауіпсіздік тек қоршаған ортаны қорғауды ғана емес, сонымен қатар бұл саладағы ұлттық мүдделерді айқындауға, қауіп-қатерді ескерту бойынша және олардың салдарын минимизациялау бойынша мемлекеттік саясатты жа- сап шығаруға және жүргізуге мүмкіндік береді.

Экологиялық заңнаманың заманауи жағдайы экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша қатынастарды реттейтін және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы қызметтің жоғары да аталған бағыттардың заңдық негізін құ- райтын тікелей әрекеттегі заңдардың кең шеңберінің болуымен сипатталады.

ҚР экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде ха- лықаралық-құқықтық актілердің рөлі

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тек ішкі шаралар- мен мүмкін емес екендігін атап өтейік. Бұл мақсатқа жету үшін басқа мемлекеттермен тең серіктестікті ұйымдастыру талап етіледі. Ғылымда жаһандық экологиялық қауіпсіздік термині берік орнықты. Осылай М.Н. Копылов экологиялық қауіпсіздік тер- минін халықаралық құқықтың жаңа қағидасы ретінде есептеуді ұсынады.

Халықаралық-құқықтық актілерде қамтылатын құқықтық нормалар Қазақстан Республикасындағы экологиялық қауіпсіз- дікті қамтамасыз етуде үлкен әсер тигізуде, өйткені Қазақстан Республикасының Конституциясы халықаралық құқықтың жал- пы мойындалған қағидалары мен нормалары және Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары оның құқықтық жүйесінің құрам бөлігі болып табылады деп айқындайды.

Жалпы мойындалған экологиялық қағидалар мен халықара- лық серіктестіктің бағыттары Қоршаған орта бойынша Сток- голъм Декларациясымен (1972), Табиғаттың Бүкіләлемдік Хар- тиясымен (1982), Қоршаған орта мен оны дамыту бойынша Дек- ларациямен (Рио-де-Жанейро, 1992), Мыңжылдық Саммитінің Декларацияларымен (Нью-Йорк, 2000), «XXI ғасырдағы Күн тәртібі» (Рио-де-Жанейро, 1992), Тұрақты даму бойынша Бү- кіләлемдік Саммит (Йоханнесбург, 2002) және басқа да халықара- лық актілермен айқындалған. Бұл актілер орасан зор ха- лықаралық беделге ие және жүзеге асыруды халықаралық кон- венцияларда да, көптеген мемлекеттердің, соның ішінде Қазақ- стан Республикасының да ұлттық заңнамасында орын тапқан.

Халықаралық экологиялық шарттар өзінің реттеуімен барша адамзаттың өмірін сақтап қалу үшін өлшеусіз маңызға ие болып табылатын барлық негізгі табиғи қорларды (сулар, жер, тірі қорлар, атмосфера) қамтиды.

Қазақстан қоршаған ортаны қорғауға және жаһандық және аумақтық деңгейлердегі тұрақты даму мәселелері бойынша халықаралық шарттарды жасап шығару мен жүзеге асыруға бағытталған, әртүрлі халықаралық комиссиялар мен процес- тердің белсенді қатысушысы және мүшесі болып табылады. Олардың арасында – БҰҰ-ның Тұрақты даму бойынша комис- сиясы; Орталық Азия мемлекеттерінің тұрақты дамуы бойынша мемлекетаралық комиссиясы; Тұрақты даму үшін кәсіпкер- лердің бүкіләлемдік кеңесінің аумақтық еуразиялық желісі; ТМД гидрометеорологиясы бойынша мемлекетаралық

кеңесі;

«Еуропа үшін қоршаған орта» мен «Азия үшін қоршаған орта мен тұрақты даму» процестері бар. БҰҰ-ның Дау бағдарла- масымен, Жабайы табиғат әлемдік қорымен (WWF) және басқа да халықаралық ұйымдармен серіктестік даму үстінде.

Соңғы уақытта экологиялық сипатқа ие халықаралық құ- жаттарды қабылдаудың белсенділігі артуда. Экологиялық ба- ғыттағы халықаралық-құқықтық актілер санының артуы толы- ғымен негізді жалғасуда және бірінші кезекте халықаралық эко- логиялық құқық талаптарын орындауды қамтамасыз ету туралы мәселе қойылған. Бұл мәселеде халықаралық серіктестік про- цесіндегі назар одан әрі жинақталуда.

Бұлардың арасындағы барынша маңыздыларына мыналар- ды жатқызуға болады: 1972 жылғы Дүниежүзілік мәдени және табиғи мұраны қорғау бойынша ЮНЕСКО Конвенциясын; 1973 жылғы Жабайы фауна мен флораның құрып кету қаупі төнген түрлерінің халықаралық саудасы туралы Конвенциясы; 1977 жылғы Табиғи ортаға әскери немесе басқа да қасақана әсер ету құралдарын қолдануға тыйым салу туралы Конвенция; 1979 жылғы Жабайы жануарлардың қоныс аударатын түрлерін сақтау туралы Бонн Конвенциясы, 1985 жылғы Озон қабатын қорғау жөніндегі Вена Конвенциясы, Теңіз ортасын қорғауға қатысты конвенциялар, соның ішінде 1982 жылғы БҰҰ Теңіз құқығы туралы Конвенциясы; 1989 жылғы Қауіпті қалдықтарды шекарааралық тасымалдауды бақылау және оларды кәдеге жарату туралы Базель Конвенциясы және т.б.

Қарусыздандыру саласындағы халықаралық келісімдер тікелей қоршаған ортаны қорғауға байланысты емес, дегенмен олар қоршаған ортаны қорғауға септігін тигізеді. Халықаралық конвенциялармен, шарттармен және әдет-ғұрыптарымен бірге, халықаралық ұйымдардың ұсынылымдары экологиялық қауіп- сіздікті қамтамасыз етуде орасан зор рөл атқарады: БҰҰ-ның 1972 жылғы Қоршаған орта туралы Стокгольм декларациясы; 1974 жылғы Мемлекеттердің экономикалық құқықтары мен міндеттері туралы хартиясы; Бас Ассамблеяның 1980 жылғы мемлекеттердің Жердің табиғатын сақтаудағы қазіргі және бо- лашақ ұрпақ алдындағы тарихи жауаптылығы туралы; 1982 жылғы Табиғаттың Бүкіләлемдік хартиясы, және, әрине, 1992 жылғы Қоршаған орта мен даму туралы Рио декларациясы.

Қазақстан Ауаның трансшекаралық ластануы туралы кон- венцияны ратификациялады. Аталған Конвенция және оның үш хаттамасы күшіне енді және ауаны трансшекаралық ластануды әлсірету үшін тиімді құрал ретінде әрекет етеді.

Климаттың өзгеруі туралы конвенция мен Биологиялық алауантүрлілік туралы конвенцияға 154 мемлекеттің қол қоюы экологиялық мәселелерді шешу бойынша жаһандық келісімге жету жолындағы елеулі қадам болып табылады. Оған Рио-де- Жанейродағы БҰҰ Конференциясында қол қойылды. Конвен- цияның мақсаты климаттық жүйеге зиянды әсер ететін пар- никтік газдарды шығарудың деңгейін тұрақтандыру болып табылады, дегенмен Конвенцияда климаттың бірқатар өзгеруі шарасыз екендігі туралы мойындау бар.

Жабайы флорамен және фаунамен халықаралық сауда ту- ралы конвенция жойылып кету қаупіндегі жануарлар мен өсімдіктердің он мыңдаған түрімен сауданы реттейді. Бұл мүмкін, мүшелері 136 мемлекет болып табылатын, жабайы табиғатты қорғау бойынша барлық халықаралық шарттардың ішіндегі барынша табыстысы. Аталған Конвенция қабылданды және Вашингтонда 1973 жылдың 3 наурызында қол қоюға ашық болып жарияланды және күшіне 1975 жылдың 1 шілдесінде енді. Планетаның экожүйесін сақтау мен қорғау үшін бірінші деңгейлі маңызға Рио-де-Жанейрода 1992 жылы 5 маусымда қабылданған биоалуантүрлілік туралы Конвенция ие болып табылады. Қазақстан Конвенцияға 1992 жылы қол қойып, оны ратификациялады. Конвенцияның мақсаты — биоалуантүрлілікті сақтау, бөлшектерді табысты пайдалану, әділетті және теңдей негізде, генетикалық қорларды пайдаланумен байланысты табыс табу. Аталған Конвенция ережелерінің негізінде Қазақстан Республикасында өзінің экологиялық саясатының басты бағыт- тары жасалуда, қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықара- лық серіктестік тек жаһандық деңгейде ғана емес, сонымен бірге Орталық Азия мен ТМД мемлекеттерінің

ішінде де жүзеге асырылуда, сондай-ақ бұл ережелер екіжақты келісімдер жасау кезінде қолданылады.

Қазақстан Республикасымен халықаралық көпжақты шарттық-құқықтық міндеттемелерді жүзеге асыру. Қазақстанды халықаралық табиғат қорғау серіктестігіне қосу оның қоршаған ортаны қорғау саласындағы саясатының құрама бөлігі болып табылады.

Қазіргі уақытта қоршаған ортаны қорғау саласында 900-ден астам нормативтік құқықтық актілер әрекет етеді.

Қазақстан Республикасында экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі шаралардың түсінігі мен түрлері

Қауіпсіздікті қамтамасыз ету тұрақты міндет, қоғам мен оның құрылымдарының өркендеуінің маңызды шарты және интегративті көрсеткіші болып табылады. Қажетті деңгейдегі қауіпсіздік объектілерінің (тұлғалар, қоғам мен мемлекет) эко-номикалық, құқықтық, ұйымдастырушылық және олардың өмір-лік маңызды мүдделеріне **қауіптеніне** теңбе-тең өзге де сипатта-ғы шараларды жасау мен ұстану бойынша біртұтас мемлекеттік саясатты жүзеге асыру арқылы қауіпсіздікке қол жеткізіледі.

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясат мыналарды қарастырады:

- Мемлекеттік билік органдары әрекеттерінің бірлігі мен келістілігі;
- Экологиялық қауіп деңгейінің жобалық төмендетілуі;
- Мемлекет пен қоғамды дамытудағы экономикалық стра-тегияны қалыптастыру мен жүзеге асыруда экологиялық қауіпсіздік артықшылықты тәртіпте қамтылуы тиіс.

Экологиялық қауіпсіздік қызметтің келесі бағыттарын жү-зеге асыру арқылы қамтамасыз етіледі:

- Құқықтық, ұйымдастырушылық, инженерлік-техника-лық, санитарлық-гигиеналық және медициналық сипат-тағы шаралар кешенін жүргізу;

- Мемлекеттік экологиялық сараптаманы жүргізу;

- Азаматтардың экологиялық есендігін қамтамасыз ету саласындағы ғылыми зерттеулерді жүргізу;

- Экологиялық қатерлі объектілерге экологиялық аудит жүргізу;

- Экологиялық қауіптілікті төмендету бойынша іс-шара-ларды жасау мен орындау, бұл шараларды орындау ту-ралы есепті ұсыну;

- Азаматтарды экологиялық қауіп, оны жою жөніндегі ша-ралар туралы, республикада тұтастай және муниципалды түзілімдер бойынша аумақтардағы экологиялық ахуал-дың жағдайы туралы жүйелі түрде хабарландыру;

- Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша міндетті алдын-алу іс-шаралары кешенін жүзеге асыру (мемлекеттік экологиялық нормалау, табиғат қорлары-ның кадастрларын, тастандылар кадастрын, жер, су және орман кадастрын жүргізу, экологиялық білім беру мен тәрбиелеуді жүзеге асыру, экологиялық үгіт-насихат);

- Азық-түлікті өндіру мен ауызсуды тұтыну кезінде қауіп-сіздік талаптарын белгілеу;

- Адамның қоршаған ортаға шаруашылық әсер етуін нор-малауға талаптарды айқындау;

- Құқықтық, ұйымдастырушылық және экономикалық сипаттағы басқа да шаралар.

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша қыз-меттің негізгі элементтері мыналар болып танылады

- Мемлекеттік экологиялық сараптама;

- Экологиялық қауіпті жағдайлардың салдарын жою;

- Экологиялық аудит;

- Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету талаптарын бұзу салдарында келтірілген шығындарды өтеу;

- Заңдық жауаптылыққа тарту;
- Экологиялық қауіпсіздікті ақпараттық қамтамасыз ету;
- Өзге де элементтер.

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі бағыт-тары:

- экономиканы экологияландыру;
- заңнаманы экологияландыру;
- қоғамды экологияландыру болып табылады. Экономиканы экологияландыру.

Экономиканы экология-

ландыру – өндірістің табиғат қажеттілігін азайту және заттар мен энергия алмасуының биосфералық процестеріне экономиканың әсерін азайту арқылы тұрақты экологиялық қауіпсіз табиғат пайдалануды қамтамасыз етуде және ресурстық-экологиялық тепе-теңдікті сақтауда болып табылады.

Экономиканы экологияландыруды жүзеге асыру үшін ресурс үнемдейтін технологияларды дамыту және экологиялық

«лас» өндірістің үлесін азайту керек, сонымен бірге табиғат пайдаланудың, мемлекеттік экологиялық бақылаудың, экологиялық мониторингтің және статистиканың табиғат пайдаланудың және экологиялық сараптаманың рұқсат ету жүйесін оңтайландырудың экономикалық тетіктерін жетілдіру арқылы барлық әзірленетін мемлекеттік, өңірлік және салалық бағдарламаларға экологиялық шарттар мен талаптарды енгізу қажет.

Табиғат пайдаланудағы жаңа экономикалық тетіктер баға белгілеу жүйесіне экологиялық сипаттамаларды енгізуді, табиғат пайдаланудың ақылық жүйесін жетілдіруді және міндетті экологиялық сақтандыруды көздейді.

Табиғат пайдаланушылардың табиғат қорғау қызметінің тиімділігі қаржы ынталандыруын құрумен, сондай-ақ табиғат қорғау-қызметіндегі қоршаған ортаны қорғауды ынталандырудың экономикалық құралдарын енгізумен айқындалады. Табиғат пайдаланушыларды табиғат қорғау іс-шараларын жүргізуге және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға ынталандыру экологиялық төлемдер жүйесін көздейтін табиғат пайдаланудың экономикалық тетігі көмегімен жүргізілуі тиіс.

Қоршаған ортаны ластағаны үшін төлемдер – ресурстарды нормативтен тыс пайдаланғаны немесе нормативтен тыс шығарынды және ластаушы заттардың төгінділері үшін ставкаларды арттырудың тетігі арқылы қоршаған ортаның ластануын азайтуды экономикалық ынталандыруды қамтамасыз етеді.

Экономикалық құралдар инновацияларды енгізу және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану, неғұрлым тиімді және аз қалдықты технологияларды дамыту мен енгізу мақсатында шаурашылық жүргізуші субъектілердің қызметіне қатаң нормалар мен стандарттардың белгіленуіне ықпал етуі тиіс.

Табиғат қорғау заңнамасын бұзу салдарынан қоршаған ортаға келтірілген зиян ластану деңгейі мен келтірілген залалды (зиянды) қалпына келтіруге, ұдайы өндіріске кеткен шығындарды және өзге де шығыстар мен ысыраптарды ескере отырып, толық көлемде өтеуге жатады.

Қоғамды экологияландыру. Қоғамды экологияландыру – бұл адамның табиғатпен үйлесімділігіне қол жеткізуге бағытталған қоғам көзқарасының жүйесін қалыптастыру процесі. Оны жүзеге асыру экологиялық білім беру мен тәрбиелеуді дамыту, ғылыми қамтамасыз ету, экологиялық үгіт-насихат және жұртшылықтың қатысуы жолымен жүргізіледі.

Қоғамның экологиялық мәдениетін қалыптастырудың негізі ретінде экологиялық білім беруді дамыту үшін:

- білім берудің барлық деңгейіндегі оқу бағдарламаларына экология және тұрақты даму мәселелерін енгізу жолымен үздіксіз экологиялық білім берудің жүйесін қалыптастыру;

- міндетті және қосымша білім беру жүйесінің барлық деңгейі үшін экология саласындағы кадрларды даярлау, қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру;

- экологиялық білім беруді мемлекеттік қолдау;
- табиғи жүйелердің экологиялық сыйымдылығы мен олардың тұрақтылық шектерін айқындау;
- экологиялық таза және ресурс үнемдейтін технологияларды, өндірістерді, шикізаттың түрлерін, материалдарды, өнім мен жабдықты, оның ішінде ауыл шаруашылығында, әзірлеу;
- биологиялық әртүрлілікті, биоқауіпсіздіктің ғылыми негіздерін сақтау проблемасын зерделеу;
- климаттың ықтимал жаһандық және өңірлік өзгерістерін және табиғи орта үшін оның салдарларын зерттеу;
- экологиялық қатерлерді айқындаудың ғылыми негіздерін әзірлеу;
- ластанулардың алдын алу мен жоюдың, қоршаған ортаны оңалту және қауіпті қалдықтарды кәдеге жаратудың құралдары мен әдістерін әзірлеу;
- адамдардың аурулары мен қоршаған орта сапасы өзгерістерінің арасындағы байланысты зерделеу;
- қоршаған ортаны қорғау саласындағы жинақталған білімді жүйелеу және ғылыми зерттеулерді үйлестіру.

Экологиялық қауіпсіздік саласындағы ғылыми зерттеулердің бюджеттік бағдарламалар және халықаралық гранттар арқылы мемлекеттік тапсырыс бойынша ғылыми мекемелер жүргізеді.

Халықтың арасында экологиялық ақпарат таратудың экология қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерін шешуде үлкен ағартушылық, үгіт-насихаттық мәні бар. Бұл жұмыста орталық, облыстық және аудандық бұқаралық ақпарат құралдары қатыстырылуы тиіс.

Сонымен бірге берілетін материалдардың сапасын, жеделдігін және өзектілігін арттыру жөнінде шаралар қабылдау қажет. Мемлекеттік органдар олар бойынша ресми материалдар беру арқылы өзекті экологиялық проблемаларды бұқаралық ақпарат құралдарында жариялауы тиіс. Бұл үшін интернетте экологиялық сайттар құрып, онда ресми ақпаратты орналастыру, ғылыми мақалаларды, монографияларды жариялауды жалғастыру, экологиялық газеттер мен журналдар басып шығару қажет.

Халықаралық ынтымақтастықты кеңейту. БҰҰ-ның толыққанды мүшесі бола отырып, Қазақстан жаһандық серіктестіктің негізінде мемлекеттік экологиялық саясатты тиімді жүргізудің кілті ретінде халықаралық ынтымақтастықты пайдалануы тиіс. 1992 жылы Рио-де-Жанейрода негізі салынған және 2002 жылы Йоханнесбургте өткен Дүниежүзілік саммитте расталған тұрақты даму қағидаттары халықаралық қатынастардағы ынтымақтастық пен серіктестік саясатының негізі болуы тиіс. Осы саясаттың негізгі бағыттары:

- халықаралық келісімдердің ережелерін практикалық іске асыру;
- қоршаған ортаның сапасын бағалаудың және жай-күйін бақылаудың жалпы тәсілдерін, әдістерін, өлшемдері мен рәсімдерін әзірлеу;
- үйлестірілген іргелі және қолданбалы экологиялық зерттеулерді жүргізу;
- экологиялық қауіпсіздік проблемасын шешуде халықаралық тәжірибені пайдалану;
- қоршаған ортаны қорғау мен елдің тұрақты дамуы саласындағы нақты бағдарламалар мен жобаларды шешуге халықаралық ұйымдардың қаражатын тартуды жандандыру.

Маңызды халықаралық экологиялық конвенцияларға және халықаралық деңгейде табиғат қорғау қызметіне республиканың неғұрлым кеңірек қатысуын қамтамасыз ету үшін қоршаған ортаны қорғау саласындағы барлық әзірленетін бағдарламаларда халықаралық ынтымақтастықтың басымдықтары және оларды іске асыру жөніндегі тиісті іс-шаралар белгіленуі тиіс.

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі мемле- кеттік органдардың құзыреті

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету – бұл адамның шаруашылық не өзге де қызметінің қоршаған ортаға негативті әсер етуін анықтау, ескерту және алдын алуға, қолайсыз әсер етудің салдарын оқшаулау және жоюға бағытталған, сәйкесінше қағидалардың негізінде, белгіленген нысандар мен рәсімдер арқылы жүзеге асырылатын арнайы құзыретті органдардың заңға тәуелді қызметі болып табылады.

Төтенше экологиялық жағдай және экологиялық зілзала аймақтары

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қол жеткізу міндеттерінің бірі – табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың алдын алу болып табылады.

ҚР Экологиялық кодексіне сәйкес төтенше экологиялық жағдай – шаруашылық және өзге де қызмет немесе жараты- лыстың табиғи процестері нәтижесінде қоршаған ортада халық- тың денсаулығына, табиғи экологиялық жүйелердің, өсімдіктер мен жануарлардың генетикалық қорларының жай-күйіне қауіп төндіретін тұрақты теріс өзгерістер болатын аумақ учаскесінде туындаған экологиялық ахуал.

Экологиялық зілзала – шаруашылық және өзге де қызмет немесе жаратылыстың табиғи процестері нәтижесінде халықтың денсаулығының едәуір нашарлауына, табиғи экологиялық жүйе- лердің бұзылуына, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі жай- күйінің нашарлауына әкеп соқтырған қоршаған ортаның орны толмас, терең өзгерістері болған аумақ учаскесінде туындаған экологиялық ахуал.

Халықтың денсаулығына төнетін қауіп деп қоршаған орта- ның ластануына байланысты денсаулықтың қайталама бұзылу жиілігінің артуы түсініледі.

Халық денсаулығының едәуір нашарлауы деп қоршаған ортаның ластануынан туындаған денсаулықтың өмірмен сыйыс- пайтын орны толмас бұзылуының, өлім себептері құрылымы өзгерулерінің және ерекше өзіндік аурулардың пайда болуының артуы, сондай- ақ қоршаған ортаның ластануына байланысты денсаулықтың қайталама бұзылу жиілігінің едәуір артуы түсі- ніледі.

Аумақтарды төтенше экологиялық жағдай және экология- лық зілзала аймақтарына жатқызу экологиялық ахуалды на-шарлататын көздер мен факторларды анықтау және эколо- гиялық қолайсыздық деңгейін тұрақтандыру мен азайту, қор- шаған ортаға шаруашылық және өзге де қызметтің әсер ету деңгейін төмендету, табиғи ресурстарды қалпына келтіру және халықтың денсаулығына әсер ету салдарларын мейлінше азайту жөнінде негізделген шұғыл шаралар әзірлеу мақсатында жүзеге асырылады.

Төтенше экологиялық жағдай немесе экологиялық зілзала болу ықтималдығы болжанатын аумақты зерттеу мақсатында комиссия құрылады.

Жергілікті атқарушы органдар және өзге де мемлекеттік органдар өз құзыреті шегінде:

- 1) экологиялық ахуалдың қолайсыздығы болжанатын ау- мақта тұратын тұрғындардың;
- 2) Қазақстан Республикасы Парламентінің және жергілікті өкілді органдар депутаттарының;
- 3) қоғамдық бірлестіктердің өтініштері негізінде комиссия құруға бастамашы болуға құқылы.

Комиссияның құрамына жергілікті өкілді органдардың депутаттары, қоршаған ортаны қорғау, білім беру, ғылым және ғылыми-техникалық қызмет, денсаулық сақтау, индустрия және сауда, энергетика және минералдық ресурстар, ауыл шаруа- шылығы, еңбек және халықты әлеуметтік қорғау, азаматтық қорғау саласындағы уәкілетті органдардың, тиісті әкімшілік- аумақтық бірліктің жергілікті атқарушы органдарының өкілдері және басқа да мүдделі жеке және заңды тұлғалар кіреді.

Комиссия:

- 1) аумақтың экологиялық жай-күйін;

- 2) қолайсыз экологиялық ахуалдың туындау себептерін;
- 3) қандай да бір тозу деңгейіне ұшыраған аумақтардың ше- караларын;
- 4) болжанатын қолайсыз экологиялық жағдайдың залалын, нашарлау мүмкіндігін;
- 5) болжанатын қолайсыз экологиялық жағдайды жою жө- ніндегі қажетті шараларды;
- 6) болжанатын қолайсыз экологиялық ахуалдың туындау- ына себепші болған факторларды жою мақсатында оны жоюға қажетті құралдарды;
- 7) болжанатын қолайсыз экологиялық ахуалдың туындауы- на себепші болған шаруашылық және өзге де қызмет түрлерін айқындау мақсатында материалдарды жинау мен талдауды жүзеге асырады.

Қолда бар материалдар жеткіліксіз болған жағдайда, комис- сия тиісті мемлекеттік органға қосымша зерттеулер жүргізу қажеттігі туралы ұсыныс енгізеді.

Аумақты зерттеу материалдары мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу үшін денсаулық сақтау, ғылым және ғы- лыми-техникалық қызмет және білім беру салаларындағы уәкі- летті мемлекеттік органдардың қорытындысымен бірге қор- шаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органға беріледі.

Мемлекеттік экологиялық сараптаманың қорытындысында аумақты төтенше экологиялық жағдай немесе экологиялық зіл- зала аймағы деп тану немесе танымау туралы тұжырым болуға тиіс.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органның мемлекеттік экологиялық сараптамасының оң қорытындылары, сондай-ақ денсаулық сақтау, ғылым және ғылыми- техникалық қызмет салаларындағы уәкілетті мемлекеттік органдардың қо- рытындылары негізінде аумақ:

- 1) Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен – төтен- ше экологиялық жағдай аймағы;
- 2) Қазақстан Республикасының заңымен – экологиялық зіл- зала аймағы деп жарияланады.

Жоғарыда тізбеленген нормативтік құқықтық актілерде:

- 1) экологиялық жағдай немесе экологиялық зілзала аймақ- тарының шекаралары;
- 2) экологиялық жағдай және экологиялық зілзала аймағы деп жариялау мерзімдері;
- 3) экологиялық жағдай немесе экологиялық зілзала аймақ- тарының құқықтық режимі;
- 4) тиісті аумақтағы қолайсыз экологиялық жағдайды тұрақ- тандыру және деңгейін азайту жөніндегі шаралар не оларды әзірлеу қажеттігіне сілтеме;
- 5) азаматтарды төтенше экологиялық жағдай немесе эко- логиялық зілзала салдарынан зардап шеккендер санатына жат- қызу тәртібі және оларды әлеуметтік қорғау шаралары көрсеті- леді.

Табиғи ресурстарды молайту, қоршаған ортаны сауықтыру, халыққа медициналық көмек көрсету жөніндегі іс-шаралар Қазақ- стан Республикасы Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжат- тарына сәйкес сараланған түрде әзірленеді және жүзеге асырыла- ды.

Аумақтарды төтенше экологиялық жағдай және экологиялық зілзала аймақтарына жатқызу экологиялық ахуалды нашарлата- тын көздер мен факторларды анықтау және экологиялық қо- лайсыздық деңгейін тұрақтандыру мен азайту, қоршаған ортаға шаруашылық және өзге де қызметтің әсер ету деңгейін төмен- дету, табиғи ресурстарды қалпына келтіру және халықтың ден- саулығына әсер ету салдарларын мейлінше азайту жөнінде негіз- делген шұғыл шаралар әзірлеу мақсатында жүзеге асырылады.

Белгілі бір аумақта төтенше экологиялық жағдай мен эко- логиялық зілзаланың құқықтық режимі белгіленген жағдайда мынадай шаралар:

- 1) қолайсыз экологиялық жағдайдың туындауына себепші болған объектілер қызметін тоқтату не шектеу;

- 2) табиғи ресурстарды қалпына келтіру (молайту), қоршаған ортаны сауықтыру жөнінде жедел шаралар;
- 3) халыққа тұрақты немесе уақытша тұруы үшін міндетті түрде үй-жайлар бере отырып, оларды тұруға қауіпті жерлерден көшіру;
- 4) карантин белгілеу және басқа да санитарлық-эпидемияға қарсы іс-шараларды жүзеге асыру;
- 5) ауырған, өлім-жітімге ұшырау қаупі туындаған жағдайда жануарларға көмек беру жөніндегі қажетті жұмыстарды жүргізу;
- 6) келудің және кетудің ерекше режимін белгілеу, көлік құралдарының қозғалысын шектеу;
- 7) жаңа құрылыс салуға және жұмыс істеп тұрған, қызметі төтенше экологиялық жағдайларды жоюға немесе халықтың тұрмыс-тіршілігін қамтамасыз етуге байланысты емес кәсіпорын-дар мен басқа да объектілерді кеңейтуге уақытша тыйым салу қолайсыз экологиялық жағдайдың салдарынан зардап шеккен адамдар үшін тамақ өнімдерін бөлудің ерекше тәртібін енгізу;
- 8) жоғары экологиялық қауіп төндіретін объектілерді салуға және олардың жұмыс істеуіне тыйым салу;
- 9) жиынтық қасиеттері және (немесе) жай-күйінің ерекше-ліктері осы аймақтағы экологиялық жағдайды ушықтыруы мүмкін ерекше қауіпті (химиялық, радиоактивті, уытты, жарылғыш, жанатын, биологиялық) заттарды, өсімдіктерді қорғау құрал-дарын шаруашылық және өзге де қызметтерге қолдануға уақыт-ша тыйым салуды белгілеу;
- 10) сауықтыру, курорттық мақсаттағы объектілердің жұмыс істеуіне тыйым салу;
- 11) адамдарға, өсімдіктерге, жануарлар дүниесіне және бас-қа табиғи объектілерге жоғары экологиялық қауіп бар кез келген басқа да қызметті жүзеге асыруға тыйым салу немесе оларға шектеу енгізілуі мүмкін.

Төтенше экологиялық жағдайдың немесе экологиялық зіл-заланың салдарынан зардап шеккен адамдардың Қазақстан Рес-публикасының заңнамалық актілеріне сәйкес өздеріне келтіріл-ген зиянды өтетуге, сондай-ақ әлеуметтік қорғалуға құқығы бар. Мемлекеттік экологиялық сараптаманың оң қорытындысы және экологиялық жағдайдың қалыпқа түсуін куәландыратын зерттеу материалдарының негізінде төтенше экологиялық жағ-дай аймақтарында құқықтық режимнің қолданысы Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен, ал экологиялық зілзала аймақтарында құқықтық режимнің қолданысы – Қазақстан Республикасы заңымен тоқтатылуы мүмкін.

Төтенше экологиялық жағдай аймағын немесе экологиялық зілзала аймағын анықтау қолайсыз экологиялық ахуалдың не-ғұрлым жоғары дәрежесін көрсететін бір немесе бірнеше негізгі және қосымша көрсеткіштер бойынша жүзеге асырылады.

Аумақтардың экологиялық ахуалын бағалау критерийлері халықтың денсаулығы мен қоршаған ортаның жай-күйін анық-таудың өзге де мақсатында пайдаланылуы мүмкін.

Бақылау сұрақтары:

1. Экологиялық қауіпсіздік дегеніміз не? Ұлттық қауіпсіздік пен эко-логиялық қауіпсіздіктің ара қатынасы қандай?
2. Экологиялық қауіпсіздіктің мақсаты мен міндеттерін атаңыз.
3. ҚР экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде халықаралық-құ-қықтық актілердің рөлі қандай?
4. Қазақстан Республикасындағы экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі шараларды атаңыз.
5. Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі мемлекеттік органдар-дың құзыреті қандай?
6. Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде қоғамдық бірлестік-тердің рөлі қандай?
7. Төтенше экологиялық жағдай және экологиялық зілзала аймақта-рының құқықтық жағдайын ашып көрсетіңіз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының 02 қаңтар 2021 жылғы Экологиялық кодексі // <http://adilet.zan.kz>
2. Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы №527-IV заңы // <http://adilet.zan.kz>
3. Күлтеев, С.Т. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. Жалпы және Ерекше бөлімі [Мәтін] : оқулық / С.Т. Күлтеев, Е.Ш. Рахметов. – Алматы : HAS, 2008. – 325 б.
4. Байдельдинов Д.Л. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. – Алматы, 2005.
5. Аумақтардың экологиялық ахуалын бағалау критерийлерін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2015 жылғы 16 наурыздағы №202 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2015 жылы 30 сәуірде №10928 тіркелді // <http://adilet.zan.kz>
6. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 19 желтоқсандағы №1358 қаулысымен бекітілген Табиғи сипаттағы төтенше жағдайлар салдарынан зардап шеккендерге келтірілген зиянды (нұқсанды) өтеу қағидалары //

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Заң факультеті

Кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасы

ҚОРЫТЫНДЫ ЕМТИХАН БАҒДАРЛАМАСЫ

Пән: 1665997 Су заңнамасын жетілдіру мәселелері

«7M04217 Құқықтану» білім беру бағдарламасы негізінде жасалынды

**Курс – 1
Семестр – 2
Кредит саны – 6
Білім бері нысаны: күндізгі**

Алматы 2025 ж.

«7M04217, Құқықтану» білім беру бағдарламасы негізінде жасалынды.

Кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының мәжілісінде қаралып ұсынылды.

№ 1 Хаттама «27» тамыз 2025 ж.

Кафедра менеджменті, з.г.д., професор С.А. Куаналиева Г.А. Куаналиева

Білім беру және оқыту сапасы бойынша академиялық комитетпен мақұлданды.

№ 1 хаттама «27» тамыз 2025 ж.

Төрайымы *А.А. Урисбаева* А.А. Урисбаева

Факультеттің Ғылыми кеңесінде ұсынылды.

№ 1 хаттама «27» тамыз 2025 ж.

Ғалым хатшы Г.М. Атаханова

Кіріспе

7М04217-Құқықтану» білім беру бағдарламасы мамандығы бойынша бакалавриат білім алу бағдарламасын игеру ҚР Мемлекеттік жалпыға міндетті білім стандартына және академиялық саясатқа сәйкес, пәнді оқып игеру емтиханды тапсырудан тұратын қорытынды бақылаумен аяқталады. Емтихан - қорытынды бақылауға бакалавриаттың оқу бағдарламалары мен оқу жұмыс жоспарына сәйкес, пән бойынша білім алу процесін аяқтап тиісті балл жинаған студенттер ғана жіберіледі. Емтихан академиялық күнтізбеде және оқу жұмыс жоспарында көрсетілген мерзімдерде өткізіледі.

Қанағаттанарлықсыз баға алған студенттерге осы кезеңдегі қорытынды бақылауды қайта тапсыруға тек ақылы түрде кредит төлеп, қайта оқу арқылы рұқсат етіледі. Апелляция беру қарастырылған. Емтихан нәтижесі бойынша қанағаттанарлықсыз баға алған студент университет бұйрығымен қайтадан оқуға тіркеледі, FX қайта тапсырылады. Қанағаттанарлықсыз баға алғаннан кейінгі берілген денсаулық жағдайына байланысты құжаттар қарастырылмайды.

Емтиханға дайындықтың негізгі тақырыптары:

Аптасы	Тақырып атауы
МОДУЛЬ 1 Су құқығының негіздерін дамыту мәселелері	
1	Д 1. ҚР су заңнамасы: түсінігі, пәні, құқықтық реттеу әдістері.
2	Д 2. Су заңнамасының даму тарихы. СЗ 2. Қазақстандағы су заңнамасының қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдері мен бағыттары
3	Д 3. Су қорын қорғау және пайдалану саласындағы қоғамдық қатынастарына жалпы сипаттама. Су қатынастарының объектілері мен субъектілері. СС 3. Қазақстан Республикасының су қауіпсіздігі. Су қатынастары объектілеріне меншік құқығы және өзге де заттық құқықтар.
4	Д 4. Су пайдалану құқығы СС 4. Су объектілерінің түрлері және оларды пайдалану құқығы Су пайдалану құқығы және оның түрлері, су тұтыну құқығы Су пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттері Су сервитуты
5	Д 5. Су қорын қорғау және пайдалану саласындағы мемлекеттік реттеу. СС 5. Су қорын қорғау және пайдалану саласындағы мемлекеттік басқару Су қорын қорғау және пайдалану саласындағы мемлекеттік реттеу, мемлекеттік бақылау және қадағалау. Мемлекеттік жоспарлау. Су ресурстарын интеграцияланған басқарудың бас жоспары. Су ресурстарын қорғау мен пайдаланудың бассейндік жоспары. Су шаруашылығы баланстары. Су ресурстарын пайдалану туралы ұлттық акпараттық есеп. Су ресурстарының ұлттық акпараттық жүйесі. Су қорын мемлекеттік есепке алу. Су объектілері мен су ресурстарының мемлекеттік мониторингі. Мемлекеттік су кадастры. Су қорын қорғау және пайдалану саласында нормалау және сараптама жүргізу
6	Д 6. Су шаруашылығы ұйымдарының құқықтық мәртебесі. Өндірістік және қоғамдық бақылау, бассейндік кеңес және бассейндік келісімдер СС 6. Су шаруашылығы ұйымдары. Су қорын қорғау және пайдалану саласындағы қоғамдық бақылау. Бассейндік кеңес. Су объектілерін қалпына келтіру және қорғау туралы бассейндік келісімдер. Су ресурстарының пайдаланылуы өндірістік бақылау. Су шаруашылығы құрылысжайлары мен гидротехникалық құрылысжайларды пайдалануға қойылатын жалпы талаптар. Су шаруашылығы құрылысжайлары мен гидротехникалық құрылысжайларды пайдаланудың жалпы ережелері. Құрылысжайлардың тізілімі. Қауіптілігі

	ықтимал құрылысжайларды пайдалану ерекшеліктері. Қауіптілігі ықтимал құрылысжайлар туралы жалпы ережелер. Гидротехникалық құрылысжайларды пайдалану. Гидротехникалық құрылысжайларды қауіпсіз пайдалануды қамтамасыз ету. Тірек гидротехникалық құрылысжайларды пайдаланудың ерекше режимі. Гидротехникалық құрылысжайлардың меншік иелерінің (иеленушілерінің) жауапкершілігі
7	Д 7 Су объектілерін қорғау. Су қорғау қызметі СС 7. Су объектілерін қорғау. Жерүсті су объектілерін ластанудан қорғау. Жерүсті су объектілерін қоқыстанудан қорғау. Су объектілерін сарқылудан қорғау. Шағын су объектілерін қорғау ерекшеліктері. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың су объектілерін қорғау ерекшеліктері. Мемлекеттік орман қорының су объектілерін қорғау ерекшеліктері. Ерекше мемлекеттік маңызы бар су объектілерін қорғау ерекшеліктері. Сулы-батпақты алқаптарды қорғау ерекшеліктері. Мұздықтар мен көпжылдық қарды қорғау ерекшеліктері. Жерүсті су объектілерінің су қорғау аймақтары мен белдеулері.
МОДУЛЬ 2 Су ресурстары мен су шаруашылығы құрылыс жайларын пайдалану мәселесі	
8	Д 8. Елді мекендердің сумен жабдықтау және су бұру жүйелері. СС 8. Елді мекендердің ауызсумен жабдықтау жүйесі. Елді мекендердің сумен жабдықтау және су бұру жүйесі. Елді мекендердің техникалық сумен жабдықтау жүйесі. Кондоминиумдар объектісінің құрамына кіретін сумен жабдықтау және су бұру жүйесі. Елді мекендердің су бұру жүйесі. Елді мекендердің нөсерлік (дренаждық) кәріз жүйесі. Су тұтынушының меншігіндегі сумен жабдықтау және су бұру жүйесі
Аралық бақылау 1	
9	Д 9. Таза суға құқық. Ауызсудың сапасын және сарқынды сулардың құрамын өндірістік бақылау СС 9. Ауызсу сапасын жақсарту жөніндегі талаптар. Су тұтынушылар елді мекендердің орталықтандырылған су бұру жүйелеріне ағызатын сарқынды суларға қойылатын талаптар. Сумен жабдықтау және су бұру саласында су тұтынушылардың құқықтары мен міндеттері. Сумен жабдықтау және (немесе) су бұру, сарқынды суларды қабылдау бойынша қызметтер көрсетуді уақытша тоқтату немесе шектеу.
10	Д 10. Су объектілері мен су шаруашылығы құрылысжайларын ауыл шаруашылығында пайдалану. Су объектілері мен су ресурстарын ауыл шаруашылығы мұқтаждықтары үшін пайдалану СС 10. Су объектілері мен су шаруашылығы құрылысжайларын жерді тұрақты суару үшін пайдалану. Жерлерді суару үшін су пайдалануды жоспарлау. Ирригациялық кондоминиум. Ирригациялық кондоминиум объектісін тіркеу. Ирригациялық кондоминиумға қатысушылардың құқықтары. Ирригациялық кондоминиумға қатысушылардың міндеттері
11	Д 11. Су объектілері мен су шаруашылығы құрылысжайларын экономиканың өзге де салаларында пайдалану СС 11. Су объектілері мен су ресурстарын өнеркәсіп пен жылу энергетикасы үшін пайдалану. Су объектілері мен су ресурстарын және су шаруашылығы құрылысжайларын гидроэнергетика үшін пайдалану. Су объектілерін сауықтыру және рекреациялық мақсаттарда пайдалану. Су объектілері мен су ресурстарын және су шаруашылығы құрылысжайларын өрт сөндіру үшін пайдалану. Су объектілерін және (немесе) олардың учаскелерін аңшылық шаруашылықты жүргізу үшін пайдалану
12	Д 12. Су ресурстарының ластану түрлері және олардың құқықтық салдары. СС 12. Су ресурстарының ластануынан келтірілген залалды өтеу тетіктері

13	Д 13. Траншекаралық су объектілерін қорғау және пайдалану саласындағы халықаралық ынтымақтастық қағидаттары
	СЗ 13. Траншекаралық су объектілерін қорғау және пайдалану саласындағы мемлекетаралық ынтымақтастық тетігі
14	Д 14. Қазақстан Республикасының су заңнамасын бұзғаны үшін жауаптылыққа сипаттама
	СС 14. ҚР су заңнамасын бұзғаны үшін жауаптылық түрлері: қылмыстық, азаматтық-құқықтық, тәртіптік, әкімшілік жауаптылық
15	Д 15. Су заңдарын бұзғаны үшін жауапкершілік мәселесі бойынша Қазақстан Республикасының ТМД елдерімен құқықтық қарым-қатынасы. Екі жақты келісімдер, дауларды шешу тәртібі.
	СС 15. Су заңдарын бұзғаны үшін жауапкершілік мәселесі бойынша қазақстандық және шетелдік заңнаманы салыстырмалы талдау

Ұсынылатын әдебиеттер тізбесі

1. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы № 212 Экологиялық кодексі.// «Әділет» АЖО веб-сайтында электрондық ресурс ретінде қолжетімді: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K070000212>;
2. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы Жер кодексі //Электронды ресурс ретінде «Әділет» АЖО веб-сайтында: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K030000442>;
3. Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 27 желтоқсандағы № 125-VI ЗРК Кодексі.
4. Природоохранное законодательство РК: Учебно-методическое пособие. А.И. Алдабергенова. - Костанай, 2017. - 178 с
5. Айгаринова Г.Т., Джангабулова А.К. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы: оқу құралы – А., 2018. – 448 б.
6. Культелеев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан: учебное пособие. – Алматы: «NURPRESS», 2011. – 432 с.
7. Природоохранное законодательство РК: Учебно-методическое пособие. А.И. Алдабергенова. - Костанай, 2017. - 178 с

Интернет-ресурстар: Оқу материалы-дәріс тезистері Экологиялық құқық, сондай-ақ үй тапсырмаларын, жобаларды, СӨЖ орындау үшін қажетті оқу-әдістемелік материалсіздің сайтыңыздағы бете қол жетімді www.univer.kaznu.kz. ПОӘК бөлімінде.

Бағаны көтермелеумақсатында емтиханды қайта тапсыруға жол берілмейді.

Емтихан сұрақтары тексерістен өтіп бекітіледі.

Емтихан өткізу ережелері

Емтихан нысаны - стандартты ауызша офлайн. Ауызша емтихан: дәстүрлі - сұрақтарға жауаптар. Ауызша емтихан - емтихан кестесі бойынша білім алушы оқытушымен немесе емтихан комиссиясының өкілдерімен қабылданады. Комиссия емтиханның басынан бастап аяқталғанға дейін емтиханның талаптарының сақталуын қамтамасыз етеді.

Емтихан форматы - офлайн ауызша.

Емтиханды қабылдау факультет бекіткен кестеге сәйкес қабылданады.

Студенттің ауызша емтихан тапсыру процесі емтихан билетін таңдау түрінде жүзеге асырылады, оған студент емтихан комиссиясына ауызша жауап беруі керек. Ауызша емтихан өткізу кезінде міндетті түрде комиссиямен жүзеге асырылады.

Ауызша емтихан өткізіледі:

- бекітілген дәрісханада;
- комиссия құрамында.

Емтихан өткізуді бақылау

Оқытушы немесе емтихан комиссиясы:

- емтиханның талабын түсіндіреді,
- билет сұрақтарының қайталанбауын тексереді.

Ұзақтығы

Дайындық уақыты - емтихан алушы немесе емтихан комиссиясы шешеді. Жауап беру уақыты - емтихан алушы немесе емтихан комиссиясы шешеді. Билеттің барлық сұрақтарына жауап беру үшін 15-20 минут ұсынылады.

Емтиханды өткізу кестесі емтихан тапсырушы студенттер мен оқытушыларға алдын ала белгілі болуы тиіс, яғни бекітілген кестеге сәйкес, бекітілген дәрісханада өткізіледі. Бұл кафедралар мен факультеттердің жауапкершілігі.

Емтихан форматы - офлайн ауызша. Білім алушы «осы жерде және қазір» нақты уақыт режимінде емтихан тапсырады.

Емтиханның ұзақтығы - бекітілген кестеде күні мен уақыты көрсетіледі.

Билеттер студенттер үшін автоматты түрде жасалады.

Оқытушы

1. Univer жүйесінде «Қорытынды емтихан бағдарламасы» орналастырылады және пән бойынша қорытынды емтихан pdf форматында, онда көрсетілуі керек:

- емтихан өткізу ережелері;
- Бағалаусаясаты;
- өткізукестесі;
- емтихан өткізу платформасы

Маңызды. Емтихан сұрақтарын жариялауға тыйым салынады. Тек қорытынды емтихан бағдарламасында пән бойынша қамтылатын сұрақтар жазылады.

2. Оқытушы міндетті түрде кестедегі емтихан күнін белгілегеннен кейін студенттерге қорытынды емтиханның ережелері қайда орналасқанын хабарлайды.

Емтихан регламентін жариялайды:

- емтихан тапсырушылардың тәртібі,
- дайындық уақыты,

- жауап беру уақыты;
- кажет болған жағдайда қағазда жауаптардың тезистерін құрастыруға рұқсат береді;

- қаламмен;
- емтихан алушы паракты көрсетуікерек екенін ескертеді.

Оқытушы:

1. емтихан тапсырушының тегін, атын және әкесінің атын жариялайды;
2. емтихан алушыдан жекебасын куәландыратын құжатты көрсетуді сұрайды (жеке куәлік немесе төлқұжат. Емтиханды ID-карта бойынша қабылдауға тыйым салынады);
3. қосымша ақпарат көздерін пайдалануға тыйым салутуралы ескертеді;
4. емтихан комиссиясының төрағасы студенттің аты-жөнін атайды, емтихан билетіжәне билет сұрақтарын оқыңыз;
6. комиссия студент айтқан сұрақтарды кейінгісауалнама үшін жазады;
7. жауап дайындауға уақыт береді:
 - дайындық уақытын оқытушы және/немесе Комиссия мүшелері анықтайды;
 - комиссиямүшелерімен оқытушы студенттің дайындық процесін бақылайды;
 - қажет болған жағдайда ескертулер жасаунемесе студенттің жауабын тоқтату(болған жағдайда бұзу актісін жасай отырып, емтихандағы мінез - құлық қағидаларын өрескел бұзу);
 - студенттің жауаптың конспектсін жасау үшін жобаны пайдалануға рұқсат етіледі;
8. студенттің билет сұрақтары бойынша сұрайды;
9. студенттің жауабы аяқталғаннан кейін емтихан тапсырушыға кетуге рұқсат береді;
10. әріқарай, рәсім топтың әр студенттерімен қайталанады.

СТУДЕНТТЕР

НАЗАР АУДАРЫҢЫЗ. СТУДЕНТТІҢ ЕМТИХАН ТАПСЫРУ ҮШІН КОМИССИЯ ЖЕКЕ ШАҚЫРҒАНҒА ДЕЙІН БИЛЕТ АШУҒА ҚҰҚЫҒЫ ЖОҚ. ТЕК КОМИССИЯНЫҢ ӨТІНІШІ БОЙЫНША СТУДЕНТ ӨЗ БИЛЕТІН АШАДЫ.

Емтихан басталған кезде комиссия шақырған студент өзінің жеке куәлігін көрсетеді.

Маңызды. Емтихан басталар алдында кез келген емтихан билеттерін жариялауға және білім алушыларға жіберуге тыйым салынады.

Ауызша емтихан үшін аттестаттауведомстқа балл қою уақыты—48 сағат. Сонымен:

1. Емтихан кесте бойынша өткізіледі.
2. Студенттер мен оқытушы емтихан күнімен уақытын алдын-ала білуі керек.
3. Univer жүйсінде пән бойынша қорытынды емтихан құжатын орналастыруға міндетті.
4. Емтихан басталғанға дейін студенттер алдын ала кеңес беруарқылы байланысады.
5. Емтихан комиссиясының төрағасы емтиханның талабын түсіндіреді.
6. 48 сағат ішінде студенттер жинаған баллдар аттестаттауведомостқа қойылады.

Бағалау саясаты:

Критериалды бағалау: дескрипторларға сәйкес оқыту нәтижелерін бағалау (аралық бақылау мен емтихандарда құзыреттіліктің қалыптасуын тексеру).

Жиынтық бағалау: аудиториядағы (вебинардағы) жұмыстың белсенділігін бағалау; орындалған тапсырманы бағалау. Пән бойынша қорытынды баға келесі формула бойынша есептеледі:

Бағалау саясаты:

Критериалды бағалау: дескрипторларға сәйкес оқыту нәтижелерін бағалау (аралық бақылау мен емтихандарда құзыреттіліктің қалыптасуын тексеру).

Жиынтық бағалау: аудиториядағы (вебинардағы) жұмыстың белсенділігін бағалау; орындалған тапсырманы бағалау. Пән бойынша қорытынды баға келесі формула бойынша есептеледі: $(AB1 + AB2) / 2 \cdot 0,6 + AB \cdot 0,4$.

Мұнда AB – аралық бақылау; ҚБ – қорытынды бақылау (емтихан).

Бағалау шкаласы силлабуста беріледі:

Әріптік жүйе бойынша баға	Сандық эквивалент	Баллдары (%-дық көрсеткіші)	Дәстүрлі жүйе бойынша баға
A	4,0	95-100	Өте жақсы
A-	3,67	90-94	
B+	3,33	85-89	Жақсы
B	3,0	80-84	
B-	2,67	75-79	
C+	2,33	70-74	
C	2,0	65-69	Қанағаттанарлық
C-	1,67	60-64	
D+	1,33	55-59	
D-	1,0	50-54	
FX	0,5	25-49	Қанағаттанарлықсыз
F	0	0-24	

Қорытынды бақылауды бағалау критерилерінің рубрикаторы

Пән: «Экологиялық құқықтың өзекті мәселелері».

Форма: ауызша (офлайн).

1 сұрақ. Максималды балл – 33						
№	Балл	ДИСКРИПТОРЛАР				
		«Өте жақсы»	«Жақсы»	«Қанағаттанарлық»	«Қанағаттанарлықсыз»	
		27-33 балл	21-26 балл	15-20 балл	8-14 балл	0-7 балл
Критерийлер						
1	Пәннің теориялары мен тұжырымдамаларын түсінуі	Табиғатты қорғау қызметін жетілдірудің теориялық-әдіснамалық мәселелері туралы теорияларды, тұжырымдамаларды терең түсіну	Табиғатты қорғау қызметін жетілдірудің теориялық-әдіснамалық мәселелері теориялары мен тұжырымдамаларын түсінуі	Табиғатты қорғау қызметін жетілдірудің теориялық-әдіснамалық тұжырымдамаларды шектеулі түсіну. Негізгі дереккөздерге тиісті және орынды сілтемелер беріледі.	Табиғатты қорғау қызметін жетілдірудің теориялық-әдіснамалық тұжырымдамаларды теорияларды, түсіну/түсінбеушілік. Негізгі дереккөздерге тиісті және орынды Сілтемелер (дәйексөздер) берілмейді.	Табиғатты қорғау қызметін жетілдірудің теориялық-әдіснамалық тұжырымдамаларды түсіну/түсінбеушілік. Негізгі дереккөздерге тиісті және орынды сілтемелер (дәйексөздер) берілмейді.

2 сұрақ. Максималды балл – 33						
№	Балл	ДИСКРИПТОРЛАР				
		«Өте жақсы»	«Жақсы»	«Қанағаттанарлық»	«Қанағаттанарлықсыз»	
		27-33 балл	21-26 балл	15-20 балл	8-14 балл	0-7 балл
Критерийлер						
2	Теориялары мен	Табиғатты қорғау	Табиғатты қорғау	Табиғатты қорғау қызметін	Табиғатты қорғау қызметін жетілдірудің	Табиғатты қорғау қызметін

	тұжырымдамаларын түсінуі	қызметін жетілдірудің теориялық-әдіснамалық тұжырымдамаларды туралы теорияларды, тұжырымдамаларды терең түсіну.	қызметін жетілдірудің теориялық-әдіснамалық тұжырымдамаларды теориялары мен тұжырымдамаларын түсінуі.	жетілдірудің теориялық-әдіснамалық тұжырымдамаларды шектеулі түсіну. Негізгі дереккөздерге тиісті және орынды сілтемелер (дәйексөздер) беріледі.	теориялық-әдіснамалық тұжырымдамаларды теорияла тұжырымдамаларды үстірт түсіну/түсінбеушілік. Негізгі дереккөздерге тиісті және оры сілтемелер (дәйексөздер) берілм
--	---------------------------------	---	---	--	---

3 сұрақ. Максималды балл – 34

	Балл	ДИСКРИПТОРЛАР			
		«Өте жақсы»	«Жақсы»	«Қанағаттанарлық»	«Қанағаттанарлықсыз»
		28-34 балл	21-27 балл	15-20 балл	8-14 балл
Критерийлер					
Теориялары мен тұжырымдамаларын түсінуі		Табиғатты қорғау қызметін жетілдірудің теориялық-әдіснамалық тұжырымдамалар туралы теорияларды, тұжырымдамаларды терең түсіну.	Табиғатты қорғау қызметін жетілдірудің теориялық-әдіснамалық тұжырымдамаларды теориялары мен тұжырымдамаларын түсінуі.	Табиғатты қорғау қызметін жетілдірудің теориялық-әдіснамалық тұжырымдамаларды шектеулі түсіну. Негізгі дереккөздерге тиісті және орынды сілтемелер (дәйексөздер) беріледі.	Табиғатты қорғау қызметін ж теориялық-әдіснамалық тұжырымдамаларды теорияла тұжырымдамаларды үстірт түсіну/түсінбеушілік. Негізгі дереккөздерге тиісті және оры Сілтемелер.